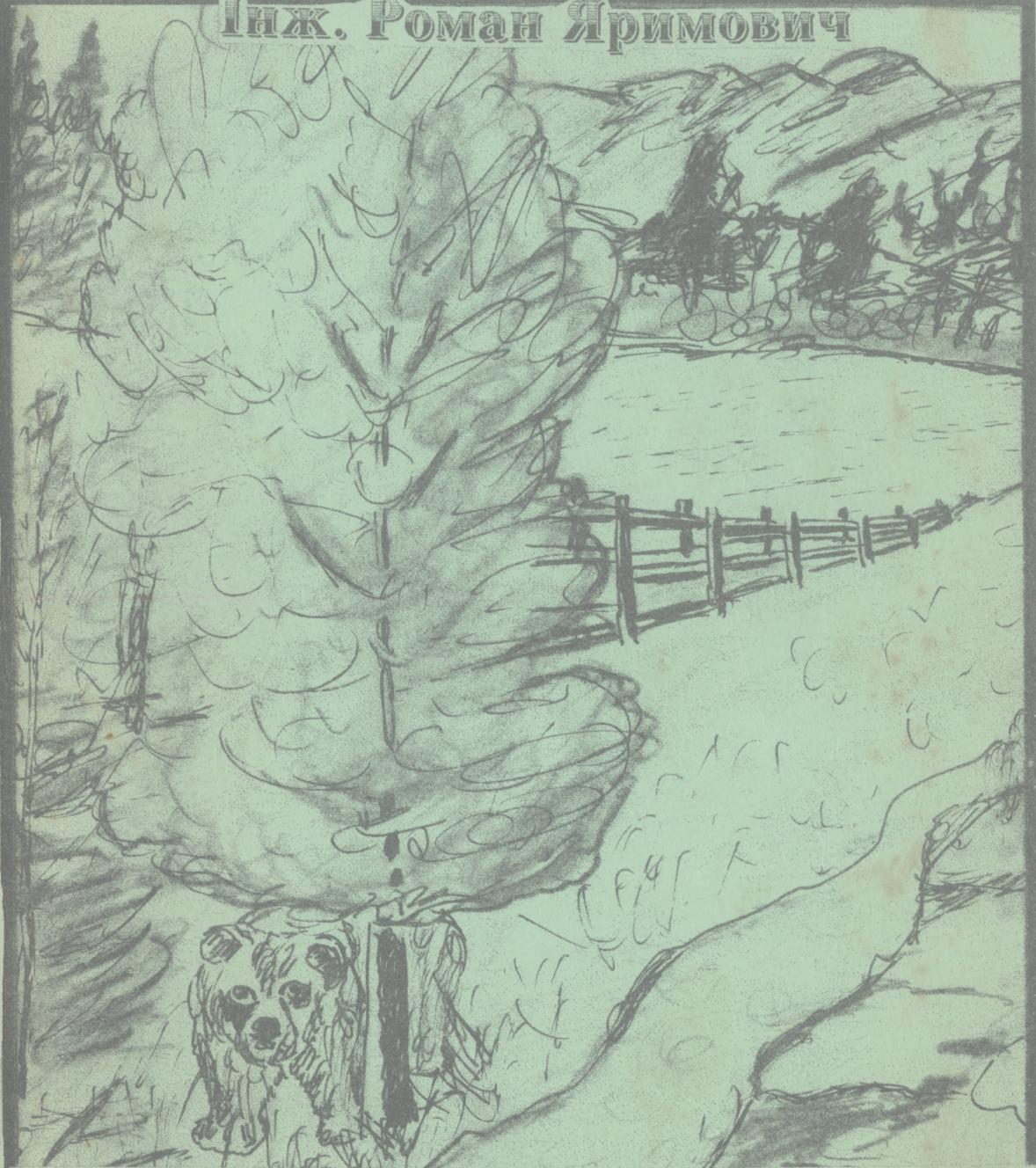

Інж. Роман Яримович

ГУЦУЛЬСЬКИМИ ПЛАЯМИ

Бібліотека Видавництва "ГУЦУЛЬЩИНА"

Число 2.

Обкладинка: М. П.

Наклад 1000 примірників

Друк: Милосердний Самарянин

УКРАЇНСЬКЕ СВІТОВЕ ОБ'ЄДНАННЯ ГУЦУЛІВ

Інж. Роман Яримович

ГУЦУЛЬСЬКИМИ ПЛАЯМИ

Оповідання, нариси, спомини

**Видавництво
”ГУЦУЛЬЩИНА”**

БОФФАЛО - 1993

Інж. Роман Яримович
(1909 - 1991)

$$(\mathcal{A},\mathcal{B})$$

$$\mathbb{R}^n \times \mathbb{R}^m$$

$$\mathfrak{f}_1,\mathfrak{f}_2$$

$$\mathcal{C}^{\alpha}_{\beta}$$

ПРО ІНЖ. РОМАНА ЯРИМОВИЧА, ЙОГО "ГУЦУЛЬСЬКИМИ ПЛАЯМИ" ТА Й ПРО УКРАЇНСЬКЕ СВІТОВЕ ОБ'ЄДНАННЯ ГУЦУЛІВ

У першому числі журналу "Гуцульщина" (січень, 1985) у декларації про з'єднання гуцулів, між іншим, читаємо:

"Українське Світове Об'єднання Гуцулів і Конференція Гуцульських Товариств Америки й Канади, йдучи за кличем 'В єдності сила народу', рішили з'єднатися в одну центральну організацію, яка охоплювала б і репрезентувала всіх гуцулів у діаспорі.

З цієї нагоди звертаємося до всіх краянів гуцулів, що досі стояли остоною організованого гуцульського життя, і закликаємо їх вступити в наші ряди, бо, лише йдучи одним пласком у братерській згоді, зможемо виконати наші завдання.

І тут, де ми маємо можливість користати з повних демократичних свобод, працюймо разом, щоб зберегти й передати грядущим поколінням культурні надбання й прадавні традиції нашої Гуцульщини".

І добре склалося, що першим кроком цього з'єднання було оснування органу Українського Світового Обєднання Гуцулів, журналу "Гуцульщина", редакційну колегію, якого очолив д-р Мирослав Небелюк,

Сьогодні цей журнал, який спочатку виходив тричі на рік, є квартальніком. Долетів він до всіх закутків гуцульської діаспори і скрізь знайшов собі приятелів. Останніми роками дійшов він теж і на Україну, де й прийняли його з відкритими руками. Здійнилося це завдяки повсякчасній співпраці між Головною Управою УСОГ та редакційною колегією і адміністрацією журналу, а зокрема, завдяки дружній допомозі кожного доцьогочасного голови УСОГ: п. Василя Барчука, п-і Василини Петришин і п. Івана Андрусяка. До квітня 1993 року до рук читачів ційшло 31 число журналу.

Минулого, 1992, року, як окрема "ластівка", прилетіла до гуцульських грах, завдяки співпраці з нашим видавництвом п. Івана Гречка зі Львова, невеличка книжечка "Жыб'ївські новелі" Онуфрія Манчука, як перше видання Бібліотеки "Гуцульщина". Сьогодні приходить до Вас друга книжечка цього видання "Гуцульськими пляами" інж. Романа Яримовича.

Напочатку голиться розказати ленцю про її автора. Інж Роман Яримович виростав у роки Першої світової війни і українських Визвольних Змагань. Кожний його дядько, що носив військовий однотрій, був для нього гідним прикладом до наслідування. А коли, на далекій чужині, постав журнал "Гуцульщина", став одним з перших її співпрацівників. І хоча помер він півтора року тому, його твори

друкуються в "Гуцульщині" ще й сьогодні. Немов би відчуваючи свій відхід у засвіти, постійно писав і присилав до редакції свої оповідання, нариси і статті, щоб за словами пробудителя галицької волости української землі пригадати нашадкам: "як весело колись було, як то сумно нині в нас".

Інж. Роман Яримович народився в гуцульському селі Яворові в 1909 році. Там його діdo о. Михайло Баб'як був парохом. Батько Романа був священиком. Коли Роман мав два роки, батько помер. Мати з двома маленькими дітьми, Романом і Марійкою, перенеслася до Львова, до свого тестя о. Константина Яримовича, який був парохом церкви свв. Петра й Павла на Личакові. Та й тут не задержались вони довго, бо діdo помер. У тому часі в Галичині, вдова й діти по священикові не мали жодного забезпечення на життя й мусили жити "з ласки родини". Мати з дітьми переїхала на постійно до свого батька, до Яворова. Тут проживав Роман під батьківською опікою діda до 15 року життя. Тут подружився із своїми гуцульськими ровесниками, пізнав життя гуцулів, опанував гуцульську говірку, яку не забув до останніх днів свого життя, та й до безкраю полюбив усе, що гуцульське.

Були це роки Першої світової війни. Діdo, о. Михайло Баб'як, вчив своїх онуків вдома. Бо, щоб ступити до коломийської гімназії, мусили вони здати вступні іспити. Середню освіту закінчив Роман матуральним іспитом у Хирові, в 1928 році.

Зараз по матурі Роман Яримович зголосився до однорічної артелерійської школи в польській армії. У цих роках молоде українське покоління жило під враженням програнних Визвольних Змагань, що, у свою чергу, стало завдяки неповазі до рідного війська. Зробив він це, щоб одержати військовий старшинський вишкіл, і згодом, коли б прийшла нагода, прислужитись Україні. Цей вишкіл відбув він у артилерійській школі підхорунжих у Володимири Волинському. Там зустрівся і подружився з двоюрідним братом своєї майбутньої дружини, Романом Шухевичем, пізнішим Головним Командиром Української Повстанської Армії. Данина цієї дружби — це майбутнє довше оповідання "Нива стояла облогом".

Після успішного закінчення військової школи, Роман Яримович вписався на лісовий відділ Львівської політехніки. Студії закінчив в 1936 році й одержав диплом інженера-лісника. Під час студій літом працював як технічно-лісовий практикант з рамени Дирекції лісів в основному на Гуцульщині, у добрах князя Любомирського в Річиці Довгій. Закінчивши студії, одержав працю на Гуцульщині.

Коли почалась польсько-німецька війна в 1939 році, його, як старшину резерви, мобілізували до польської армії і вислали в довкілля Krakova. Разом з польськими військами відступав на схід і в околицях Ворохти перейшов мадярську границю. Пів року був у мадярському полоні, звідки втік до Німеччини.

Під час німецької окупації Галичини, в роках Другої світової війни, інж. Роман Яримович одержав працю знову на рідній йому Гуцульщині. Зайняв становище надлісничого надлісництва Явірник в районі Чорногори. У 1944 році переїхав до Німеччини, а згодом, разом з великим ісходом, за океан, до З'єднаніх Стейтів

Америки. Спочатку працював фізичію, а покінчивши ряд курсів, одержав звання інженера-механіка. І так з інженера-лісника перемінився він у інженера від ракет. За свою працю у підготовці першого вистрілу ракети "Аполло" у полет до стратосфери дістав нагороду у виді грамоти-призначення.

Після відходу на пенсію інж. Роман Яримович, разом з дружиною, проживав зимою в Нью-Йорку, а літом у Кетскільських горах, в околицях Гантеру (Лексінгтон), стейт Нью-Йорк. Інтенсивно присвятився літературній праці та своїй улюбленийі гуцульській різьбі. Дві його гуцульські "трійці" стали окрасою української католицької церкви в Люрді (Франція).

Літературну творчість інж. Романа Яримовича можна поділити на дві частини. Перша з них — це своєрідні власні спомини і спомини написані з уст його друзів-гуцулів, почавши від перших днів Першої світової війни до кінцевих днів Другої світової війни на Гуцульщині. То ж дозвольте нам перейтися стежками тих років, які подаємо вам у тій збірці.

Починаються вони спомином "По могилах сліду не остало", про перші дні Першої світової війни, і про перші невдачі австрійської армії та відступ елітарних частин, що їх прикривали неприготовані до боїв, українські відділи "ляндвери" і "ляндштурму". В оновіданні "Сміхун" розказується про перебування в селі Яворові загону кубанських козаків і про їхню дружбу з місцевим населенням. Спомин "Останні Могікахи" оповідає про побут у цьому ж селі відступаючих частин Української Галицької Армії, які відходять до Чехословаччини, з вірою, що колись повернуться на рідні землі й будуть іпродовжувати боротьбу з Польщею. "Юра Михасевич" — це розповідь гордого гуцула про його недоладки з польськими займанцями і їхніми прислужниками. Цілком іншою, у тій збірці, є "Полонинська смерічка". Інж. Роман Яримович у листі до редакції "Гуцульщини" пише, що після невдачі вдергання самостійності Карпатської України, молоді хлопці-галичани повертались домів, а їх на польсько-мадярському кордоні переходитювали члени польської прикордонної сторожі і після тортур, не тільки вбивали, але теж затирали всі сліди їхнього існування на світі. "Розповідь цугаря", на відміну від "Полонинської смерічки" має гумористичний характер. Це розповідь керона-цигаря, що піднявся звєсти з узбіччя гори надолину до ріки зрубані дерева. І тут на перешкоді стас йому присланий з центру "організатор", який хоче навчити гуцулів "стахановщини". А на кінці першої частини книжечки поміщуємо нарис "Джуфко". Написаний він на основі розповідей провідника і героя протипольського повстання в Зеленому, ще з 1920 року. Рятуючись від шибениці, довгі роки жив він як схизофренік на Кульпаркові, щоб згодом з приходом большевиків дістатись на волю, а пізніше провідником відділу УПА згинути від партизанської кулі ковпаківця.

Друга частина творчості інж. Яримовича — це його нариси про звіришний світ Гуцульщини та й спомини про полювання. Між ними: "Лови на готура", "Цецо про ведмедів" і "Чигун". Кінчаемо нашу збірку спомином "Гостина на Чивчинській

полонині". Це про життя на полонині, і про те, що "нігде на світі нема такої краси, єк у наших горах, та й нема на цілім Божім світі кращого краю, єк рідний".

Віримо, що вкоротці зможемо видати окремим виданням його найдовше оповідання "Нива стояла облюгом", яке друкувалося у кількох числах "Гуцульщини". Це розповідь про долю одної родини села гуцульського Підгір'я у нещасних роках Другої світової війни, та й в десятиліттях після неї.

Гуцули у творах інж. Романа Яримовича — горді карпатські орли, що ніколи не підкорились різним займанням. Вони пам'ятають, що колись у княжих дружинах охороняли карпатські перевали від наїздів з півдня, активно включилися у визвольні війни гетьмана Богдана Хмельницького, в лавах опришків карали тих, що кривдили народ, а в австрійській армії звали їх "тирольцями Сходу". В новіших часах в легіоні Українських Січових Стрільців створили вони Гуцульську Сотню, а в Українській Галицькій Армії — Гуцульський Курінь, який завдяки його одчайдушності названо "Куренем Смерті". У роках Другої світової війни чимало гуцулів вступило в ряди 1 Української Дивізії, більшість з них створила Групу УПА "Говерля", яка ще довгі літа після закінчення війни охороняла свої гори від большевицької навали.

В останньому листі до редактора "Гуцульщини" (9 вересня 1991) інж. Роман Яримович писав: "...Пишу спогади зі свого життя і праці на Гуцульщині. ...Моє здоров'я в злому стані. Я побував у шпиталі, а тепер частинно видужую дома"...

30 листопада 1991 року перестало битися серце інж. Романа Яримовича.

Українське Світове Об'єднання Гуцулів і його журнал "Гуцульщина", завдяки своїм співробітникам, а між ними і авторами цієї збірки, інж. Романові Яримовичеві, роками стояли на сторожі доброго імені гуцулів. Поставлені собі завдання виконали вони гідно і з честью.

Сьогодні Україна, а з нею і Гуцульщина, стали вільними. Скрізь, де живуть гуцули, відновилось гуцульське життя. На Гуцульщині та й поза нею постали гуцульські товариства. Усіх їх, теж і членів Українського Світового Об'єднання Гуцулів, окремий Організаційний Комітет, скликає до Івано-Франківського на Все-гуцульський Конгрес у місяці серпні 1993 року.

Від успіхів цього Конгресу, у великий мірі, залежить теж і дальша доля Українського Світового Об'єднання Гуцулів. У першу чергу вона в руках нашого членства. Головна Управа УСОГ, редакція і адміністрація журналу "Гуцульщина" готові й далі на чужині стояти на сторожі доброго імені Гуцульщини, поширювати скрізь правду про неї і разом з рідною Верховиною йти до світлого майбутнього України і Гуцульщини.

Ігор Чмола
Квітень, 1993.

ПО МОГИЛАХ СЛІДУ НЕ ОСТАЛО

(Спомин про забутих)

Пишу цей свій спомин в пам'ять вояків ляццитурму, що полягли від московських куль і штиків в обороні рідної землі в Першій світовій війні, в боях під Боянами коло Чернівців та в Черганівському лісі біля Кут. Були це частини австрійської армії покликані не так до служби на фронті, а радше до вдержання внутрішнього порядку під час війни. Набирали до них частин людей, що не надавалися до регулярної військової служби, тобто людей старших віком. Були це переважно покутські селяни. Військовий виряд і вишкіл були недостатні.

На початку війни, в часі першої поразки австрійської армії, вживало ті частини для охорони відвороту елітарних мадярських і австрійських відділів.

Комета - вістун війни. Мобілізація.

Був рік 1913. По смерті батька, моя мама з нами двоїма малими дітьми замешкала у своїх родичів. Дідо, о. Михайло Баб'як, був парохом у Яворові коло Косова. Я мав чотири роки, а сестра була децю старша.

Я радо перебував у кухні. Тут було найбільше руху: приходили люди та оповідали всякі новини. Бабуня була все чимось зайнята, та для мене мала час, і про що я не спітався б, усе мені пояснила.

Питаюся: "Бабуню, а чому це так? Бабуню, а чому це не так? Бабуню, що це ніні говорив пан реєнтій?" — "Він сказав, що говорили старі люди, і він у це вірить, що поява комети приносить нещастя. Казав: — Не дай, Боже, якої помори, або війни". — "Бабуню, що це комета? Що це війна? Що це помора? Бабуню, чому люди б'ються?" Я виростав межи старшими, і мої думки були зайняті тим, що вони говорили. Може і тому події з тих часів затямив я до сьогодні. Бачу їх, як намальовану картину.

В тому часі приїздив до нас щосуботи один пан і разом з тетою Мілею ходив на прохід. Тета Міля мала тоді 18 літ. Говорили зі собою, і тета грала йому на фортепіані. Раз, як вони вийшли, бабуня сказали: "Буде з них гарна пара. Обидвоє такі високі і стрункі". Кликали його "пане Владзю", а називався Брикович і був суддею у Кутах, на своїй першій посаді.

Осінню відбувся шлюб, і казали нам кликати того пана вуйком. Тета вийшла з вуйком до Кут, і там воїни замешкали у власному новому домі, у долині Черемоша.

На Різдвяні Свята приїхали до нас тета Міля з вуйком Владзьом. Вуйко приїхав в повному військовому однострою. В цей день вернувся з військових вправ. Був австрійським старшиною в запасі. Я не міг відірвати очей від вуїка. Вдивлявся в

нього, як в образ. Зараз сказав своїй повірници-бабуні, що, як виросту, то буду вояком і офіцером.

При Святій Вечері було дуже весело. Вуйко оповідав мисливські пригоди, як з товаришами їхав на полювання на вовків, як за ними гнали вовки і як вони відстрілювалися.

Нам казали, що ченним дітям ангел приносить деревце. Вже кінчалася вечеря, а того деревця ще не було. Нас дітей це дуже непокоїло. Ми поглядали одне на одного і думали, що цього року ми може не були досить ченні і деревця нам ангел не принесе. В тім задзвонив дзвінок. Мав такий самий звук, як той, що його чіпляли коням, коли ми їхали санями. Відчинилися подвійні двері до вітальні, і тут стояло деревце високе аж до стелі. Сяяло різними кульками, срібними ланцюгами, кольоворими цукорками, срібним ангельським волоссям, освічено різникользорованими свічечками. Запанувала тишина, а за хвилю ми піднесли крик, — прямо вереск захоплення і втіхи.

"Поволі діти, бо стіл перевернете!" — упоминала бабуня. Ми прибігли до деревця, а за нами прийшли старші. В кімнаті пахло свіжим повітрям, медівничками, жи-вицею і ялиновим чатинням. Так пахне у небі, думав я, бо це деревце приніс ангел з неба. "Вуйку, засвітіть ті свічечки, там високо, — просили ми. — Вуйку, запаліть ті патички, що так іскорками сиплять". Ми ловили ті іскорки до рук, і вони нас не пекли. Вуйко підніс мене високо аж під стелю, і свічечкою я запалив один патичок. Потім тета Міля грала на фортепіяні колядок, а вуйко низьким голосом співав. Були обидвое такі молоді, і гарні, і щасливі.

* * *

Одного дня, хто тільки прийшов, говорив про те саме: убили в Сараєві престолонаслідника і його жінку. Винні москалі, підбурюють сербів. Буде війна. "Я казав, що поява комети не ворожить добра", — вмішувався реєнтій.

Було у нас у звичаю, що, як приносили пошту, то перші переглядали її дідуньо. Потім, звичайно кликали всіх до їdalyni словами: "Як хочете, то вам прочитаю, що до нас пишуть". Так само робили, коли висилали приватного листа. Прочитували на голос, а всі слухали. До уважних слухачів належав і я. Звичайно прочитане запам'ятував дослівно.

Тета Міля писала, що дуже неспокійна, що може бути війна, а тоді вуйка візьмуть до війська. Писала, що вуйко старався включитися до УСС, але команда відмовила. Потім писала, що за її намовою вуйко постарається, що його перенесли з лянцвери до лянцштурму. Уважала, що лянцштурму будуть уживати радше до внутрішньої служби, а не до фронтової.

* * *

В селі, одного дня, на громадську площа напроти приходства зганяли коней. Казали: забирають коней для війська. Другого дня зійшося біля громадського будинку багато людей. Було багато військовиків. Приходили на приходство запла-

кані жінки та скаржилися, що їх чоловіків змобілізовано, і, що завтра повезуть їх до команди в Коломиї. Молодих хлопців забрали вже раніше.

Прийшов післанець з Кут, та приніс листа. Тета Міля просила, щоби приїхати негайно. Вуйко Влодзьо завтра має від'їхати до військової служби.

Ми поїхали до Кут. Мама, бабуя і я. Тету застали сумну. Вуйко збирався в дорогу. Мене боліла нога. Поклали до ліжка в спальні. Тут вуйко складав речі. Вийняв зі шафи дві уніформи. Одну розложив на кріслі, другу уложив до малого куфера. Здійняв зі шафи округлий шкіряний футерал, вийняв з нього одне чако і поклав на крісло. Побачив, що я притуляюся із зацікавленням. Вийняв друге чако, те паралне, що в нім приїздив на Різдво, підійшов до мене і вложив мені на голову. Чако зісунулося на очі. "Завелике", — сказав вуйко. "Буде добре, як виросту". — відповів я. Вуйко посміхнувся.

Потім вечеряли у їdalні при нафтovій лямпі. Я слухав і дивився з ліжка через відчинені двері. Вуйко прийшов до мене попрощатися. Поцілував мене. "Я завтра дуже рано від'їжджаю, як ти будеш іспати. Рости великий і здоровий".

Я пробудився рано і, як ніхто на мос кілка підня не відповідав, вибіг до їdalні і через вікно побачив, як коло брами стояв фіякер, запряжений у пару коней. Вуйко в офіцерській уніформі, зі шаблею, прощався, а візник клав речі до повоза. Вуйко сів до фіякра. Поглянув на дім і побачив мене у вікні. Посміхнувся і кивнув рукою. Візник пігнав коней. Закурилося за повозом, який зник за закрутами дороги.

Тета Міля спакувала трохи речей. Заладувала на віз і, як ми вже сиділи на возі, обійшла кругом дім, позамикала двері, потім обійшла садок, увірвала пару квітів. Напів фірман Петро замкнув браму на ланцюг. Тета пішла попрощатися з сусідами і залишила у них ключі.

Ми вернулися до Яворова. Тут чекало на Петра візвання, щоби ставився до війська. Він був замісцевим, з Рожнова, і йому доручили візвання через громадський уряд. Рано наш сусід відвіз любленого нами Петра до Рожнова.

Життя у селі завмерло. Люди очікували, що принесе неспевне завтра.

Військо маршую на фронт.

Війна не дала довго чекати на себе. Десь на півночі билися вже москалі з німцями.

Селом від Малашини маршиували частини ляндувери. Другого дня ішло мадярське військо. Ішли рівні колони піхоти, їхали обози, гнали стада волів. Грюкотіли по ціарським гостинці колеса гармат, дзеленчали вікна в школльному будинку.

На гарячих конях, в червоних штанах, близкучих чоботах, у допасованих блузках, обвішані срібними шпурками і відзнаками, їхали виструнчені півадрони гусарів. Мов від дзеркала, відбивалося сонце від шабель, крісів та гарматних дул.

З горбика приходського саду дивилися ми і деякі сусіди на військо. Була обідня пора. На площу зайшли полеві кухні. Військо задержалося і побирало їду, підходя-

чи чергою до кухні. За хвилю приїхало авто. Коло водія сидів виструнчений молодий офіцер. На задньому сидженні, з багатьма відзнаками, сидів немолодий уже старшина. Висіли з авта і зайдти до будинку. Прилучилися до них ще інші старшини, що тут чекали. Вслід за ними понесли кухарі кітлі і коші з пляшками.

На площе вмаршувала з великими блискучими трубами військова оркестра. Передній задержав їх побіч будинку. Підніс паличку зі золотою кулькою на кінці і кивнув. Трубачі надули лиця як бальони і затрубили. Звук труб понісся по горах, відбився від скель і повернув ще сильнішим. Заторохтили малі бубни, мов розсипаний горох по підлозі. Один музикант ударив у великий бубон, потім у великий блискучий таріль, і все затихло. Зчорги запищали різні сопілки і трубки, і понеслася мелодія, мов спів птахів, з весняним подувом вітру. Мелодія пливла долиною Рибниці, кріпшла до сили громовиці, щоби знову по хвилі лагідно, якби до сну, заколихувати. Перестали грати.

"От і грають, — почувся голос, — не наслухався б". — "І не диво, що так грають, — вмішався другий. — Погляньте на них, це циганські музиканти. Хто може краще грати від цигана? Не дурно, як у них народиться дитина, то кладуть скрипку у колиску".

Затрубили трубки. Військо заметушилося. Різкі виклики приказів поставило військо у колони до маршу.

При дорозі коло школи з малою групкою людей стояв старий "Форвертс". Він був мешканцем Яворова. Правдиве його ім'я було інше, та всі у селі так його звали. Коли був молодим, служив при уланах і навіть був підстаршиною. Коли повернув до села, працював наставником при дорожових роботах та часто вживав це німецьке слово. Тому прозвали його Форвертсом. Форвертс щоквіліни підкручував свої малі вуса і поправляв медалю, яку стало носив припнену до киптаря.

"Погляньте яке військо має наш найясніший цісар, — говорив Форвертс. — Переконайтесь, бо я вам говорив, то ви мені не вірили. Самі молоді хлопці! Які у них уніформи! Погляньте на їх коней та на зброю. Я казав вам, жінки, не плачте за своїми ляндштурмами. Найясніший пан забрав їх до войська лише тому, щоби іншим народам показати, що русини також до чогось придалися. Та ляндштурму на бій ніколи не пішлють. Ви виділи, як з Коломиї виїздили на Буковину, то часом аж сміх збирав. Одного худого то вбрали у стару уніформу з якогось великані, шапка в одного сидить на чубку голови, а у другого аж очі заслонила! А які у них старі кріси, як коромесла, а стрілиця, то кажуть, що по десять на кріс видали. То так, щоби, рахувати, що то ніби військо. Та наш найясніший цісар має таке військо, як ви тепер видите. Другого такого війська не знайдете на цілому світі. Я вам кажу, а згадаєте мої слова. Ваші ляндштурми повернуть і ані пороху не понюхають. Війна не потриває довше, як два тижні. Як цар уздріть таке військо, то поїде до Відня та буде просити навколошках найяснішого нашого цісаря, аби зробити мир". Такого погляду був мабуть не тільки "Форвертс". На віддалі зору стояв на авті "мельтошагош

ур", гонведський полководець. Побіч авта сиділи на конях офіцери його почоту. З гордістю дивилися на маршуєчий в такт оркестри когорти "катунів".

Біженці — вістуни близького фронту.

"В Косові замкнули всі уряди, пакують до виїзду, староста вже виїхав", — говорили.

Почали їхати підводи в сторону Мадярщини. Везли шафи і скрині. Це евакуювали уряди. Потім їхали в повозах гарно одіті люди. Візники були в гранатових одягах зі золотими гудзиками. За ними їхали тяжкі заладовані вози, накриті брезентами. "Це дідичі втікають", — казали.

Потім їхали селянські вози з цілим майном і ріднями. Гнали корів. Скаржилися, що їх поля порили окопами, а їх вигнали з рідких сіл, бо там має проходити фронт.

Потім уж не їхали, але йшли піхотою, несучі свій багаж на плечах жили з близьких містечок. Везли на колісницях хворих і старих. Жінки везли немовлят в літячих візочках з цілим своїм добутком. Босі, пилькою замазані діти з плачем доганяли своїх мамів. Просили молока і хліба. Убогість дрібноремісничого стану йшла з ними. Підганяв їх страх.

Відворот мадярів.

Від ранку йшло військо в сторону мадярської граণіці. Казали: "Мадяри цофуються". Не були то вже такі виструнчені відцілі, які ми бачили перед кількома тижнями. Йшли піші всуміш з гарматами і обозами, їхали кінні. Зчаста військо затримувалося, і так виглядало, що дорога за вузька всіх примістити.

В приходському домі задержався полковник. Що хвилини прибігали офіцери і вояки зі звітами. Привели місцевого яворівського селянина. Мав зв'язані руки, і двох конвоїрів підганяло його кольбами. Прийшов адъютант і питався, чи хті уміє по-німецьки. Зголосилася тета Міля на перекладача. Переслухував селянина полковник. Казали, що він російський шпигун і, що числив маршуєчі мадярські відділи. За це хотіли його повісити. Тяжко було оборонити невинного человека. Селянина пустили, може завдяки тому, що тета виказалася, що є жінкою австрійського офіцера, і що селянина тета знає особисто.

Від сторони гірського пасма Сокільське доходив глухий звук наче б дуже далекої громовиці. На дорозі більшав рух війська. Смеркало, почав падати дрібний дощ. Я побачив, як дорогою пара волів тягнула авто. В авті сидів водій, та більше не було нікого. Видно полководець волів утікати скорше, ніж у волі запряженим автомобілем.

З саду прийшла сусідка і остерегла, щоби ніхто не дивився через вікна. Мадяри стріляють до вікон. У Сеньчука і Орловського повистрілювали вікна. На щастя — не поцілили дітей, що дивилися через вікно.

Стемніло. На приходському ганку застукотіли тяжкі вояцькі черевики. Двох мадярських вояків привели молодого хлопця, не більше як 18 років. Вигляд цього

хлопця був жалюгідний. Очі підбиті, лице набрякло, шия була зав'язана брудною ганчіркою насяклию кров'ю. Конвоїр розв'язав йому руки. Бабуня принесла йому кусок чистого простирадла, щоби перев'язавши. Запитала, що сталося. Шепнув бабуні: — кололи багнетами. Попросив води. Бабуня винесла кусок хліба та горщик молока. Конвоїр хліб викинув, взяв від бабуні горщик, вилляв молоко і віддав зі словами "нем сабот". Бабуня спитали, чому так зробив. Відповів "нем тудум".

Один пильнував хлопця, а другий увійшов у квартиру полковника.

Тета стралася просити полковника за хлопця. Постукала до дверей. Вийшов адъютант. Поспітив, чого хоче. Адъютант увійшов до кімнати і замкнув двері. По хвилі вийшов і сказав, що полковник зайнятий, а від себе порадив, що буде безпечніше для тети, як не буде втручатися до не свого діла.

Вийшов другий конвоїр. Зв'язали хлоцеві руки шнуром поза плечима і попровадили в пітьму ночі. Ніхто більше його не видів, ані нечув про нього. По хвилі поїхав полковник.

На дорозі панувала суматоха. Деякі вози намагалися їхати в протилежну сторону. Мадяри брали селянські підводи—"форшпаги" до перевозу свого добра. Одних звільнювали, брали нових. Селяни намагалися якнайскоріше перед зближенням фронту повернути домів. Поставали суперечки. Програвав все селянин. Віз його був вивернений до рова, коні постріляні, а селянин побитий. Ми сиділи в кухні і одній кімнаті з погашеними світлами і закритими вікнами. Прийшов жовнір і казав собі дати ключі від господарських будинків. До приходського саду заїхала кіннота. Від дороги було чути вигуки, прокльони, рев худоби, іржання коней, клекіт возів, гуркотіння гармат та поодинокі вистріли.

Через заслони пробивалися відблиски вогнищ.

Хтось з хатніх сказав: "Чисте пекло, а ті люди — хіба гірші від дияволів". В моїй діточій уяві я не мав образу пекла. Багато проминуло літ від того часу. Але, як хто згадав пекло, то мені нагадувалася та похмурна ніч 1914 року.

Не пам'ятаю, коли я заснув. Як пробудився, то в кімнаті були ще прикриті вікна. Всі спали в одягах. Я вийшов надвір. Кругом хати, мов пустар; зникли всі плоти. Сіном устелена загорода, де стояли коні. Димлячі попелища по ватрах. Покинені кріси і стрільво. Шкіряні сидження в діловім повозі потяті ножем. З воза забрані колеса.

На дорозі пусто, тільки в ровах лежали поломані вози та неживі коні. Тишу переривало крякання ворон.

Оповідали потім, що ніччю, як відійшло військо, мама з тетою і дівчиною носили відрами воду і гасили вогнища коло церкви. В саму пору погасили, бо в одному місці почала загорятись стіна церкви.

Заграва. Відворот ляндвери і ляндштурму.

Наступна ніч по відвороті мадярів була похмурна і темна. Ми вже збиралися лягати спати, як хтось покликав нас надвір, щоби розглянутись. Від пасма гір Сокільське небо було рожеве. По хвилі ще більше роз'яснилося і майже почервоніло. Заграва, мов би приплила до хмар і зависла над землею. Хвилями було чути, якби легенський відгомін далеких громів. На горбку приходського саду зійшлюся вже кілька сусідів. "Це від сторони Кут та Вижниці. Мабуть горять ті міста", — почувся чоловічий голос. "Господи, будь милостивий, — ледве чутним голосом промовила сусідка Марія. — В тому пеклі може бути і мій Петро, бо його відправили на Буковину".

Над раном відгук гарматних стрілів відбивався від верхів та сходив у долини. Цісарською дорогою у сторону Мадяршили марнувало військо. Йшли частини ляндвери. В ляндвері служили люди австрійських країн, а в східно-галицьких полках було 50 відсотків українських молодих хлощів.

Потім рознеслася вістка по довколишніх хатах, що маршують наші ляндштурми. У ляндштурмі були майже на 100 відсотків українські старші віком селяни. Переважно покликані з резерви.

Люди з поблизуких хат і приходства повставляли побіч дороги столи та гостили вояків, чим хата багата: молоком, хлібом, салом.

Вони йшли двома рядами попри придорожні рови. Несли тяжкі наплечники і довгі тяжкі кріси. На їх умундурування дали ім стари вживані уніформи — залишки з магазинів. На озброєння — стари кріси — Вернідля — кріси минулого століття — однострілові з олов'яною кулею, великого калібра. Ці вояки були переважно старші люди. На їх лицеях видно було втому.

Жінки розпитували за своїми чоловіками. Переважно відповідали: "Не знаю такого. Був такий, та не знаю, де він тепер. Почекайте, може наційде". Люди шепотом подавали, що один сказав, що були в бою під Раранчю і крили відворот, що було дуже багато ранених ібитих.

Під Боянами, 23 серпня 1914 року. До штурму.

Військо задержалося на відпочинок. Дяякі вояки полягали на придорожні насипах, а кількох перейшло рів та сіли у саді біля приходської крипти.

Я любив вояків, а цих спеціально, бо то були свої. Я виїз на похилий конар старої ябліньки. По хвилі прийшов ще один і звернувся до високого, сильної будови, з напів сивим волоссям, жовніра. "Добре, що я тебе стрінув, Николо, я шукав за тобою. Якби не ти, то вже не оглядав би я цього світа. Дякую тобі, що ти там під Боянами врятував мені життя. Кликав мене лейтенант та казав оповісти, як то було. Я розповів, як москаль вибив мені з рук гвера, а штиком відлився мені у ґруди. Я казав, як ти підбив йому штик догори, а кольбою ударив його по голові

так, що той вже не піднісся. Питав він ще других про тебе. Він це все записував. Ти напевно дістанеш медалю і бефердерунок".

Поглянув Николай на прибулого і довго не відповідав. Вийняв з наплечника щось зав'язаного в шматині, стиснув у жмені, глянув на прибулого. "Мені на медалі не залежить, ані на бефердерункові. Виджу, що ти не знаєш, що мій брат Іван не жив. Як згадаю, то так щось як кліщами душить за горло. Ти сусідував з Іваном. Знав Івана. Молодий, молода у нього жінка, та й малі діти. Він у нас наймолодший. Не жаль було би мені вмирати. У мене діти вже подруженні, і я відвівець.

Як ми виїздили з Коломиї до Чернівців, — продовжував, — Катерина казала: Добре, що Івана перенесли з ляндувери до ляндштурму і, що ви обидва служите у тій самій частині. Най вас Бог провадить. Николо, ти старший, уважай на Івана, та привези його здоровим додому.

Знаєш, Петре, що я привезу? От це, — Никола підніс вузол у руці і показав Петрові. — У тій шматині є земля, на якій умирал Іван та на яку скапувала його кров з рані. Не знаю навіть, де Іван похованний. Цю землю завезу у наше село, піду на кладовище та розсюю на дедевім гробі. Піду на приходство та попрошу пан-отця, щоби відправили паастас на гробі за душу Івана.

Якби я не вернув, то перекажи це, що тобі розказую. Ти сусід Івана і мій односельчанин в нашему регіменті. Пам'ятаєш, як нам по обіді давали рум, то я знов, що дорого будемо за той рум платити. Потім зробили збірку і ми перемаршували через ліс. На краю лісу казав нам лейтенант наложить багнети на кріси, показав нам горбки і сказав, що там у ровах є москалі. Ми мусимо штурмом здобути ті окопи. Ми розсипалися в тирадісру і скоками, ховаючися поза корчі, яких тут було досить, та у рівчики, почали зближатися. Як були вже на половині дороги до горбиків, москалі почали стріляти з гармат. Стрільна свистали понад нашими головами, але на щастя не попадали в нас, а падали поза нашими плечима. Тимчасом ми наблизилися до горбків, корчі прорідилися і москалі відчинили на нас крісовий вогонь з окопів. Ми їм відповіли. Слабий був той наш вогонь. Що ми могли вдіяти з оцими одностріловими коромеслами? Ще і набоїв мало. Люди почали падати, як снопи. Никифор, той, що мешкав на Левадах, упав і навіть не ворухнувся. наш лейтенант згинув, поціленій кулею. Ранені стогнали і просили помочі. Гармати втихли. Москалі повискачували з ровів і з наїженими штиками рушили на нас. До московського крику "Ура" допучився відголос цокання багнетів, зойк ранених, стогін коняючих, поодинокі стріли і прокльони.

Найближчим до мене по лівій стороні йшов Іван. Дивлюся — біжить на нього великий рижий москаль. Іван прицілився з кріса. Та чую "цок" — кріс не випалив. Москаль скористав з цього і пхнув штиком у груди Івана. Іван звалився, а москаль направився до мене. Підпустив я його біжче і виталив йому прямо у голову. Ступив москаль ще крок і, як яка потвора з урваною половиною голови, звалився до моїх ніг.

Прискочив я до Івана. Розіцібнув на нім уніформу, бандажем затулив рану. Іван тяжко дихав. Кров проходила через бандаж і стікала помежи моїми пальцями — Николо, я гину, — застогнав Іван. — Скажи дітям, аби шанували маму, а Катерині перекажи від мене... — та голос був такий слабий, що я не чув що говорив Іван. Очі його дивилися, якби прямо у небо, а уста ще порушались, але вже не видавали голосу. Я тримав його одною рукою за шлечі. Почув, як його тіло випрямилося. Я легенько поклав його на моріг. Очі його були відкриті, та він вже нічого не бачив на цьому світі. Такими очима міг хіба тільки видіти обличчя Бога.

Я закрив йому очі, защібнув уніформу. Забрав його набой. Вилів увесь рум з полової фляші. Зарядив кріса і почав доганяти нашу швармлінію.

Вслід за нами йшли ви, 2-ий батальйон, нам на підмогу.

Знову почали бити гармати.

Я видів, як посеред тералієр підлюсилися чорні стовпі землі. Я дігнав своїх і висунувся наперед. Піт заливав мені очі, душило в гортанці, червоні плями блимали в очах.

Нові московські вояки вискачували з ровів і бігли нам назустріч.

Прости мені, Господи, — сліні були мої очі на кров та смертний страх людини. Глухі були мої вуха на просьбу, благання, крик. Це за Івана погружувався багнет, це за Іванові сироти ударяла кольба, це за Катеринені слізози, а це за мамині виплакані очі.

І тоді ви прийшли нам з допомогою. Тоді попав мені під руки цей москаль, що хотів тебе проколоти. Не належиться мені за це медаля, а, як належиться, то тим, що там появляли, але вони вже того не потребують.

Москалі відступали до ровів, а ровами до лісу. Ми обкидали окопи гранатами і без опору їх зайняли.

Запанувала тишина. Санітарі носили ранених, другі збирали вбитих. Жовніри змушені і задихані посідали в окопах, байдужі на все".

Никола урвав сухої трави, обтер від крові багнет, витер руки і з відразою викинув траву. Перестало шуміти в голові і повертала думка. Дивився на пасовисько, яким недавно проходили. Шукав очима місця, де лежав Іван. Там коло корча був чорний горбок. Це тіло Івана. По пасовиську було багато таких горбиків. Здавалося, що це пастух вигнав овець пастися, а вівці розбреліся по пасовиську та хтось їх зачарував і вони так закам'яніли. Їздili вози. Підходили люди, брали поляглих і клали на вози. Смеркало. Прийшло двох людей до Івана. Взяли і поклали на віз. Поїхали.

* * *

Була північ. Оперті на кріси, нагочіпки, помучені вояки дрімали. Вздовж окопів притишеним голосом подаю приказ: "Виходити вліво". Прийшла зміна. На краю села Боян доторяли хати. Полум'я спалахувало високо вгору, то знову притухало. Протяжно вили собаки. Никола вийшов з окопів. Затятив собі напрям до корча, де

згинув Іван. Вертали в напрямі лісу, з якого вийшли до атаки. Час до часу спалахували світляні ракети. Никола побачив корч. Незамічений побіг до корча і впав на землю. Тут рачкуючи мацав землю. Намацав пісок, що був липкий від крові. Вийняв шматок полотна, набрав піску, зав'язав на вузол і сховав до наплечника.

Прийшла вістка.

Прикази підняли помучених ляндштурмів до далішого маршу. Молодий старшина задержався коло школи. Поглянув на великий білий будинок приходства на горбку, потім запитав щось сільських людей і чекав. Надіїхав на коні інший старшина. Перший йому щось сказав і показав на приходство. Той зліз з коня. Дав коня держати рядовикові, тоді у двійку стежкою пішли до приходства. Увійшли до кухні. Молодший запитав по-українськи за тетою Мілею. З кімнати вийшла тета. Як побачила офіцерів, то зблідла, як стіна, а руки в неї почали помітно дріжати. Попросила офіцерів до кімнати. Замкнулися двері, а по хвилі почувся короткий крик тети, а потім різкий плач. Нікому з домашніх не треба було казати, що вуйко Владзьо згинув.

Старший офіцер, віденець, був вуйковим командиром. По хвилі відійшов. Молодший — українець був лейтенантом. Він був вуйковим шкільним товаришем, як також служили в одному полку. Вони обмінялися адресами своїх жінок на випадок смерти. Від вуїка він знат про місце перебування тети, а зложилося так, що відступали через Яворів.

Так само, як вуйко, належав на той час до групи молодих, що працювали над усвідомленням народу і більше вірили у власну силу, ніж чужу поміч. Полюбив ляндштурм, бо це були свої люди.

Цим разом і також пізніше, як повернули австрійці, цей молодий старшина оповів теті про бій під Боянами і про смерть вуїка. В 1918 році, він брав участь у Листопадовій Зріві, а потім був старшиною УГА.

Під Раранчею він був зв'язковим офіцером свого полку з головною австрійською командою. Головнокомандуючим був австрієць, називався Фішер. Австрійці були у дефензиві. Армія головно складалася з 35 бригад ляндштурму і 43 дивізій лянцвери.

Під Боянами москалі окопалися і загрожували перерванням дороги відвороту. Полк вуїка і його приятеля дістав приказ рукопашним боєм викинути москалів з окопів. Полк своє завдання виконав, але поніс великі втрати убитими і раненими. Приятель вуїка був обурений, що до цього вжито ляндштурму. Ляндштурм був погано озброєний. Люди були старші і не вишколені до боїв. Атака не була приготована. Не було попереднього обстрілу окопів артилерією. Ляндштурм не мав артилерії.

Він і вуйко проводили сотнями. Вже недалеко від окопів крісова куля ранила вуїка в ногу. Двох жовнірів помагали йому захоронитися в рові. Тоді друга куля поцілила його з правої сторони в чоло. Вуїка похоронено на кладовищі в Боянах.

Говорив, що мадярські частини, які були на фронті, попали в паніку й утекли. Мадяри були озброєні найкращою зброєю. Мали артилерію, якої так бракувало. Свої невдачі хочуть виправдати перед австрійським командуванням, мовляв: місцеве населення доносить москалям про силу і рухи їх військ. Невинних людей оскаржують у шпіонажі. Вішають наших священиків і селян.

Відворот охороняють так ляндвера, як і ляндштурм. Тепер іде бій за Косів у Чергнівському лісі. Завтра можуть москали вже бути в Яворові.

Спішився до перемаршовоючої своєї частини. Казав, що як будуть переїздити обози, то жовніри принесуть вуйкові речі, які в цілості збереглися.

Відійшов, а на приходстві запанував сум і пудьга. Тета мала тоді 19 літ.

Не тільки тета оплакувала вуйка Владзя. Повідомили Марію, що її чоловік Петро згинув у бою. У громадському уряді залищено також повідомлення для Параски з Тернішор, що її Михайло не живе. В записці було також, що найясніший цісар ніколи не забуде вдів і сиріт, що остались по тих, що віддали життя за цісаря і за австрійсько-угорську корону.

Привезли речі.

Переїздили табори. Напроти приходського дому задержався віз. Двох жовнірів зняли малий куферок та округлий шкіряний футерал і принесли до кухні. Привезли вуйкові речі.

Як відчили куферок, то були там всі речі, що їх вуйко забрав зі собою на фронт. Крім тих речей, на верху ще були положені вуйкові особисті папери, листи, калітка з грішми, та малий складаний ножик. Видно, по смерті хтось зібрав ті речі з кишені і положив до куферка. В окружному футералі, крім парадного чака було ще полеве чако, що в ньому вуйко виїздив на фронт.

Приходять москалі.

Гарматні стріли сколихували повітрям. Поспішно відходили останні австрійські стежі. Потім все втихло. Ніч просиділи ми в пивниці. Рано страшний вибух потряс горами. Це австрійці висадили бетоновий міст на Рибниці. Пополудні переїхала селом козацька стежа, а згодом сірі московські військові кологи збитою масою посувалися дорогою, називалою цісарською, в глибину Карпат.

Дорогою, куди проходив фронт.

Як трохи успокоїлося, тета Міля, мама і я поїхали до Кут. Іхали кіньми. Минули Косів з порозбиваними крамницями і попаленими домами. В'їхали до Чергнівського лісу. З-помежі дерев проглядали високі спільні могили з березовими хрестами. Ми задержалися при одній, що була на роздоріжжі пільної доріжки до

Кобак. Пішли помолитися. До хреста була прибита дощина з виліпленими прізвищами поляглих. Було їх дуже багато.

Згодом, як москалі відійшли, тета поїхала до Боян на гріб вуйка. Поляглих хоронили у спільніх могилах, старшин по 10 людей, стрільців по 50. Священик відправив Службу Божу, а тета зложила китицю квітів. Привезла знімку гробу і образ страхіття війни, де перекотився фронт.

Почавши від Косова до Чернівців вздовж доріг попалені села, зрита земля та багато могил-курганів. На дощинах виліплені імена поляглих. Імена німецькі, а між ними імена Фербеїв, Ткачуків, Ковальчуків, Гондураків та інших галицьких ляштакурмів та українців з ляндвери, що своїми грудьми загороджували дорогу московському сатрапові.

Де могили?

Пізніше в своєму житті я нераз персіїздив через Черганівський ліс. Могили поросли травою, ставали щораз меншими, а хрести похилилися.

Вуйкові чаки висіли в шкіряному футералі на стрижу. Будучи хлопцем, я оглядав їх, легко гладив рукою, обвивав у бібулку та клав на місце. Як я здав матуру і приїхав додому, пішов на стриж, вийняв чака і докладно пооглядав полеве чако, в якому вуйко виїздив на війну. З правої сторони з-переду була дірка, через яку я петрятинув олівець. Чако на підшивці мало плями. Це було місце, куди увійшла убивча куля.

Останою проїздив я Черганівським лісом вчасним літом 1943 року. Небо зарожевіло на сході, а жайворонок співав високо понад мрякою. Тяжкі каплі роси падали з листя дубів. Я задержався на роздоріжжі пільної доріжки так, як перед 29 літами і так само, як дитиною, молився за вуйка, поляглих ляштакурмів, і також затету Мілю, що того року померла.

Могили в тому місці вже не було. Чи то перенесли кості вояків на цвинтарища, чи час зарівняв могилу? Не знаю. На тому місці росла буйна зелена кукурудза.

По могилах сліду не остало.

СМІХУН

Була осінь 1915 року. Лінія австрійсько-російського фронту пересунулася так глибоко в Карпати, що в гуцульському селі Яворові вже не чути було грюкоту гармат, хіба в дуже погідну піч.

У селі було спокійно і тихо, як звичайно в наших гірських селях буває восени. Та ненадійно люди занепокоїлися. До села приїхав великий загін козаків. Щоправда, через село переїздили вже й перед тим козаки, черкеські і донські, але не залишалися на постій.

Та ці зупинилися серед села й почали роз'їздити по домах та граждах.

Ми всі, домашні яворівського приходства, як звичайно у хвилях небезпеки, замкнулися в одній кімнаті коло кухні, а бабуня приготовилася вийти назустріч. Не треба було довго чекати. Два козаки рвучкими кіньми під'їхали під ганок. Через двері до кухні ми почули важкі кроки козаків, а по хвилі низький голос козака та відповіді бабуни.

За хвиліну ми побачили з-поза відхиленої заслони, як бабуня йшла попереду, а за нею два козаки. Бабуня опроваджувала їх по всіх господарських будинках приходства.

То знову ми чули, як відчиняються двері кімнат, а при кінці звучний молодий голос у кухні: — Пані-матко, не беспокійтесь, ми кубанські козаки. Наші козаки не чинять нікому нічого злого, ані нічого чужого не беруть.

Козаки від'їхали, а бабуня прийшла оповісти як було: — Козаки зайняли кімнату на квартиру, а стайні для коней. Наши коні й корови залишили на місцях. Були чемні. Шафи й куфри казали позамикати на ключ. Молодий, присмно усміхнений, ще майже хлопець, чорнявий красунь, і старший в середньому віці мужчина, що міг бути його батьком. Одяг їх різився від одягу тих козаків, що тут давніше бували. Найбільше замітією була їх мова. Без труду я могла їх розуміти, як і вони мене.

Згодом приїхали козаки. Завели коней до стайні, чи поприв'язували до стовпів. Розівали вогні в саду і в казанах варили цду. Спали в кімнатах, інші в стодолі.

Рано виїхали козаки на громадську площа напроти приходства. До них вийшов старшина, що мешкав у школі на протилежній стороні приходства, старший козак і той молодий, що мешкали в нас. Козаки малими групами роз'їздили в різних напрямках села.

Старший козак ще з кількома іншими вернулися на приходство, прив'язали посідланих коней у саду. Люди успокоїлися, побачили, що козаки не роблять пакостей, ані не грабують. Життя повернулося до щоденного русла.

Старший козак увійшов до кухні. Бабуня угостила його часм і хрустами. Видно, він мав час і був говіркій.

— Пані-матко, — говорив він до бабуні, — ви сказали нам, що ви нас добре розумієте. Це не дивно, бо ми не є великоросами. Ми — кубанські козаки, нашими предками були запорожці. Після зруйнування Січі, запорожці розбрелися, й частина осіла на островах у гирлі Дунаю і там заложила Задунайську Січ. Потім вернулися і служили в Чорноморських полках, а потім поселилися на Кубані.

Ми кубанські козаки, не такі, як солдати на "казъонній" службі, ми є вільним військом. Живемо по куренях, а також на хуторах, слободах. Ми не платимо дані, займаємося рільництвом, скотарством, а над усе любуємося в конях і годуємо коней. Наш край дуже урожайній, і ми живемо добре. В наших школах вчать по-російськи, але наша мова, така як чуєте. За наші привілеї ми мусимо йти на війну. Виши старшини, яких нам приділюють — це великороси.

На війну мусить козак ставитись з повним своїм власним вирядом. Має мати доброго коня з сідлом, свій одяг, свою зброю. Тому, коли козак згине в поході, друзі зобов'язані коня і зброю віддати його родині. Зброю по батькові дістає найстарший син.

Тяжкі часи бувають в походах, та не все козак гине тільки від кулі.

Як готували війну з Японією, то казали нам етапом іти в Манджурію. Не зайдши ми далеко й вернулися, бо Росія програла війну. Але народи почали домагатися свободи, між ними і кавказькі племена. Москву загонові наказали йти на Кавказ, аж під перську границю і там стояти залогою. Не по волі ми йшли нести іншим неволю. Поїхали ми туди, отaborилися і побудували бараки.

Зі мною на Кавказі був мій побратим Максим. Ми з ним однолітки. Хутори наших батьків сусідували, ми разом до школи ходили та разом козацького діла вчилися. Як виросли, разом в походи ходили, і так склалося, що в тому самому часі оженилися.

Максим узяв собі дівчину козацького роду, Оксану. Проворна була, всім на хуторі ряд давала, та все весела та жартівлива була. Сміх з липя в ній не сходив. Заприязналася з моєю жінкою, як я з Максимом. Цей молодий Остап — їх син. Командував нашим загоном на Кавказі наказний старшина великорос. Він не був добрий для козаків, нелюдяно й жорстоко ставився до кавказців. Грабив, людей приводив на станцію, велів бити й катувати на допитах, саджав у холодну та відправляв у Москву. Звідти вже ніхто не вертався.

Кавказці — нарід гордий і мстивий. Зробили засідку й убили його. Застрілили. Прибічні козаки відчинили вогонь і застрілили двох напасників. Прийшов наказ від начальства: Заграбити всю худобу, спалити хати і погромити всіх мешканців села, звідки походили напасники. Вирізати всіх до ноги. Не жаліти ні жінок, ні дітей, щоби й інші племена знали, що їх чекає вразі опору.

Зажурились козаки і скликали раду. На раді спитали одні: — чи ми козацьке військо, чи вбивники, грабіжники й підпалювачі? — Як ми вернемось додому, до наших родин, — питали другі, — коли наші руки будуть сплямлені кров'ю безборонних жінок та дітей? Ми будемо стріляти до тих, що стріляють до нас а не до невинних. — Ми військо, а не "Служба охорані", — казали інші.

Козаки не грабували, ні хиж не палили, ні погрому не робили.

Розгнівалося начальство: — Як ви посміли не виконати наказу, — лаяли. — Ви бунтарі. Покарали. Засудили на загибель. Здергали нам постачання. Кавказ — край убогий. До підсніння ми не звикли, високі гори, вологість. Коні наші не мали паші, а ми харчів. З голоду почали гинути наші коні, а ми живилися їх м'ясом. Черевний тиф, пропасніця та цинга косили козаків. Кладовище з кожним днем — більшало.

— Давайте нам постачання та ліків, — просили ми начальство. — В дорозі — відповідали, — але річки позносили мости, підождіть. — Відпустіть додому, — домагались ми. — Нельзя, а то проказу по государстві рознесете. Як перестанете вмирати, то тих, що при житті осталиуть, відпустимо, — глузували.

Кавказці знали, за що ми терпимо. Прислали нам зела та ліки. Потайки доставляли хліб, копчену баракину та сир. Корм для коней ми купували в Персії, а тубильці потайки на мулах нам доставляли. Ми вилікувалися та підкоримили коней. По році залоги нас пустили додому. Заледве половина нас осталась у живих. Сумний був наш поворот з Кавказу.

Згинув на Кавказі і мій побратим Максим. Привів я максимового коня та привіз його стару прадідівську, ще з Запоріжжя, шаблю. Ту шаблю тепер його син Остап носить. Привіз, щоб нашим звичасм, залишене упавшим козаком майно, родині передати.

Назустріч нам вийшли Оксана й Остап. Остап узяв коня, а Оксана шаблю і кинджал. Подякувала, поцілувала шаблю й була як з каменю. Ні одна слізота не впала з її очей. Остап тулив заплакане лице у гриву коня свого батька. Жаль мені було за Максимом, тим більше, що не загинув він від ворожої кулі, але за вірну службу його погубили.

Довгі тижні ніхто не бачив Оксани. Замкнулася в кімнаті, байдужа на все, ледве що на прохання їду приймала. Остап піклувався нею, часом мою жінку до себе кликала. Любов до сина привернула її до життя. Вернулася до щоденної господарської роботи, але притаманний їй усміх зник з її лиця. Працювала від ранку до ночі. Хутір її належав до найкращих. Мала женихів, та всім відмовила. — Перервав розповідь.

Увійшов інший козак до кухні й повідомив, що козаки з гір свистом передали вістку. Старший козак вийшов надвір, зложив два пальці, приложив до губ і засвистав. Такого свисту я не чув перед тим ні потім. Свист ляшав у вухах, відбивався від скель, і понісся у верхи.

Козак вернувся до кухні і сказав, що козаки подали вістки, що все в порядку. Вони стежать, щоб австрійські стежкі не продісталися в запілля. Це повторялося. Свист доходив з різних сторін гірських хребтів.

Козак продовжував свою розповідь: — Оксана дбайливо виховувала сина. Старий козак Охрім, що ще з її батьком ходив у походи, опікувався Остапом. Охрім рано возив його до школи, а потім заправляв хлопця до козацького діла. Остап відзначався справністю серед ровесників. Реп'яхом коня держався. В гальопі зіскакував та вскакував на коня, тяг лозу шаблею, колов списом околоти, стріляв до цілі. Згодом закінчив місцеву школу, а Оксана післала його до військової школи в Катеринодарі. Мав перейти до вищої школи, але війна перешкодила. Він є нашим молодшим старшиною. Удався він веселою вдачею в маму. Жартівливий, а як на козаків туга наляже, то вміє розвесилити їх. Козаки його люблять і називають "СМІХУНОМ".

Коли наш загін мав уже рушати у похід, приступила до мене Оксана. Відслонила хустку. У неї в руках була ікона. Благословила нас і сказала: — Гляди за Остапом, щоб ви всі здорові повернулися. — Як ми вже рушили, в неї в очах заблистили слізи, а вслід за нами сказала: — Він у мене один остався.

День з вечером стрічався, як козаки вернулися додому. Варили в казанах і пекли на рожнах м'ясо, а по вечері кілька зайшли до кухні. Остап видно оповідав щось веселе, бо що-хвилини вибухав регіт. Один приніс розтягану гармонію і почав грати. Звук міцішав, лучився в тонах і поплив жвавою рвучкою мелодією. Витягли Остапа до переду, щоб їм щось прочитав.

Остап сів при столі, присунув нафтову лямпу, вийняв книжечку й почав читати.

— Гляньте, він її в димарі ховав, — жартували козаки.

— Добре знав, де безпечно ховати, щоб хто не забрав. Руки попарив би, щоб з димаря витягнути, та глядіть книжку надпалив, — докинув інший.

— Я її у димар не ховав, — заперечив Остап, — але правою є, що з вогню витягнув.

— Бач він який, то хто інший в димар заховав, а то він її з димаря витягав.

— Покажи руки, чи дуже попарив? — реготали козаки.

— Нс турбуйте Остапа, хай вже читає, — кричав хтось нетерпеливим голосом з кута.

Книжка була невелика, в твердій червоній обгортаці, надпалена збоку. Половини обгортки бракувало, та вся була обкопчена вогнем. Остап листував осторожно картки. — В тому селі, як пам'ятаєте, де солдати гуляли, як ми над"їздили, — відізвався він, — коло великого дому, на якім було написано Читальня "Просвіти", горіла ватра. Солдати виносили книжки й палили. Приступив я до ватри і цю книжечку витягнув з вогню. Дивлюся — "Кобзар" Шевченка. Й Богу, очам віри не міг дати. Побуваючи ще в школі, я хотів мати ту книжку, та в нас її друкувати було заборонено. Та книжка друкована на Заході у Львові, як тут написано.

Остап читав, як було колись в Україні... як запорожці добували і славу, і волю... Козаки заповіли вже цілу кухню. Ніде вже більше поміститися. Стоять на ганку, стоять надворі, слухають. Вікна повідчиняли, щоб почути забуту казку про своїх предків. Такої казки ще не чули. Остап читав про витрави на турків, про Гамалію, про Байду, про Богдана — нерозумного сина, читав про зруйнування Січі.

Скінчив читати. Через вікно доходив шум смерекового карпатського лісу і, мабуть, ще всім вчуявся молодечий палкий голос Остапа: — Поховайте та вставайте, кайдани порвіте, і вражою злою кров'ю волю окропіте...

По мамі я, мабуть, унаслідив замітування до коней. Дуже часто я заходив до стайні, до фірмана Петра. Він саджав мене на коня. Але Петра забрали на війну. При конях помагав сусідський хлопець Іван Шатрук, Кефорів. Він здавався мені дуже великим, і я хотів уже таким бути, як він. Він мав дванацят' літ, а я шість. Ми разом їздили на конях до водопою, а то й гальюпом по пасовищі. Іван мав правдивого кріса і набої заховані в сіні на стрижу над стайнями і навіть стріляв з того кріса. Ми були приятелями і берегли один одного тасмниці. Ніколи ніхто не довідався правдивої причини, чому я налягаю на ногу, чому маю розбите коліно, розчавлений палець?

Нашим великим зацікавленням було військо, коні і зброя. Моєю мрією було поїздити на козацькому коні. Я придумав навіть спосіб, як то виконати. Я попросив Іванка помочі. Він обіцяв помогти. Під вечір вернулися козаки зі стежі і деякі прив'язали ще посідланих коней до яблуні в саду.

Я відррапався на дерево і звідти виліз на коня. Іванко відв'язав коня і подав мені поводи. Та неочікувано кінь піднісся на задні ноги, зробив зворот і поніс мене гальюпом у сторону церкви. Я зловився кульбаки та по хвилі взяв поводи, і кінь сповільнив і дав себе провадити.

Було б усе в порядку, але від ганку почувся голос бабуні: — Ловіть коня, бо кінь уб'є дитишу. — Повибігали козаки, але замість ловити коня, почали реготатися. Видно, малій хлопець на коні — то було в них у звичаю. Я заїхав конем на місце. Коли я злазив — сідло, що було на вільних опругах, зісунулося коневі під черево. Я дуже налякався, і почав утікати, але почув скорий біг позаду. Я думав, що козак уб'є мене, як зловить. В тім зловив хтось мене цупко за руку. Я похилився та вкусив його палець.

— Ой який австріяк. Я хотів показати йому свого коня, а він кусає, як драгіжник.

Я глянув — то був Сміхун.

— Я думав, що ти мене вб'єш, що взяв твоого коня.

— Козаки дітей не вбивають. — Я дивився на нього. Він приязно глядів, посміхаючись. Я попросив, щоб показав мені свого коня.

Коло плота стояли розсідлані коні. Ми підійшли до одного. Сміхун покликав:

— Лідочка! Одна конина оглянулася бистро і заіржала. Висока, зграбна, ясно-

бронатної шерсти з буйною гривою і хвостом. Хвіст і грива були ясні, як кава зі сметаною, а на чолі біла стрічка. — Ходи ближче і погладь її, вона не б'є і не кусає. В цілому загоні нема бистрішого та більш витривалого коня за неї. Моя мама вигодувала її для мене на нашому хуторі й назвала її Лідочкою. Завтра, як вернусь, дам тобі поїхати на ній. Чи хотів би ти йти з козаками? — питас. — Як дасте коня з сідлом то піду, — відповідаю. В моїй думці боротьба, а як мама і бабуня не пустять? Втечу — вони будуть дуже плакати, забудуть, але мені буде дуже жаль їх лишати. Кажу козакові: — Я завтра відповім, ще подумаю.

На другий день я чекав нетерпільно повороту Остапа. Він не їздив на стежу, тільки поїхав сам у сторону Косова. Вернувся раніше і закликав мене. Лідочка була втомлена. Платки білої піни виступили на шиї. Він посадив мене на коня, опровадив кругом саду, а потім закинув поводи на шию і сказав, щоб я їздив по саду, поки він не вернеться. Сам зі старшим козаком пішли до школи до "начальства". Така поїздка тривала півгодини, а то й більше, і на мое вдоволення ввійшла в щоденну звичку — так, що навіть бабуня з тим погодилася.

Як ненадійно приїхали, так одного дня козаки від'їхали. Обіцяли, що, як будуть вертатися, вступлять по дорозі.

На переді їхав старшина-москаль, за ним Остап. Потім їхав старший козак, а за ним двійками загін. Поїхали у глиб Карпат.

— Ці козаки були добре, не зробили ніякої пакости людям, — казали яворівці.

По кількох тижднях, по дорозі, повернули козаки на приходство. Вступив старший козак ще з одним. Зайшли в кухню. Бабуня угостила їх чаєм. Були сумні й похнюплені. Розмова не в'язалася. Бабуня запитала, чому Сміхун не зайшов?

— Остапа ми залишили в горах, у Зеленім. Згинув, і ми його там похоронили. Виали дві гарматні гранати на село. Не заподіяли ніякої шкоди. Остап проходив дорогою і його одного вбило. Коня, шаблю та кинджал везу, щоб віддати його мамі.

— Чи тежavezete Шевченкового "Кобзаря"? — спитала бабуня.

— Ні, та надпалена книжечка, що він витягнув з вогню, була його. Він її дуже любив, то ми поклали йому в могилу.

— Оставайтесь здорові! — низьким голосом сказав старший козак.

Не відвертаючись, вийшли з хати, посідали на коней. На горбку один свиснув у пальці. На дорозі уставились козаки до походу. На переді їхав старшина-москаль, на місці Остапа їхав старший козак, а за ним двійками загін. На самому кінці їхав один козак і провадив осідлану Лідочку без їздця. До сідла була прив'язана стара запорізька шабля.

Остап залишився в Карпатах.

ОСТАННІ МОГІКАНИ

Перехід частини УГА на Чехословаччину в 1920 році

В Яворові ми пережили страхіття Першої світової війни, тут застав нас підйом Першого Листопада, а також сумний розвал Західної Української Народної Республіки. Покуття зайніяли румуни (23 травня 1919). Румунські стежкі дійшли до Яворова. Тут вони розпитували за українськими військовиками. Румунська окупація була несподівана. Вона захопила деяких наших військовиків у Коломії і Косові. Вони мусіли ховатися та втікати перед румунами.

Одного дня прийшло на приходство кількох бувших старшин Галицької Армії. Вони були змучені і голодні. Те, що мали, то тільки одяг на собі. Деякі жалілися, що їх пограбили — таки свої. Бабуня їх погостила та примістила на спання на стрижу. Тут було безпечніше. Внизу в домі кожної хвилі могли з'явитися румуни. Ранком вони виходили і ховалися в лісі, а вечером приходили на вечерю і нічліг на приходство. Деякі дідові парохіяни були полонинськими людьми, вони знали стаї на полонинах та стежки й переходи через Карпати. Вони помагали переходити через границю.

Одної ночі, коли на приходському стрижу почували бувші українські старшини, застукали до дверей румуни. Ми дуже налякалися, що хтось доніс про старшин. Румуни повечеряли, питалися, як іхати до Жаб'я і нічого не підозріваючи, від'їхали. За два дні повертали ті самі румуни з гір. Під конвоєм везли когось чорним повозом. Люди говорили, що вони інтернували архікнязя Габсбургра — Василя Вишневаного, що тоді перебував у о. Глібовицького в Жаб'ю-Ільці.

Румуни були коротко. Прийшли поляки. Вони настановили свою адміністрацію, арештували деяких чільних українських людей та вивезли до тaborів. Були дуже зарозумілі і говорили, що тепер Польща буде по Дніпро і Чорне море, а Київ буде польським містом. Та це було не довго. Поляки стали більш примирливими до населення. Казали, що большевики вже під Львовом, і панікували. Панікували і ми, бо приходу большевиків ніхто не бажав.

Одного дня деякі люди повернули з Косова і розповідали, що до Косова зближається якесь військо. Одні казали, що це поляки, інші, що петлюрівці, а ще інші твердили, що то большевики. Та напевно ніхто не знав. Вночі ми пакували деякі речі та виносили до церкви і ховали на хорах, а рано я (мені було 11 років) зі старшим від мене сусідським хлопцем, Іванком, сіли на коней, взяли по в'язці сіна та поїхали в гори — заховати коней. У нас була пара добрих коней, а це товар найбільше наражений у війні на грабунок. У приходському недалекому лісі було трясовисько, заросле вільховою, а посередині ріс смерековий лісок. Ніхто там ніколи

не ходив, бо казали, що в трясовиську можна втопитися. Ми з Іванком, однак, знали стежинку серед густих корчів, де можна було пройти. Там ми запровадили коней, дали сіна, щоб коні були спокійні і нетерпеливо очікували новостей з села. Та новостей не було. Проминуло полуслоне, вже й сонечко хилилося до заходу, а до нас ніхто не приходив. Вкінці ми побачили, що хтось іде в нашу сторону. Цікаві вибігли ми назустріч. Це була молода дівчина з приходства — Марічка. Питасмо: "Є військо в селі?" — "А є", — відповідає. "Яке?" — "Та наше". — "Ти не жартуй, а кажи правду. Яке наше, та звідкіля взялося?" — здивовані питаемо. "Звідкіля взялося, не знаю, але що наше, то наше, от таке, як я і ви. Вертайте та беріть коней, вони коней не заберуть".

Ми скоро повернули домів. Тут було багато війська. Військові коні стояли поруч наших у стайні, та поприв'язувані до плотів. Ми ходили з Іванком коло вояків та прислухувалися, як говорять. Важко було повірити, що то свої. Добре сказала Марічка, "такі, як я і ви". Я побіг поспитати маму. Мама каже: — То частина УГА, вони їдуть на Чехи. Вони попросили, щоб ми відступили кухню, щоби їх кухарі зварили вечерю. В покоях уставляють столи. Вони хочуть мати спільну старшинську прощальну вечерю, заки перейдуть границю. Нас усіх запросили до спільної вечері.

Хлопці зі села приходили до старшин просити, щоби їх забрали до війська. Я з Іванком ходимо помежи коней і вояків, оглядаємо зброю, прислухаємося до розмови. Ми у війну бачили різних вояків, та власної української частини не виділи. З радості просто слізози напливають до очей. Іванко каже мені: — Не знаю, чи дедко си згодет, та я іду зголоситиси до войска.

Мені такий жаль, що я ще замалий. Іванко повернув сумний. — Не приймili, кажуть: ми тепер їдемо на Чехи. Там дістанемо зброю і одяг і тоді повернемо виганяті поляків. Почекайте, тоді вас будемо потребувати до війська.

Як звечоріло — приїхало багато старшин — позанімали місця при столах. Генерала Кравса не було. Нездужає, — казали, — ночує у Соколівці, у школі. Ми засіли до вечері разом з нашими старшинами УГА. У сні таке не снилося і вірити не хотілося. Ми почувалися так, як би хто з нашої родини, про кого пропала вістка, повернув. Може і декому з них нагадувався його родинний дім. Настрій був бадьорий, а навіть веселий. Ішли на чужину, покидали рідний край, але їх бадьорила надія, що внедовзі повернуться виганяті поляків — вони в це вірили.

По вечері роз'їхались до своїх частин. На приходстві залишився невеликий загін кінних та двох старшин. Вони зайдли до нашої кімнати. Мама подала чай та солодке, дідо поставив цигарки. Нав'язалася розмова. Вони довгий час були відтяті від своєї близької батьківщини, хотіли дізнатися галицьких новостей, а ми хотіли дізнатися про УГА. Вони напереміну оповідали нам про свою невеселу судьбу.

При кінці травня (1919) обезсилена УГА знайшлася на малому скравку галицької території між Дністром і Збручем. Польська чисельна перевага, перевага

в узбрюнні, нові польські резерви, прибуття на фронт армії Галлера, заломили наш фронт. Наша армія відступала. Довге перебування на фронті, брак успіхів, брак набоїв, брак одягу, брак обуви, заломили вояцького духа.

У великий мірі до заломання вояцького духа причинилася пропаганда соціалістів — а крім цього більшевиків і поляків. Буковинські і галицькі соціалісти хотіли переїняти владу. Закинено Національй Раді продажність, а військовому командуванню — зраду. Ряди вояцтва танули, а карність упала.

Щоби рятувати честь армії і характер нашого національного Зриву, деякі члени Національної Ради і армія покликали президента Петрушевича на диктатора. Повновласті диктатора успокоїли соціалістів. Директорія не визнала диктатури, а наші соціалісти переїхали до Києва, де дістали міністерські теки. Диктатор Петрушевич покликав на головнокомандуючого генерала Грекова. Він переорганізував УГА і почав офензиву з Чорткова (8 червня 1919). Наші війська проломили фронт поляків. Поляки відступали і залишали на дорогах військове майно. Бадьорість вступила в наші ряди. Ми побачили, що, як хочемо, то можемо перемагати. Ми поповнили наші ряди добровольцями, а брак зброї — здобутою на поляках збросю.

Одним з завдань чортківської офензиви було відкинути поляків, перепrowadити УГА в Карпати, опертися плечима об Чехію, дістати зі Заходу набої і зброю і дальше провадити визвольну боротьбу.

Та не так склалося.

Над придніпрянською Україною завис меч Дамокля. Нечисленне військо Петлюри, виснажене, без постачання, останками сил відбивалося від більшевиків, відступаючи до Збруча. Члени Директорії виїхали закордон. Владу Директорії перебрав Петлюра. Петлюра, одинокий з цілої Директорії прихильник мілітарної сили, мав тепер свободну руку. Та його намагання створити численну, сильну, здисципліновану армію не повелось. Час підйому початків революції промінув. До армії зголошуvalося мало. Він зрозумів, що запорукою будови держави є сильна армія. Дотепер про армію не дбали, ані Центральна Рада, ані Директорія, але навпаки — зукраїнізовані полки генерала Скоропадського зdemobilіzувалися, забираючи зі собою зброю, бо Центральна Рада не дала їм ані приміщен, ані ніякого постачання, бо боялася, що Скоропадський може прийти до влади. Українські свідомі частини висилано на румунський фронт. На початку революції Україна була арсеналом зброї. Магазини були западовані уліформами, обувою, збросю і набоями. Ніхто того не забезпечив. Незабезпечені стояли колони тягарливих авт. Московські частини з фронту забирали зі собою зброю на північ. Ніхто не подбав, щоби їх обеззброїти. Уряд не дав про власне військо і не мав сили. Уряди були однопартійні, соціалістичні. Навіть найбільше патріотичних людей, що не належали до соціалістичної партії, не допущено до праці. Моттом було: Як не буде України соціалістичної, то нехай не буде жодної, і: Нам війська не треба, бо з

ким будемо воювати? Треба було братам московським соціялістам показати, що українські соціялісти чекають їх не з військом, але з відкритими руками.

Прийшли большевики, та не з обіймами українських соціялістів, але з московськими багнетами. Вони прийшли зайняти українсьу землю, а українські соціялісти могли бути їм тільки знаряддям до опанування України.

Ми стрінулися з нашими братами придніпрянцями над річкою Збручем — в подібнім положенні. Ми виперті з наших рідних земель поляками, а вони большевиками. Ми так, як вони, не мали ніякого військового постачання. Все військове майно, незабезпечене та невивезене у західній полоси, пограбувало населення, отамани, та забрали денікінці і большевики.

По договорі Петрушевича з Петлюрою закинено замір перейти в Карпати, а постановлено йти на Київ. Ми здемобілізували кілька десятків тисяч стрільців, бо не було зброї, і з 85-тисячною армією перейшли Збруч (16-18 липня 1919), і злучилися з братньою придніпрянською армією та під головним командуванням Симона Петлюри, байдаро рушили в похід на Київ. Нашим постачанням було те, що ми здобували від ворога. Ми посувалися вперед, б'ючи большевиків. Відступаючі большевики залишали багато воєнного добра і ми дозброяємося. Населення нас радо вітало, а наші стрільці без боєвого призначення розвивали в запіллі культурно-освітню працю. 31 серпня з'єднані армії зайняли Київ.

Монархістичні московські чинники старалися повалити большевиків. Антанта дала їм поміч. Доставляли їм усе воєнне постачання Чорним морем і помогали грішми. Московські старшини ген. Колчак, адм. Врангель і ген. Денікін організували армію, звану "Добромісю". Цю добровольчу армію організували на східно-південних землях України, на Кубані і на надволжанських землях. Найбільше людей дала Кубань, Україна, а потім москалі і донські козаки. Провід був у руках царських старшин. Армія по національноті була по більшій часті українська, наставлена проти большевиків. Кубанцям (нащадкам запорожців), середньо-заможним і заможним селянам зовсім не подобалися соціялістичні кличі (часом більше радикальні чим большевицькі), ані "розкуркулююча" рільна реформа Директорії. На Кубань не звернено уваги, а з найбільше надійною клясою, середньо-заможними і заможними селянами, ніхто не числився. Коли Придніпрянщина демобілізувалася, то москалі і большевики забирали наших людей до своїх рядів.

Під час нашого здобуття Києва, денікінські частини стояли під Києвом, на лівому березі Дніпра. Вони підступно вдерлися до Києва і почали роззброювати і брати в полон наших стрільців. Це їм удалося, тому, що ми мали наказ не починати воєнних дій з денікінцями. Денікін не спішився іти на Московщину виганяти большевиків, але в ім'я "єдинії-неділімої" завойовував Україну. Ми не могли боротися на два фронти і залишили Київ. Залишили все воєнне добро, здобуте на большевиках. Вийшли з Києва з тим, з чим перейшли Збруч. З тяжким серцем покидали Київ та відходили в сторону Вінниці і Жмеринки. Ми не мали харчів. Ми потворили в

запіллі робітничі сотні. Вони заробляли зерно на живах і так ми добували хліб. М'ясо ми мусіли купувати, та не мали грошей. В тому часі на Україні можна було ще купити багато речей за гроші. Ми замовили обуву, та викупити не мали за що. Жовніри не мали одіння. Уніформи були подерті. Не було ні білля на зміну, ні обуви, ні коців. Та найгірше ще нас чекало. Серед вояцтва почав ширитися сипний тиф. Вкінці дійшло до того, що вояцтво лежало хворе на возах, по магазинах і по станціях. Шпиталів було замало. Стрільці сотками денно умирали. Навіть хоронити вже не було кому. Ліків не було. Західні країни заборонили висилати нам ліки. Ми держали фронт проти денікінців. Це властиво не був фронт, держати фронт ми не були всілі. Не було набоїв ні до крісів, ні до гармат. Землю укрив лід і сніг. Ми не могли випровадити коней зі стодол, бо коні непідкуті на зиму падали. Ми не мали за що купити підков, щоби підкувати коней. На наші рідкі застави нападали денікінці, брали стрільців у полон, а донські козаки їх убивали.

Нам грозила цілковита заглада. Денікін установив дату і загрозив нам загальною офензивою, якщо не перейдемо на його сторону. Наша делегація поїхала на переговори до Денікіна. Вислідом переговорів було підписання договору, згідно з яким УГА переходила в склад денікінської армії (6 листопада 1919). Це була дошка порятунку для потопаючого. Ми відітхнули і могли зайнятися нашими хворими. Хворих на тиф ми звозили до Вінниці і Жмеринки. Наш союз з Денікіном тривав коротко. Денікінці побили большевики. Денікінці робили відступ на Одесу, а ми з ними. Під Одесою наступив остаточний розгром армії Денікіна. Армія Денікіна пішла в розстіч. Утікали до Румунії і Польщі. Ми були окруженні большевиками.

Населення відносилося до нас добре. Де ми стояли постоєм, там утримували лад і порядок, не допускали до ніяких грабунків, насильства над мешканцями ні погромів. В революційному часі населення це оцінювало, і як ми відходили, присилали до нас делегації з проханням, щоби ми залишилися, за що нам дадуть удержання (Вінниця). Як терен нашого посту зайніяли безкарні большевицькі орди і почали допускатися над нами насильства, то в нашій обороні ставали навіть місцеві комуністичні провідники. За їх порадою, щоби охоронитися перед винищеннем, ми творили "ревкоми" і згодом нас включено до большевицької армії. Нас перейменовано на "ЧУГА" (Червона Українська Галицька Армія).

В тому часі Головний Отаман Петлюра був уже в Польщі. Ген. Омелянович-Павленко (б. нач. Вожд УГА) не пішов до Польщі, але зі своєю частиною передерся на заді денікінців (ми їх перепроваджували через свої застави) і звідси провадив під'їздову війну. Коли большевики розбили денікінців, то ген. Павленко боровся на запіллю большевиків. Ми утримували з ним зв'язок, а навіть заключили договір про злуку. Та цьому перешкодили большевики. Вони нас переорганізували та кинули на польський фронт. То був час, коли поляки з Петлюрою ішли на Київ (квітень 1920).

Першим проти більшевиків збунтувався отаман Шепарович і з кіннотчиками перейшов до ген. Павленка. Ми порозумівалися з поляками, щоби нам помогли перейти до петлюрівських частин полковника Безручка і Удовиченка. Ми відкрили фронт проти більшевиків і впустили поляків у наші ряди. Поляки умови не додержали, два корпуси УГА роззброїли, а третій, що ще тримав фронт, роззброїли більшевики. Ген. Омелянович-Павленко, що вже повернув з зимового походу, залишки УГА прийняв до свого запасу.

По невдалій польсько-петлюрівській віправі на Київ більшевики перейшли до наступу на Польщу. Ми злучилися з дієвою армією Петлюри і є у відступі. Більшевики є вже під Львовом. В часі перемаршу коло Товмача ми відділилися від петлюрівців і прямуємо на Чехію, де дістанемо набої, відпічнемо і повернемо виганяти поляків. Наші вістові в селянських одягах, на роверах, нас повідомили, що за нами вислали погоню. Погоня є день маршу поза нами. Ми поляків не боїмося. Якби нас дігнали, то дамо їм таку відправу, що собі Чортків пригадають.

В Косові ми мали смішну пригоду. Поляки зорганізували "Оборону Косова". Засіли на нас при кутській дорозі. Ми зробили на них наступ. Вони без вистрілу повтікали у кукурудзу, та позамотувалися в гарбузиння. От і мали ми роботу витягати поляків з гарбузиння. Ми їх роззброїли і забрали в полон, а як покидали Косів нагнали додому, — зі сміхом закінчив розповідь старшина. Ми пішли на відпочинок, бо вчасно рано нації дорогі гості виїздили в дорогу.

Рано формувався похід в дорогу, чоло походу було в Яворові. Ми сиділи на лавці, на приходському горбі, з нашими старшинами. Вони казали, що є призначені замикати похід і мають час. Осідлані коні стояли прив'язані до плотів, а стрільці сиділи гуртками. Вийшла стежа, потім маршували піші, їхали вози з постачанням, їхали кінні. Над'їхав повіз, а в нім старший старшина. Пояснили нам, що це генерал Кравс. За повозом провадили осідланого коня, та їхала кінна стежа. — "Це наш генерал. Він звичайно їде на коні, але вже пару днів нездужає. Він німець, та ширий наш приятель і добрий старшина". Їхала артилерія, везено дві гармати та два амуніційні вози. Потім маршувала сотня. — "Це старшинська сотня, — пояснювали нам. — Це молодші старшини, вони без приділу, бо через тиф стрілецькі ряди прорідилися. Вони взяли кріси та повнять службу стрільців".

Ми дивувалися, що в них так багато гарних коней. — "Це коні, — казали вони, — вимінні у наддніпрянських селян. Як ми відходили, то вони приводили до нас гарні молоді коні і казали: Виміняйте наші коні за ваші гірші. Приходять більшевики. Вони гарних молодих коней заберуть у нас, а як коні будуть старі та змаргані, то може оставлять, і будемо мати чим орати".

Я дитиною виростав у восинних обставинах. Я приглядався соткам тисяч маршуючого війська. Я бачив військо у наступі і відвороті. Я бачив, як військо у паніці втікає, я бачив, як військо, виломившись з-під наказів старшин, розбите на ватаги, палить та грабує.

Рештки УГА ішли на чужину. Поділене на роди зброї військо, під проводом старшин та головного генерала, карне, здисципліноване, маршувало готове кожної хвилі на наказ свого вождя, піти до наступу, чи оборони. Такою була УГА!

Старшина, що був з нами, глянув на годинник. — "За пів години вирушаємо". Розпрощався з нами, ми розпрощалися з стрільцями. Пронісся звучний приказ: "До коней!" — "До всідання!" — "На коні!" Старшина вийшов на коні наперед — піdnіс руку догори, показав напрям і руку опустив. За ним йшли дві тачанки зі скорострілами і кінні.

Пішла їх горстка на чужину. Це справді горстка в порівнянні до 85-тисячної армії, що Збруч проходила. А де решта? Ніхто на це питання не може відповісти. Годі зчислити могли поляглих в боях з большевиками, з денікінцями, померлих від тифу, розстріляних большевиками, померлих в польських таборах. Годі зчислити вивезених на Сибір, тих, що служили в дієвій армії, в частинах Січових Стрільців Коновалця, розсіяних по Великій Україні.

Ми гляділи всі за ними, як вони відходили. Вже скovalися за закрутами, ще було чути торохкотіння тачанок, осталася тільки курява на дорозі. Відійшли "Останні Могіки" на чужину, останки славної УГА поборені обставинами, та незаломані духово. Вітер розпіс куряву, а — остався спогад.

З часом ми довідалися, що чехи їх примістили в таборах Ліберка (Райхенберг), Йозефів, та у Німецькому Яблінному (Дойч Габель). Там воїни провадили військовий вишкіл. Це є доказом, що вони хотіли вернутися назад, поляків з рідних земель виганяти. У Юзефові начальником табору був полковник Варивода.

На другий день приїхав до Яворова загін петлюрівських козаків. Їхали в погоню за галичанами. На приходстві замешкав командир, а козаки розмістилися і на приходстві, і по грядах. Мушу призналися, що так ми, як і місцеве населення нерадо їх вітали. На це були поважні причини. По-перше: їхали за галичанами, щоби до них стріляти, по-друге — були союзниками поляків, яких ми ненавиділи, а потретє — наслухалися багато большевицької пропаганди проти Петлюри та його армії.

До діда до канцелярії зайшов командир. Я, цікавий, також там примістився. Поволі нав'язувалася розмова. Дідо спитав: — "Чи ви їдете в погоню за галичанами, а як їх доженете, чи будете до них стріляти?" Легко посміхнувся командир, заки відповів: — "Ці галичани, — говорив, — долушилися до нас ще на Великій Україні. Ми є тепер у війні з большевиками і відступили на терен Галичини. Тепер ми є у союзі з поляками. Галичани дуже не люблять поляків, їм більше не було з нами подорозі. Я їм не дивуюся, що йдуть на Чехи. Я дістав приказ піти в погоню. За мною іду також поляки. Я дійшов до Яворова, та галичан не наздігнав. Коней і людей замучив, приказ виконав. — Знову легко посміхнувся, потім споважнів і додав: — Ми до наших братів стріляти не будемо. Завтра вертаємося".

Вкоротці прийшла польська піхота. Вояки їхали підводами (форшпанами), забраними у наших селян. До петлюрівського старшини підійшов польський старшина. Було чути дуже оживлену дискусію. Петлюрівці залишилися у Яворові, а поляки поїхали в дальшу погоню. На приходському горбiku засіли петлюрівські козаки та приспівували переїжджачим полякам. Співали на голоси, а голоси мали гарні. Слова, однак — видно — полякам не подобалися, бо відгрожувалися п'ястуками, на що козаки відповідали реготом. Вони співали полякам: — Янткі, Анткі, Андрухи, когутики — петушки.

Були союзниками, тільки любови межи тими союзниками годі було помітити.

Цього дня ми гостили вечерею трьох петлюрівських старшин. Поляки не наздігнали галичан, а петлюрівський старшина слова додержав.

Дальше в погоню не пішов, а наступного дня завернув.

ЮРА МИХАСЕВІЙ

З Лючки я перенісся до Рушор, присілка Космача. Тут я замешкав в домі рушорського газди. Дім був положений на горбку, фронтом до річки Рушор. Під вікном моєї кімнати плюскотів чистий потічок-джерело. Зимна джерельна вода була так до пиття, як і до раннього вмивання. Потічок плів так близько хати, що можна було через вікно вихилитися і начерпнути води. Я роздумував, чи в часі повені не заливас хати? Той потічок-джерело, вияснював мені газда, ніколи не прибуває, не висихає, ні не замерзас. То є джерело, що випливає прямо з-під скали, недалеко звідси. Ліс буковий, мішаний з ялицею, підходив майже під хату. Запах живиці наповняв повітря.

Було це 1936 року.

Звідси я мав найкоротшу дорогу до ревірів лісу, які я вимірював.

Одного дня ми задержалися на південковий відпочинок на краю лісу, при великій поляні. Мої "фігуранти": Юра Помфрюк, Степан Кіцелюк та Юра Кіцелюк, усі з Березова, пішли відвідувати Юру Михасевого, що мав гражду на тій поляні, і та поляна була в більшій часті його власністю. Як повернули, принесли мені запрошення, щоби я в неділю зайшов до Юри.

Пізніше мені оповідали про Юру, що як він був молодшим, то був найбільшим чигуном на цілу околицю. Про те знали поляки — поліція та лісова служба, але ніяк не могли його переловити. Юра клив собі з лісової служби та поліції і казав, що він має більше право до полювання, ніж поляки. Він полював не для користі, але з налогу. Він був багатим і мав своє газдівство. Та раз так сталося, що лісничий Тенета, мазур, малошо його не переловив. Юра, однак, із цього викрутівся.

У неділю я вибрався на Лази відвідати Юру. Видно мої "фігуранти" представили мене цubre, бо Юра прийняв мене дуже ввічливо, і я побував у нього до вечора, а Юріха вгощала мене банушем, бриндзею і гуслянкою. Відтоді я почав заходити на Лази, спеціально в неділі, бо і газди були раді моїм відвідинам, і я був радий послухати оповідань про пригоди Юри. Як ми вже добре познайомилися, Юра оповів мені про свою пригоду з оленем.

На дубовій поляні над Яблоневом, на риковиську, при заході сонця, Юра застрілив оленя. Ніччу заладував на коня, перевіз до лісу під Лази, тут випатрошив, зняв шкіру, порубав на часті, переніс м'ясо до погребу в гражді, насолив та уклав у бодні.

Кінчав уже роботу, коли почув гарчання собак і чужі голоси.

До гражди вдерся лісничий-мазур Тенета з двома побережниками, зі своїм наймитом Онуфрієм та двома поліціянтами. Застали Юру у погребі при роботі. Каже Тенета до Юри: — Но, тепер я вже знаю, який то чигун стріляє олені.

Посидиш собі у тюрмі, тепер вже ніщо тебе не врятує, вже не відіпрешся, бо ми тебе зловили на гарячім учинку, як вкладаєш оленяче м'ясо до бочок, — а звертаючись до свого наймита, каже, — Онуфрію, бери цеї оленини, та добре куски, то буде доказ в суді.

— Я вас, панове, не розумію, чому ви зробили такий напад на мене, — каже Юра. — Це ніяка оленина, а м'ясо з ялівки, яку я забив. А моєї власності не беріть, бо будете платити за м'ясо.

— Будеш у суді виправдуватися, — каже мазур, — але то тобі не поможе, бо я маю оленину як доказ, і п'ятьох свідків.

Забрали куски м'яса та поїхали.

Побачив Юра, що це не жарт, що грозить тюрма, а що гірше, що мазур з поляками будуть тішитися. Вивіз оленяче м'ясо в ліс та закопав. Зарізав ялівку і наложив м'ясо в бодні. Нарізав подібних кусків м'яса до оленини, що забрав Тенета, поклав у бесаги, зодягнувся так, наче б ішов у бутин, взяв до калитки грошей, пішов до скрині, де тримав дукачі. Витягнув дукача Марії Тереси, такого найлювішого, засунув у сховок у черес, взяв хліба та сала, покликав годованця-хлопчину, казав йому взяти сардак і пішли до лісу. Тут йшли стежками, оминаючи хати, аж дійшли до місця, звідки було видно лісничівку Тенети.

Сказав хлопцеві піти і заховатися поблизу лісничівки, чекати доки Тенета з Онуфрієм не пойдуть з лісничівки, тоді піти до лісничівки, попросити напитися води і подивитися, хто там є.

Юра знов, що цього дня в Онуфрія є хрестини, а Онуфрій буде мати собі за честь просити лісничого на хрестини, щоби гостем похвалитися перед односельчанами.

Години поволі минали, та хлопець не приходив. Минуло полуслоне, а то вже і сонце почало хилитися на захід. Юра вірив, що Іванко вив'яжеться зі завдання якслід, бо був спритним, але довге чекання почало його непокоїти. Втім побачив, як далеко хаші заколихалися, а за хвилю побачив Іванка, як хильцем біг в його сторону. Вийшов напроти, і хлопець сказав йому, що мазур з Онуфрієм тільки що поїхали, а у лісничівці є тільки Марія, служниця.

Юра залишив хлопця в лісі, а сам пішов у сторону лісничівки кущами і городами, щоби ніхто його не видів. Увійшов задніми дверима до кухні, поздоровив наймичку Марію, яку знов, і сказав, що хоче бачитися з лісничим у важливій справі.

Відповіла, що недавно вийшли і, мабуть, не скоро повернуться, бо як чула з розмови, поїхали на хрестини до Онуфрія. Лісничий не хотів їхати, бо казав, що має важливу справу до полагодження в надлісництві з тим застріленим оленем, що то вночі привезли те м'ясо. Але Онуфрій так наполягав, що в кінці мазур дався намовити.

— Де те м'ясо сховав? — спитався Юра.

— Мабуть у пивниці, — відповіла, — бо там ходили, а двері замкнули на ключ і колодку і заказали мені йти до пивниці, а ключі сховали в себе в канцелярії. Про того оленя доніс Йому Онуфрій, бо Йому мазур обіцяв нагороду.

— А де того оленя знайшли? — питав Юра.

— Цього я не знаю, але мазур ходив уже рано скаржити до суду.

— Пусти мене, Маріє, най я подивлюся на ту оленину, — сказав Юра. — Я тобі за то такий розмальований сардачок подарую, що на Різдво під церквою всі парубки за тобою оглядатиси будуть.

— Ей, Юро! Не кажіть таке, — відмовлялася Марія. — Мазур, якби о тім дізнався, то убив би мене.

Що Юра їй не говорив, то дівка уперлася, та все ні, та й ні, "боюси, не пушу, не маю ключів".

— Ти позволь тільки, я ключі сам знайду. — Тут Юра всунув пальці за черес, вийняв золотого дукача, взяв у два пальці так, що сонце мов у дзеркалі загратло. Дивився на дівку, а її очі аж засвітилися. Перекрутів дукачем у трьох пальцях, він, як дзига, підлетів і впав на підлогу, дзенькнув і покотився під постіль. Юра пішов до канцелярії мазура, знайшов ключі у шуфляді, та пішов до пивниці.

Юра розказує: — Тут у слоїках стояло оленяче м'ясо. Витягсми з бесаг ялов'єче, порізав на сніско подібні куски, та поставив до слоїків на місце оленячого. Замкнувсми пивницю, та поставив ключ на місце. Когути вже на північ піяли, як вернувсми д'хаті. Скорнєвсми стару та кажу: Єле! Вставай, налєй ми чарку, затопи в печі та звари нам бануццо, бо бігме, мисми заслужили, би добре похарчувати. Не будуть си поляки тішити, що Юру в кримінал засадили. До пару днів діставсми ферлядунок до суду.

Юра встав досвіта. Готовився в дорогу на судову розправу в Яблоневі.

Наймит випровадив зі стайні улюбленого сорокатого. Тримав цупко коня. Сорокатий, почувши свіже повітря, мов у танку, перебирає ногами, пробуючи вирватися, щоби побрикати. Густа грива спадала Йому на очі. Кінь, хоч низький, був сильної будови, з дуже грубою шию і з широким задом і грудницю та з дуже зgrabними тонкими ногами.

Газда приніс з комори дерев'яну, нову тарницю, ріزانу та викладену мосяжним дротом та набивану блискучими цвяхами. До тарниці була прикріплена нагрудниця, з боків звисали на грубих ременях вилівані з бронзу, взором прикрашені стремена. Поклав на коня шерстянник, терницю прикріпив шерстяною попругою. Газдиня здіймила зі сковока свіжо випраний у фалюші ліжник, такий барвистий, як царинка з квітами. Зложила учетверо та поклала на тарницю. Наймит притягнув ліжник попругою зі взором скатерти. Натягнув узду з зубилами та з мосяжними спряжками.

Юра вийшов з комори, зодягнений у святочне лудінє. Мав на собі черлені гачі, ноги одіті в чорні, черленою волічкою обрублени каптурі. Від новеньких жовтих

постолів ішли ремені шнуровані довкола ніг. Від ременів ішли скручені з білої вовни волоки, що на ширину долоні обкручувалися довкола ніг.

Мав із згрібного полотна вишиту сорочку. Сорочка була вишита на обшивці та понад п'ястуками. Вона спадала понад гачі. Верхом сорочки мав черес. Черес сягав від бедер до половини грудей і був зроблений з подвійної шкіри: грубої твердої спідньої і тоншої витисканої в орнаментальні взори верхньої. Черес був запнятий на п'ять великих мосяжних спряжок. Таких чересів уживали в давнину, як панцирів у часі бою.

Надів біло гарбованій киптар, обшитий чорною смушкою, та прикрашений коліровими трикутними кусками шкіри та волічковими косицями. Через праве рам'я перевісив тобівку. Пас, на якім звисала тобівка, був на долоню ширини. Груба шкіра покриви тобівки та пас були прикрашені витисканим орнаментом та мідяними гудзами. Із жердки в хаті здіймив та надів чорний сардак обшиваний барвистими взорами зі самовисами. Надів фільцовий чорний бриль обведеній биндою.

Набив тютюном мосяжну файку, вийняв з печі жевріючий вуглик, положив на тютюн, притиснув нігтем грубого пальця, замкнув покриву файки і пакнув пару разів, щоби файка розгорілася.

Газдиня принесла бесаги. Наймит наповнив половину бесагів паучучим сіном. Газдиня витягнула з печі свіжоспеченої на капустянім листку кукурудзяника, наповнила ракву маслом та бриндзею, щільно заднила коновчину гуслянки, взяла три дерев'яні ложки, все завинула в білу з черлено тканими пасами скатерку і вложила до другої половини бесаг.

Юра сів на коня, перехрестився та попрощав челяд: "Оставайте з Богом!" — "Гостіть здорові", — відповіла газдиня. Виїхав з гражди через браму.

Їхав вузькою доріжкою, огороженою з обох боків воринням зі стрілистими жердями зв'язаними у верху смерековими, подібними до колачів, гужвами. Сонце вийшло понад гірський обрій, а проміння спливало по верхів'ях, осінню позолочених, букових лісів та стелилося по царинках.

Сутінь та нічні мряки відступали перед наступом сонця та ховалися в яри та річні провалля. Жемчугами мерехтіли краплі роси на срібній тканині осіннього павутиння. Тиші осіннього ранку переривав монотоний звук калатала корови-проводниці, що неоподалік паслася зі своїм стадом.

Ген-десь далеко від лісу доходив звук сопілки. Це грав Іванко-приймак, що сокотив дробет, що сночі зійшли з полонини. Грав гуцульської та так тужливої, як невеселою є доля круглого сироти.

Юра глянув на сонце. Стиснув цупкіше коня, скорою ходою з'їхав плаєм до річки Рушор. Перебрив річку і виїхав на космацький гостинець. Тут чекали на нього два космацькі газди з кіньми.

"Славайсу, єк дужі?" — поздоровив Юра. — "Навіки слава, гаразд, єк ви?" — відповіли космацькі побратими. Посідали на коней і втрьох поїхали до Яблонева.

Найбільший рух у Яблоневі був від самого рана в ятці Йоська Чорного, так названого від його дуже чорної бороди. Тут на порозі стояв хлопець в чорному одязі, зі закрученими пейсами, що прийшов від рабіна по кошерне м'ясо. Побачивши газдів, показав пальцем і спітав: — Вус-дус?, куди так рано ідуть газди, як паску святити? Всі глянули і деякі пізнали Юрі.

— Шкода, а то я нині хотів їхати до Юри, баранів купувати, що з полонини зігнали, — каже Йосько.

— Юрі Михасевого мають судити нині за то, що, як кажуть, оленя застрілив, — відізвалася служниця пана судді.

— Лісничий Тенета подав його до суду. Я не думаю, що то правда, Юрі багач, він має подостатком всякої маржини, — сказав Йосько.

— То є правда, що Юрі забив оленя, — почувся голос парубка Тенети, Онуфрія, що в поспіху виходив з ятки з чверткою баранини для лісничого. — Я ходив з паном і поліцією на Лази, як від нього з бодні оленяче м'ясо брали.

Та пан Тенета не хотіли Юрі брати до суду. Другого дня післали мене до нього і казали, щоби він прийшов до уряду лісництва. Юрі не тільки не пішов, але ще образив пана лісничого. Каже: "Ти, польська онучо, би я тебе тут більше на Лазах не видів, бо собі запам'ятаєш, як на газду донос робити!" А я в політику не бавлюся, але я, бідний чоловік, служу тому, хто мені платить. Та я спішуся, бо пана Тенету до суду маю везти, та й сам у суді буду свідчити.

У черзі чекав Лесьо-паламар. В паламарюванні вже і постарівся, та все ще добре знов, коли панотцеві подати кадило. Наладував носа табакою, чхнув, що звик робити, як хотів сказати щось мудрого.

— Не надурно то десь у церковних книгах записано, що так довго дзбан воду носить, аж ухо урветься. — Задоволено подивився, що всі слухають та продовжував: — казав мені фірман панотця, що панотець казали Юрі: "Ви, Юрі, сокотіться, того вам не треба, ви газда, а то можете собі біди напитати. Поляки дуже люти на вас".

А Юрі на це: "Мій дід бив медведів, мій дедьо оленів, та і я буду. Ті всі ліси були колись христенські, але христени о ліс не дбали, то забрав австрійський ціsar, а тепер Польща каже, що то її ліси. Я маю більше право до полювання, як ляхи".

Бо то Юрі все дуже гонірний, не слухав панотця і не хоче зі мною говорити про політику, а я чув, як з дяком говорив, ніби то я гірший від дяка.

Тут уже ніхто більше не слухав паламаря, бо всі заздалегідь знали, що буде говорити.

— А я кажу, що шкода Юри, бо то чесний газда, — перервав паламареві, поправляючи на голові ярмурку, Йосько.

Юра з побратимами зближався до суду. Побіч підбігало кілька маленьких жидиків показуючи пальцями, "а кік, кік!" Були вони зацікавлені барвистими одягами верховинців, а ще більше буйними кіньми.

Газди приїхали під суд. Позсідали з коней. Юра залишив побратимів і пішов сам до суду. Возьний показав йому місце, де має сидіти підсудний. Юра стягнув сардак і сів.

На другій стороні залі сиділи свідки оскарження, поліція і вкоротці прибув лісничий Тенета з Онуфрієм.

Увійшов суддя, списав дані Юри, питав чи має адвоката. — Ні, не маю, сам буду відповідати в українській мові на оскарження.

Прочитано оскарження.

Питає суддя Юри, чи розуміє? — Так, усе розумію.

Свідки зізнали, згідно з оскарженням, що Юра застрілив оленя, привіз додому і м'ясо зложив у бодні. Юра сидить непорушно, так якби не про нього йшлося. Мабуть одне, що його цікавило, то кіці постолів, від яких не відривав зору.

Суддя питав Юру, чи має щось на свою оборону?

— Я не маю що боронитися, — каже Юра. — Правду казали ці пани як прийшли на Лази, як пішли у погреб, як брали з бодні куски м'яса, одну тільки сказали неправду, що то м'ясо оленяче. У мене в боднях було м'ясо з ялівки, що попереднього дня я убив. Це, достойний суде, є моя оборона.

Сів.

— Бреше, — чути притишні голоси зі сторони свідків.

Суддя б'є молотком і втихомирює залю. Оскарження подає, що є м'ясо оленяче на доказ.

Юра домагається провірки м'яса.

Суддя погоджується.

Провіряти має присяглий оглядач худоби. На другого знавця м'яса покликано Йоська Чорного. Йоська заприсяжено.

По перерві зізнає першим Йосько.

Судя питав, чи пізнав яке то м'ясо. — Чому би ні? — відповідає Йосько. — То хтонебудь пізнав би, не треба навіть Йоська, то і пан суддя пізнав би.

Суддя каже, щоб відповідав тільки на питання і коротко. Питає, яке то м'ясо. — А яке могло би бути, що ялов'єче, то ялов'єче, і тільки дурний може сказати, що то оленече, — старався Йосько коротко відповісти.

— Пане Йоську, — каже суддя, — відповіжте мені одним словом, чи м'ясо оленяче, чи ялов'єче?

— Та я сказав що ялов'єче.

Присяглий оглядач затвердив зізнання Йоська. Суд звільнив Юру від обвинувачення.

Найбільше лютував Тенета. Юра пішов до газдів, що чекали з кіньми. Та тут прибіг Тенета та накинувся з лайкою на Юру. — Ти перекупив оглядачів м'яса. Ти перекупив суддю. Я плюю на такий присуд.

Юра обернений плечима до Тенети каже: — Чесні газдове, запам'стайте, що оцес полек говорить, бо я буду його за це кликати до суду, а вас за свідків просити. Цес полек образив вирок суду. Образив суддю.

Схаменувся Тенета, що сказав забагато, побіг до брички, та від'їхав додому. Пойхали і газди.

— Покутали ми маржинку, — оповідає дальше Юра, — челядь уже поснула і я збирався лягати спати. Та тут забрехали кутюги. Та так люто, як на жида або діда брешуть, а не на христеніна. Поставив я рушничку поза двері, а сам з ціпком іду до загороди. Чую: хтось стукає до воріт.

А який там дітьє товчесі? — питаю. — Кажи, а то як пущу вівчарів то дрантє з тебе буде летіти.

— Та то я, пане Юро.

— Хто такий, кажи.

— Та я, Тенета, не пізнаєте моого голосу?

— Чого вам треба?

— Пане Юро, я прийшов миритися. Ви знаєте, ми все добре зі собою жили, а то той дурний Онуфрій наговорив на вас, а я погарячився, та візвав вас до суду, але від тепер я хочу з вами добре жити, а ви собі здорові газдуйте на Лазах. Я не мушу всього видіти.

Дотримав Тенета слова і вже відтоді більше не був на Лазах.

— Юро, та ти розговорився о тім, як баба дівкою була, а то вже банущец застиг, а прошу, паничу, беріть та харчуйте, чим Господь поблагословив, а пробуйте студіньчику, а може голубчиків, — припрошуvalа гостинна Юріха. — Юро, та долляй чарочку, а може ситцю з меду напилибиси.

Вже звечоріло.

Мала нафтова лямпочка блимана на печі. Запах живиці розходився від смерекових дров. В печі горіла ватра. Дим клубився коло дров, дрова з тріскотом кидали жаріючі іскорки, тоді високо під склепінням печі спалахувало полум'я, кружляло та втікало червоними язиками у димар, кидаючи тіні на дерев'яні стіни.

На тесаному сволоці чорнів випалений хрест. На головній застільній стіні висіли образи святих. Кругом на стінах попід суфітом різьблени намисники, з глинняним розмальованим посудом. У кутку яворові ложки Корпанюка. За печеню застелена ліжником постіль, кругом тяжкі дерев'яні лави. Стіл застелений скатертю, коло дверей дві дерев'яні коновки з водою, узористо випалені. Усе господарське знаряддя, домашня обстановка, одяг, артистично зроблені, вповні гармонізували з красою гірської природи. Так оце було на Гуцульщині.

Та прийшов "старший брат", щоби затерти українську окремішність, привіз в гостинці монгольську куфайку, та русскі дьогтем мазані сапоги. Правдиву гуцульську ношу можна побачити ще тільки в музеях.

ПОЛОНИНСЬКА СМЕРІЧКА

Надходила весна. Природа будилася з зимового сну. Шишки на смереках відчинялися й сіяли насіння. Золоті зеренця з крильцями пірвані вітром, гралися, як метелики в повітрі й осідали на полянках і галевинах.

Та одного дня вернулась зима. Густо трусив сніг, а пакосний вітер лютував. Він вхопив жменьку зерен насіння смереки, поніс їх високо аж під хмари, крутив ними разом із снігом, заніс їх далеко від матірнього лісу і кинув на полонині.

Там уже не було лісу. Не було ніяких дерев. Там було місце непригоже для дерев.

На полонині росла тільки трава і квіти. Вліті паслися вівці та корови. Лише місцями ріс непроходимою гущею жереп-корчі гірської сосни та поодиноко ялівець.

Деякі зернятка смереки не зійшли, деякі зійшли і згинули, а одно зерно, що впало недалеко жерепу побіч гірської сосонки, зійшло, пустило корінці й листочки, а згодом розрослося в гарну смерічку.

Життя її було важке. Мороз заморожував усі соки. Льодом обмерзали шпильки, а вітер раз-у-раз намагався зломити, чи вивернути її з корінням.

Та деревце боролося, бо дуже хотіло жити. Заохоти додавала йому подруга сосонка-жереп:

— Я знаю, що ти маєш дуже важкі хвиlinи в житті. Нема життя без боротьби, але життя таке гарне, що варто боротися. З часом привикнеш до цього підсоння, й буде тобі легше. Пригадай собі, як тут будиться земля зі зимового сну:

Як пригріє сонечко, як теплом легіть повіє з-поза гір, як прилетять та засвищуть коси, як готур затокус, як орли та ширяки піднесуться під небо, як ведмідь покидає гавру, а вовк шукає леговиськ, як кожним рівчаком пливуть поспішно води в долину, як льодові криги лопають, як буряться та шумлять ріки, як темніють смерекові ліси, явори і буки убираються в ясну зелень, а підсніжки усміхаються до сонця, як зазеленіють долини рік, як заскиглить каю, а зозуля сповістить, що вже прийшла весна.

Пригадай собі, як тут гарно літом. Нема більшої краси в усьому світі. Ніде так сонце не гріє, як на полонині. Ніде так пташки не співають, ніде не чути такого шуму лісів, ніде нема такого запаху трав і квітів, ніде так не грають цвіркуни, як на полонині. Такої музики ніде не почуєш. А як глянеш, то бачиш далеко-далеко гори вкриті чорним лісом, на верхах полонини, а в долинах блищають сріблом ріки, і горам кінця немає.

А осінню, ніби тут не гарно? Явори і буки забагряться, мов квіти поміж зеленими ялицями. З ліса на край полонини вийде могутній олень і риком закликав суперників до двобою. Часом один з них виходить переможцем, а часом гинуть обидва у бою.

Не хочу згадувати зими, бо це тяжка пора для тебе, — продовжувала сосонка до смерічки. — Та як зима прикриє сніговим покривалом дерева, а мороз украсить їх льдовими жемчугами, як настане ніч й засвітить в повні місяць, як засяють зорі, запануєтиша і спокій, то чи може бути де краще, як на Полонині в рідних горах?

Тут нам найкраще жити, — кінчала сосонка. — Для нас нема кращого світу, як тут на вершках гір. Тут ми є найближче неба, зір та найближче до нашого Створителя.

Літом смерічка заліковувала рані, завдані зимою, і росла дуже помалу, але її стовбур був здоровий і гнукий від боротьби з вітром.

Вона любила, як влітку приходили люди до джерела, оповідали собі різні пригоди, а пастухи приганяли корів та овець до водопою. Грали на сопілках і трембітах та співали пісень. Легкий шум доходив від матірнього лісу, і вона кінчала галузками в їх сторону.

Одного дня зупинилися опришки на відпочинок коло джерела. Вони були на конях і мали багато добра. Їх лиця були засмалені вітром і сонцем. Поза їх широкими чересами були застремлені пістолі, а в руках блискілі топірці. Вони розмовляли, як то вони напали на багатий двір, прогнали зайдів, які змущалися над людьми, забрали добро та хліб і роздали бідним.

Відійшли опришки.

І знов час плив смеріці, чергуючись важким животінням взимі і веселим життям на весні та вліті. Мусів то бути довгий час, бо її ровесники в лісі вже були величими деревами. Вона була невелика ростом, хоч багато переросла своїх посестер сосонок. Вона була струнка і гнутика, ставала до змагу з негодою, буревіями і снігом і була горда з цього. Її пригадувалися слова посестри гірської сосни, що життя це боротьба, а перемога — нагорода. Красу і музику Полонини вона черпала з землі і з повітря. Легкий шум її галузок включався до тієї музики.

Одного разу дався чути на Полонинах дивний гомін. Виглядало, неначе з півночі наблизилася велика туча з громами. Але туча не приходила, а відгук громів наблизився. На Полонині з'явилися якісь люди. Вони копали рови і запілтали колючим дротом. Показалося, що то не були громи, а гук гармат. Стрільна вивертали дерева з корінням, торошили колоди на тріски і убивали людей. До окопів прийшли молоді хлопці з крісами. На шапках мали китиці червоної калини. Вони говорили тісю мовою, що люди Полонинські. З їх розмови смерічка почула, що вони дуже люблять ту землю, на якій вона росте, що вони готові віддати життя в обороні землі перед наїзником.

Почалася битва. Мов злосливі оси дзижчали кулі, відтинали галузки від смерічки, а дві прошили її наскрізь. Багато хлопців заснули твердим сном, що їх ніщо збудити не могло. Деякі засинали без жодного стогону і слова. Деякі когось кликали, поки заснули. Окопи забагріли від крові, але ворог їх не здобув. Потім

копали ями, клали до них хлопців, які не могли збудитися, засипували землею, сипали горбики і ставили березові хрести.

Потім всі відійшли. Залишилися тільки горбики з хрестами і така тиша, якби там ніколи нічого не діялося.

І знову прийшла весна і літо, і багато разів змінялися пори року. Маржинка і дроб'єта паслися на полонинах. Як звичайно, пастушки грали на сопілках і трембітах, хрести спорохнявали і попадали, горбики та рови зарівнялися. Час ішов і закривав сліди минулого.

Надходила осінь. Явори і буки вже скинули листя, а смерекові ліси більш притемніли. Природа готовилась до зимового сну. Іскра надії скинути вороже ярмо засвітила на "Срібній Землі". Люди ожили. Кинулися будувати свою державу, По всій Україні вихром облетіла вістка. Скорше забилося серце у молодих. Одинцем, а то і гуртками переходили границю та ставали в ряди січовиків, щобі помагати братам відзискану волю боронити. Та не помогло геройство та проліята кров. Добре озброєний і численніший ворог переміг.

З весною ті хлопці, що не наложили головами, зі сумом покидали той клаптик батьківщини і верталися домів. На них робив засідки в горах відвічний ворог, ловив потайки, вбивав скрито і ховав в недоступних нетрях, щоб злочин свій заховати.

У жерепах в поблизу полонинської смерічки засіло четверо, в рогатих шапках, озброєних людей. Вертається додому молодий хлопець. Смерічка помітила його здалека, та в неї не було голосу, щоб остерегти. Кивала галузками, та це не помогло.

Хлопця зловили, Привели до смерічки, веліли її обняти, зв'язали руки по другій стороні смерічки. Потім знущались, били, кров з лиця стікала по смерічці, питали про інших хлопців. Хлопець мовчав. І знову били й питали, але хлопець мовчав. Один зняв з плечей кріса і зі словами: "Гайдамако, одехце ці сен України" стрілив у плечі хлопця. Куля прошила груди і застрягла в смерічці. Прив'язаний зсунувся на коліна. Смерічка відчула, як з очей хлопця скотилися дві слізози, а з останнім віддихом прошепотів він "Мамо..." Кров стікала по стовбуру смерічки.

Надходила буря. Бандити відійшли. Вітер почав приганяти чорні хмари, щоб злонечі перед небом закрити. Потемніло. Пекло збуятувалося проти неба, що замало має грішних душ у пеклі, а забагато бандитів ходить по землі. Пекло хотіло небо підпалити. Зашумів вітер. Смерічка замахала своїми галузками до неба і зашуміла мовою зрозумілою тільки Вседержителеві.

— Чому стільки несправедливости на світі? Чому зайди-бандити мордують невинних дітей на землі, на якій ті діти народилися? Я німа, не можу поскаржитися і виплакати свого жалю. Я втратила охоту до життя. Забери мене з цього світу, разом з цим хлопцем.

Смерічка у відчая опустила галузки і стояла в покорі. З переляку заморгало небо, не знаючи присудів Божих. Пекельна блискавка змією прорізала небо і

громом вдарила в смерічку. Здригнулася земля. Гуркіт покотився верхів'ями гір і все заніміло. Навіть пакосний вітер завмер у безрусі.

У стіл смерічки, поруч тіла хlopця лежав розторощений верх смерічки і вогнем обпалені галузки. З роздертої від верху до землі кори стікали краглини живиці і застигали білими цятками.

Розплакалось небо. Струї дощу змивали кров з ран на тілі хlopця.

Проминула дощева ніч і настав похмурий день. Сонце ховалося за хмарами, якби соромилося на світ глянути. Прийшли бандити в рогатих шапках. Принесли джаган і лопати. Викопали яму, вкинули тіло хlopця і закопали. Зарівняли землю та притрусили сухою травою, щоб сліду не було.

I, як кожного року, прийшла запашна весна й літо. На полонинах паслася маржина, гралися пастушки, все живе радувалося. Минуле ішло в забуття. На місці, де закопали тіло хlopця, найкраще зацвіли полонинські квіти. Одна тільки полонинська смерічка не радувалася. Цього літа не росли на ній свіжі гілки. Стояла з облюманим вершком, поломаними галузками, покрита білими цятками засохлої живиці.

Восени прийшли на полонину двоє людей. Батько із сином. Син — молодий хlopець, а батько середнього віку, з буйним, напів сивим волоссям. Ходили вони красм лісу і полониною, наче чогось шукали. Батько побачив смерічку і пішов до неї. Оглядав уважно, постукав до пня і сказав:

— Тяжке животіння мало це дерево, ще й на додаток ударив у цього грім. Виглядає мені на дерево з добрым резонансом. Я куплю його завтра у заряді, і його заберемо. Як його тепер не зрубати, воно всхоне на пні, і тоді зруйнується матеріял.

Посідали коло джерела відпочити. У батька було засмучене обличчя. Хlopець ходив довкола і побачив місце, де ще росли квіти. Нарвав і приніс до батька: — Завтра завезу мамі. Мама так любить квіти.

У батька лице ще більш посумніло: — Жаль мені мами. Все очікує Івана. Як тільки щось стукне, то все виглядає у вікно. Відвернеться, щоби не бачили, як втирає сльози. Не хотіли дозволити сюди йти. Казали, що полоса гранична — не вільно. Але позволили, коли я сказав, що резонансового дерева потребую.

Син задумано говорив: — Ми вже тут у горах цілий тиждень та жодної вістки про Івана не можемо дістати. Люди кажуть, що проходили, та не знають чи такий був. На станції поліції кажуть: Такого не бачили.

На станиці граничної сторожі КОП з клинами відповіли: "Чи ти вже знайшов резонансове дерево? Важність твоєї перепустки завтра минає, а такого, за ким питаетш, не виділи. Тут ліси небезпечні, є ведмеді, вовки".

На другий день прийшов батько з сином на полонину. Прийшли дереворуби і зрубали полонинську смерічку. Звалилось дерево, застогнала земля, від подмуху захитався жереп. Батько пильно оглянув пень, почислив перстені. — Це дуже гарне резонансове дерево. Йому яких двісті років. Якби мало мову, то могло б нам багато цікавого оповісти.

Повезли дерево далеко. Батько, майстер музичних інструментів, мав свій дім і робітню поблизу великого міста. Там уложили дерево до сушарні. По якомусь часі забрав майстер колоду до робітні, порізав і поколов на дощинки. В часі праці знайшов у дереві кулю військового типу, блискучу, нову. Вказувала на те, що її хтось вистрілив недавно перед зрізанням дерева, бо дірка не була заросла. Задумався майстер і посумів. Нікому не говорив про знайдену кулю. Мовчав про свої згоди.

Робив скрипку, колов, гладив, склеював. Робив з увагою і замітуванням. Щоранку приглядався своїй роботі і знову брався до неї. Забував про їжу, працював, наче б та скрипка була ціллю його життя. Потім наложив струни, попробував пальцями і потягнув смиком. Із скрипки виходив чистий глибокий звук. Майстер сів, положив скрипку на коліна і погладив рукою. Поважне його лице легко розпогодилося. Видно було, що одержав те, чого прагнув.

Одного дня приїхав з великого міста якийсь пан. Увійшов до кімнати при майстernі, де висіли на стіні скрипки. Привітався з майстром і сказав: — Я скрипаль. Граю на концертах. Мене люди знають і люблять мою гру. Я хочу купити скрипку, але не яку-небудь, а найкращу, яку ти маєш. Я маю друзів і хочу їм показати, що у мене краща скрипка, ніж у них. У мене є гроші, і я заплачу, скільки забажаеш.

— Вибери собі, — показав майстер на скрипки на стіні.

Скрипаль оглядав скрипки, знімав, стукав і пробував струни. І завважив скрипку з полонинської смерічки, що висіла на бічній стіні. Приступив, поглядав і спитав, чи можна на ній заграти. — Заграй, але та скрипка не є на продаж.

Скрипаль грав довго. Як скінчив грati, майстер сказав: — Ти граєш дуже добре.

— Яка ціна за неї? — спитав скрипаль. — Такої саме скрипки я шукаю і заплачу за неї високу ціну.

— Вона не на продаж. Вибери собі іншу. На стіні є кілька високоякісних концертових скрипок.

Скрипаль наполягав на скрипку з полонинської смерічки. Майстер скрипки не продав. Пан від'їхав сердитий. Як захлопнув двері, майстер проказав до себе: — До тієї скрипки треба вложить душу. Вона не до хвальби.

Майстер не переставав розшукувати силу. Їздив також на соняшний бік гір. Принагідно відшукав Іванового друга, що щасливо вернувся додому. Вони разом з Іваном очували і врадили переходити границю поодинцем. Іван пішов день раніше. Мали переходити саме через ту полонину, де було джерело і росла смерічка.

Одного спітного вечора, в лихий весняний час, прийшов до майстра чоловік в полинялому плащі і подертих черевиках.

Майстер пильно оглянув його і запитав: — Хто ти, та чого до мене прийшов? — Я скрипаль, — відповів прибулий. — Граю людям для розваги, як мене просять. Собі самому граю, як мені сумно. Скрипка для мене — добрий приятель, що помагає мені в житті, у смутку зі мною посумує, а то і заплаче. Я втратив родинний

дім, скрипку і все, що мав, і залишаю рідну землю, щоб життя рятувати. Я іду на чужину і зайшов до тебе купити скрипку, але не дорогу, бо в мене мало грошей.

— Вибери собі скрипку, яку би хотів купити, — сказав майстер і показав на стіну, де висіли скрипки. — Оця найдорожча, а так, рядом щораз дешевіші до тієї коло дверей. Та найдешевша.

Оглядав скрипаль скрипки. Очі в нього блістіли, і так дійшов до скрипки, що висіла побіч дверей. Тут зупинився й просив майстра дозволу заграти: — Ось цю я купив би, якщо тільки стане мені грошей.

— Здійми її і заграй, — сказав майстер. Прибулий здійняв скрипку, попробував, і підтягнув струни, приложив смик і почав грати. Задріботіли по струнах довгі пальці і поплила мелодія.

— Перестань грати. Повішай її на місце, — перервав майстер, — вона не для тебе.

Прибулий повісив на стіну скрипку й почав збентежено застібати гудзики плаща.

— Я тобі не казав іти, — лагідним, люб'язним голосом промовив майстер. Підійшов до скрипки з полонинської смерічки, зняв і подав незнайомому. — Грай на цій.

Незнайомий пестив дерево, гладив струни, притулив до обличчя скрипку і заграв. Здавалося, що скрипка оживає і не є мертвим інструментом, але живою істотою. Скрипаль вкладав свою душу у скрипку. З-під струн виходила скарга, туга і плач за чимсь утраченим, найдорожчим. То була туга не тільки скрипала, але й смерічки за горами і полониною. То була туга скрипала і смерічки за втраченою рідною землею.

Опертій об стіну стояв майстер, по його обличчі спливали слізози й падали на долівку.

Скрипаль скінчив грати. Відложив скрипку і ладився до відходу: — Я не питаю про ціну, бо на купно такої скрипки нема в мене грошей.

— Так у мене на неї нема щіні. Вона не на продаж. Я зробив цю скрипку у пам'ять нашого пропавшого без вісті сина. Він був студентом консерваторії. Я обіцяв йому, як покінчить студії, подарувати свою найкращу скрипку. Це власне є та скрипка. Ця скрипка — найкраще діло моїх рук. Але її чудовий голос — не справа моїх рук, це дар Створителя. Вона зроблена з найкращого резонансового дерева, що росло на полонині, — майстрові заломався голос, — де погиб Іван.

Майстер узяв скрипку, тримаючи руками, обгорнув бібулою та вложив до скрипальки. — Я дарую тобі ту скрипку, бо ти вмієш до неї вкласти душу. А як будеш часом мати хвилину вільного часу, то зговори "Богородице Діво" за душу Івана. Я вдоволений, що ця скрипка буде в руках доброго скрипала.

По хвилині відчинилися двері. Світло прозріло п'ятьму дощової ночі. Скрипаль притулив під плащем скрипку, як найдорожчий скарб і пішов в дорогу — на чужину.

РОЗПОВІДЬ ЦУГАРЯ

Хочу передати розповідь, яку я чув від гуцула-цугаря.

Було це вже давно, ще за часів, коли перший раз прийшли до нас "старші брати" визволити нас з польського ярма.

Тому хочу дещо пригадати. Наші Карпати були вкриті густими лісами. Лісова господарка, ще за Австрії, а навіть за Польщі, була проваджена пляново, то значить: там, де вирубано ліс, правно було забезпечене заліснення.

По Другій світовій війні, большевики вирубали і винищили наші ліси, а не заліснили. Звідтіля писав мені про це один мій знайомий. Природа сама борониться перед ерозією. Засіялося багато малинників і самосівів смереки, вони є однак рідкі і не задовільні.

* * *

З давніх часів вирубане дерево сплавляно ріками: Білим і Чорним Черемошами до тартаків для перерібки. До рік спроваджувано дерево ризами, або звожено санями-цугами. Цуг (по-німецьки — поїзд) складався зі саней званих корчугами, наладованих деревом (до 15 кубометрів) і бігунів, цебто кінців, прикріплених ланцюгами до корчугів. Такий цуг нагадував поїзд. Корчуги — це були короткі сани, сильно ковані залізом. Для такого вивозу були вміло побудовані ледові дороги, вздовж провалів і потоків. Таким вивозом займалися гуцули, які мали неабиякий "інженерський" досвід. Корчуги були запряжені в пару міцних гуцульських коней з міцною шкіряною упряжжю.

Пригадалася мені одна розповідь Николая Ш., керона-цугаря, цебто провідника. Оповідав мені своєю гуцульською говіркою, якою я постараюся передати його розповідь.

* * *

Николай Ш. був під тридцятку, здоровий, веселої вдачі і говіркий. Мав свою господарку, гражду, був жонатий зі старшою від себе вдовою. Домашню господарку лишав на жінку і челядь, а сам брався за більш "мужчинську" працю. Був кероном від цугів та заробляв незле.

Николай оповідав мені, як возив цуги за большевиків під час першої займанщини.

Як в 1939 році прийшли до нас совєти, то за ними прийшли дуже тугі і западні у сніги зими. На другу зиму зголосивсмі вести цуги. Побудувавсмі зимову дорогу, снігу було багато, то утолочивсмі сніг, полив водов, вода замерзла єк склівка, аж любо дивитиси. Єк май дужче потис мороз, а понова прибілила, скликавсмі людей, забрав чотири запряжені корчуги і пішлисмо на місце. Першу корчугу взєвсмі в

рагаш д'горі, заладував деревом, з'їхав у порташ над Черемошем і казавсми розладувати, а трету і четверту поставивсми під горою на розширеній дорозі, де можна розминутиси. Так по черзі одні розладовували, другі ладували, а дві під'їздили д'горі, єк була вільна дорога. Варташі розпалили вогні, палили спузу і робили гамованки. Цуг, єк іде вдолину, то не можна его затримати, аж надолині, то дорога мусить бути вільною.

Аж тут одної днини приїжджаєт єкийс білшовник, десь аж з-під Москви. Походив по порташу, пішов д'горі у рагаш і кличет мене д'собі та питаєси:

— Ти коли дерево вивезеш?

— Заки сніг зійде, а пічнетси сплавачка, то буду готовий з вівозом, — відказую.

А він на це: — Нам уже нужно дерево. Ти возиш забавно. Я тебе научу постахановськи возити. А ти чув хто то тот Стаханов?

— Чув, кажу, то такий собі цугар.

— От, дурак ти, то не жаден цугар. — I почав мені єкіс прилибашки казати, о скімс Стаханові, а на кінець кажет: — Я тебе научу працювати по-стахановськи. Я тут пришлю 50 пар великих, добрих коней зі саньми, а ти маєш усе дерево вивезти з цего зрубу до двох неділь.

Стараючись виеснити ему, що того не бізую, а він єк мене згійкав: — Ти саботуєш Советський Союз, бо ти куркуль.

Замовксми та виджу, що нагпитавси прички з цугом. Казав себе білшовник завезти до сільради, до телефону.

За кілька днів почили з'їжджитиси фірмани. Ідуть аж від Снєтина, а навіть від Городенки. Коні у них великі, та реду на конях нема доброго. Шли у них полотнені, до тримання дишля лиш нашильники, а сани то у них такі, що лише солому возити. Коні пуджують, глеба сушник хруснит під когитами. Самі сторонскі люди у довгих до колін кожухах, в чоботех та лисечих клапанех. Виглідають на чесних господарів, хотей бойки. Ідуть до сільради, а сільрада посилаєт до газдів на нічліг. З'їхалоси їх тілько, що вже нема місця де заночувати.

Приїде такий бойко під скалу, глене у верх, скине клапаню, перехреститиси, та шепче "Отченнаші", доки не переїде повз скали, а тоді знов перехреститиси, заки наложит клапаню.

Та і яиршений. У неділі та у святки до церкви ходжу та молюси до светих образів, до св. Николая та до образа, де намальований Сус Христос, та такого не видавсми аби молитиси та хреститиси перед скалов.

Питаючись такого бойка: — Гей! Мой! А ти чого перед скалов хрестишси?

А він кажет: — Глень д'горі, ека там скала висит. Єк би упала, то би коней побила, а людину то так роздушила би єк муху, а я молюси, бим д'хаті щасливо вернув.

— Не бійси, — кажу, — та скала так висит, відколи я єї тэмлю, та висіла за мого деді та діда та ше нікого не роздушила.

В понеділок давідь скорнєвсми годованця та й кажу: — Петрику, підеш зі мнов у рагаш та будеш шкапет сокотити.

Годованець, ширій хлопчіще, що і власний не був би ширіший, урадувавси, що поїде у ліс. Зрихтувавсми, єк належйт, корчугу, похарчувалисмо, взєли полушенок, сіли на корчугу та прийшли у порташ. Дивлюси, а тут рихтельно, єк казав совет, єких 50 пар коней. Глітно, що пройти глеба, а християнина не видати лиш самі бараби. Зочив мене білшовник та простісінько іде д'мині та кажет: — Ти не бариси, а жевко іди у рагаш та там ладуй дерево. Я лишуси тут та буду ред давати та сани д'горі висилати.

Сівсми коло годованця та поїхалисмо д'горі. Огленувсмиси, а то за нами єких 20 саней в'їхало у потік, а білшовник ще більше посилає за мнов.

Розсердивсмиси, зіштрик я з корчуги, чотиром сторонским казав їхати позаду, а решті завертати у порташ. Дорога в потоці вузька, що глеба сани обернути. Цофнути не годен, бо совет зі заду загородив дорогу більше саньми. Зчиниласи така кalamаніця най преч си кажет.

Дивлюси, а совет лютий єк жерва, біжит д'мині. Думавсми, що бартков вергну в него. Питаєт мене, чому я завернув сани? Кажу ему: — Що ти робиш, чис чисто сказивсі? В рагаш та на об'їзді дороги маю місце на б саней, а ти кілько вислав та заткав дорогу. Дорога мусить бути вільна, бо єк цуг над'їде, то поб'є коні і людей.

— А що я маю робити з рештою коней і людей? — питаст.

— Най стое та чекают, — відповідаю, — чос тільки їх привіз.

Гленув на мене єк та галиця з-під каменя, почерленів та набундюривсі єк пульпак.

Прийшлисмо у рагаш, а ладувальники чекают. Кивнувсми на першого сторонського, єкого з Городенки. Під'їхав. Дивлюси, коні добрі, та ред на конях нездатний, а сани — та єкіж то сани — наши гринджоли ліпші. Питаюси: — У вас ліпших саней нема? — а він кажет: — У нас ліса не возет, бо ліса то на нюх табаки нема, а до соломи то і такі добрі.

Питаюси: — А ланцюги масте? — а він відказует: — Соломи ланцюгом не в'єжут, але вужевков, то вужевку маю.

Приколотилисми та положили на ті гринджоли здоровий ковбок, вкочуємо другий, а санчата лиш "тріс" та розчихнулиси.

Закликалисмо другого, поклалисмо бервеню на сани, а другого вже не кладу, бо знаю, що розлом'єси, прив'езали вужевков, та й кажу: — Везіт!

Сів господар на бервеню єк на конє, перехрестивси, вйокнув на коні та поїхав — та ще і єк поїхав.

Дорога ледова, копели не куті, а то лиши сюда та туда, носит на попереки санчитами, а вершик б'є — раз по відбійницях, то по скалі. Спудив си господар та потег коні на бік, а смерека єк вгараздила у відбійницю, перештрикла та зависла над бердою. Потегла санчита, та санчита чіпили за відбійницу, а дишель то взніssi д'горі єк

острева, а коні на нашпильниках повисли єк два вішинники. Прибіг Михайло та втів сокиром по вужевці, перетєв, а клець лиш шторцаком полетів у бездну. Та й було щестє, що то не був ланцюг, бо був би потег за собов санчита та коні.

Дивлюси де господар, а господари не видати, щез єк під землю запавси. Глєнувсми на купу снігу, а то лиш чоботи бовтаються. Витеглисмо чоловіка зі снігу, та так сарака злекси, що му на чис мову відіймило. Та ніц си му не стало — Богу дескувати — лиш потовкси, та така гуля єк єйце на голові му віштрикла. Щестє, що не вергло чоловіка у ізвору, бо булобиси з него ніц не залишило. Відв'езалисмо коні та вітегли сани.

Лиш завтєклисмо с тим укутатиси, дивлюси, а то несе совета, а щизбис! Такий лютий, що аж почерленів. Прийшов просто д'мині та так прискіпавси д'мині, єк ріпек до кожуха.

— Почему не дайош дерева? То понімаєш саботаж! — Повістувавсми му, єку то причку ми попалили, а він кажет: — То ти хотел чоловєка жизни избавить. Якщо ти видал, что у извоїшка нет кутих саней та нет хорошой упряжи, так почему ти ему казал дерево везти. Ти куркуль, ти враг народа. Для таких як ти у нас есть место.

Замовксми та лиш гадкую: — Най си преч каже, єкий варівний та гулавий цес чоловік, абис дітьчий був та на дітьте бес перешов!

Під'їхав цугар Іван корчугами. Вирєдилисмо корчуги єкси належит. Наладували на корчуги гору клеців, набили бігунів на ланцугах. Закликали варташі. Іван повіз цуг, а совст лиш дивитси.

Перед складом дерева була така глибока відолина, що легко двоє людей могло вміститиси. Та я щос зміркувавсми. Совет відійшов, а я лиш ждавсми цего. Кажу ладувальникам Михайлово і Петрови: — Мой! газди, сокотітси, бо цес стос виглядає мині, що може обсунутиси. Єк я крикну "варко", то штрикайте у сторону, би вас клеци не придушили.

Петро підложив цапіну у вершик, а Михайло у гузарі. Свою підложивсми по-середині та так би рушити кілька клеців. Уздрів то Петро та шепнув: — Ми, що робиш? Я крикнувсми: — "варко!" Єк ладувальники відскочили, то я рвонув так, що зрушивсми єких 5 ковбків. Ковбки поточилися. Я штрик, та запрставси у ту відолину, а ковбки поверх мене. Замкнувсми очі та лежу єк неживий. Нагудилисмо ладувальники та цугарі. Скричили, а потому єк не зверешит та заголосит Петрик-годованець, єк то щине, єк му хто лабу притолочит: — Рестуйте, людоњки добрі, ой рестуйте, дедика мині вбило. Ой дедику солоденький, ой дедечку злотний. Що я му робити, єк д'хаті вертати та нені казати? Ой людоњки рестуйте!

Жаль мені стало хлопчіща, та лежу і не ворухнуси. Єксми падав в єму, то єкас шкабря розтела ми шкуру на чолі. Почуріла тирба та ми очі залєла. Я лежу єк неживий.

Прокотили колоди, та витягли мене з єми через дучку, поклали на сніг, розщікали фанте, почали натирати снігом. Не скоро отворивши очі, та почавши стогнати та бітькатиси.

— Ой чесні газдове, не чес вже мині з вами цуги возити, а вже прийшов чес з вами віпрощетиси. Проклетий ковбок поперек переломив.

Перев'езали мині голову раматом. Рамат закервавило.

Прибіг совет та сказав, щоби мене везли до больниці у Косів.

Устелили корчугу пластом та фойов, сів Михайло на корчугу, поклав на коліна склиману фелегу, занесли мене лігма та поклали на корчугу, а голову на фелегу, прикрили джергою та Петрик пігнав коні. Переїхали почерез порташ, а я фурт бідкаючи та стогну. Люди дивлються та такі перепуджені та лише один на одного: — Цого везут у шпиталь, а нашого то кажут що вбило.

Ек виїхали ми вже на дорогу за закрутом, я сівши та й кажу: — Михайлє, виймай, сарако, махорку, бо хочеси курити.

Поглянув на мене Михайло ек на мерці, що з єми виліз та кажет: — Ей, мой, бре, бодай би вас, Миколю, а тосте штуку зайграли, а ми злеклиси та гадали, що ви справдешки обзвічені, а сарака хлогчіще то так зрувлоси, екби вас у деревище клали. Я лиш мавсми на гадці, чи вас живим до Косова довезу.

Завезли мене у Косів до шпиталю. Дохтір, то був наш. Таки родом з Гуцульщини, то оповівши му довідно, ек си скоїло. Оповівши му, що я так хотів тільки совета обдурити, а мині нічо си не стало.

А він узев мине за рам'є та кажет: — Затемтеси, Миколю, що у шпиталю нема здорових, тільки слабі. Я вас збадаю, а я вже виджу, що у вас горечка, бо відав пук вам череп та маєте поломані ребра. Я то мушу у книгу забухтувати та до вашої сільради подати.

Ек почувши екий я слабий, то почивши наново йойкати та стогнати.

Взели мене дівчата одегнені в біле лудинє та обмили з мине тирбу. Наділи на мене білу сорочку та поклали у білу мєгку постіль. Та такі були красні, щом си не міг надивити. Пролежавши чотири неділі у шпиталю, а ексми міркував, що совет мене призабув, бо дохтір телефонував д'нему, що ледве чи я видужжю, а страх ек ми си навкимило, та забанувавши за верхами, то тогди файно роздскувавши з дохтором.

Убраєши я у своє лудинє, та чимно розпрощивши з челедев. Челедь вийшла мене виріджети, а Марічка, та найкраща, відвела мене аж до воріт. Та не кажіт того мої газдини, бо мавбисми від неї. Не йшов я д'хаті, а пішовши на Гриневу та у Перкалаб.

Совет возив цуги доки не стопивши сніг, а і совета не стало, бо утік, ек німші приходили.

А дерево так залишилося у рагаші.

Най ми ніхто не говорит о Стакановім, бо я і сам узnavши, хто він такий був.

ДЖУФКО

Було це ранньою весною 1943 року. Пасмо Чорногори мерехтіло в сонці, покрите льодом та снігом. Полонини та плаї вже звільнилися з оков сніжної та довготривалої зими, лише місцями лежали ще великі пласти нестопленого снігу. Долина ріки Чорного Черемошу починала зеленіти молоденькою травою, а місцями зацвіли ранні весняні квіти. Та радості з надходячої весни не відчувалося в селі Зеленому. Люди були задумані та сумні, не бралися до весняної праці, не було чути ні гри на сопілці, ні гомону та сміху молоді і дітей.

Зате від самого ранку доходив від цвинтаря глухий відгомін ударів джагана. То грабарі поспішно копали дві ями. — Нині будуть ховати Джуфка та того молодого легінія, що разом з ним згинув, — майже шепотом передавали собі сумну вістку зеленські люди.

Перед полуноччю заїхав під церкву однокінний віз з уложеними напоперек двома немальованими деревищами. Одинцем сходилися люди на цвинтар, аби двох односельчан поховати.

Джуфка та того молоденького легініка не ховав отець, ні "проші" над гробом не казали, ні дяки "Вічна Пам'ять" не співали, ні дзвони не дзвонили, ані трембіта-рі не трембітали, ані навіть челець не голосила, як належиться небіжчикові.

Цвинтарні смереки колихалися під весняним подмухом вітру, а у піdnіжжях старої дерев'яної церкви пінівся та шумів водами з розтопленого снігу Черемош.

Від Березових доходив відгомін артилерійського бою. Це дві потуги вели вирішальний бій за загарбані землі України.

Занесено домовини на цвинтар, та опущено в могили. Застукали об домовини грудки землі. То рідні та знайомі прощали на вічну дорогу. Заголосила жінка за чоловіком, а мати за сином. Почувся шепот тихої молитви за покійних. Грабарі поспішно засипали могили, а люд розходився домів.

На Скорушному були совєтські партизани Ковплака і кожної хвилі могли з'явитися у селі. Це від їх куль загинули в бою ті два партизани УПА — Джуфко та молодий хлопець. Так, як побіч згинули, так їх побіч поховали.

Джуфка всі знали на Зеленому, та не тільки на Зеленому, а вздовж долини Білого та Чорного Черемошів, Джуфка знала ціла Гуцульщина. Знала його з часу гуцульського повстання проти Польщі в червні 1920 року. Тоді Джуфко — молодий гуцульський легінь проводив групою повстанців у Зеленому.

Гуцульське повстання було реакцією проти окупації українських земель поляками й також проти утису польської адміністрації. Виконавцями заряджень адміністрації була польська поліція, яка на свій спосіб визискувала населення та понижувала його гідність.

Першим ударом повстанців був удар на польську поліційну станцію в Зеленому. Тоді згинуло двох польських поліцистів.

Поляки однак знали від розвідки, що повстання приготовляється. Наступом регулярного війська повстання зліквідували. Частина повстанців утекла до Чехо-Словаччини, сотки побитих замкнено в тюрмі, бито невинних, грабовано.

Джуфко не покинув рідних гір, але пішов в укриття.

Я познайомився з Джофком в часі німецької окупації 1941 року. Тоді я був надлісничим у надлісництві Явірник. Джофко був тоді також у лісовій службі. Був побережником жаб'ївського надлісництва. В часі совєтської оффензиви я евакуював заряд надлісництва на Захід, сам однак, відтягти лінією фронту вернувся до Зеленого та тут замешкав у гостинному домі п. Зитинюків. Джофко був тут частим гостем та оповідав мені свої переживання, які тут описую.

Був це тоді мужчина в сили віку, високий, добре збудований. Волосся мав трохи рудаве і такі самі, з підкрученими кінцями, вуса. Черти лиця регулярні. Бистрі, пронизливі очі. Оповідав дуже цікаво, підчеркуючи гумористичні, а ніколи трагічні, сторони.

По здушенні повстання польська поліція всіми способами намагалася піймати Джофка. Це їм удалося при помочі підпілческих доношників. Джофко відстavлено до тюрми в Коломиї, а звідтам везено поїздом до Львова. Уміщено його закованого в передліл поїзду під вікном, а два поліціянти з крісами сиділи при дверях. В хвилі, коли поїзд сповільнив на закруті, Джофко плеціма витиснув вікно і відбиваючись ногами, вискочив через нього. Заскочені поліцисти побачили лише, як Джофко скочувався по насипі. Задержали поїзд, і поліцисти, певні, що Джофко забився, пішли його шукати. На їх здивування ні сліду по Джофкові не було. Робили облаву в довколишніх лісах, та все надармо. Джофка не знайшли.

На глум польської поліції по двох днях Джофко показався в рідному селі Зеленому, а потім зник у карпатських лісах.

Поліція знала, що з Джофком нема жартів. Ніодин польський поліціянт не був певний життя, ні в терені, ні на постерунку. Джофко був добрим стрільцем, відважним, як рідко хто, і одчайдушним.

Почали робити облави та платити доношникам. І вже другий раз на донос зрадника сильний відділ поліції окружив полонинську хату, де був тоді Джофко. Він боронився до останнього вистрілу, а амуніції мав мало. Відбиваючись прикладом кріса, хотів перебитися до лісу, та десятки рук поліції повалили його на землю, побили й закували в ланцюги. Тим разом повезли його до тюрми до Львова і оскаржили в убивстві двох поліцистів у службі.

Джофко сидів на одинці. Під час проходів стрічався з іншими в'язнями. Там запізнався з одним злодієм зі Замарстинова. Той був частим гостем у в'язниці. До в'язниці приходив як до свого дому. Знав усіх сторожів, а сторожі його. Про себе говорив, що в житті навіть курки не забив. Був сиротою, виховала його тітка і час-

то був голодним. Крав, щоб добре наїстися. До праці мав відразу. Крав, щоби жити... У бідного не краде, бо що можна вкрасти у бідного? У багача не гріх укraсти, бо має забагато. Позатим дораджував іншим, як боронитися в суді. Говорив про себе, що на праві ліпше розуміється, як адвокат.

Розповів йому Джуфко свою справу. Подумав хвилину замарстинівець та й каже: — Жаль мені тебе, хлопче, але я не знаю випадку, щоби хто вбив поліцая в службі і не був засуджений на смерть. Це певне, що будеш висіти на шибениці. — Подумав ще та знову каже: — Є тільки один спосіб, щоби ти уникнув смерті. Божевільного не можуть сказати на смерть. Якщо зможеш удавати варіята, то урятуєш собі життя. Це дуже важко, бо вони на тім визнаються. Кажуть, що найліпше удавати "схізофреніка". — Не знав, однак, пояснити, як схізофренік поступає. Джуфко нераз бачив божевільного, але також не знав, чи то схізофренік, чи ні. Від хвилі цієї розмови вже більше ніхто не бачив Джуфка на проході. Він найчастіше сидів у кутку в'язничної камери з непрітомним виглядом. Заріс і змарнів аж почervонів. Начиння з їжою кидає до підлоги, а часом на тих, що її приносили. Попадав у люті, і тоді білка його очей набігали кров'ю, зіниці іскрилися люттю, лице викривлювалось, він викрикував незрозумілі слова. Перенесено його до іншої камери, а другі в'язні дивилися на нього з острахом.

Одного разу забрали Джуфка до в'язничного лікаря, а той зчерги вислав його до перевірки до лікарні для умово хворих, до Кульпаркова. Тут примістили його на відділі схізофреніків. Була це велика заля, де днювали й ночували умово хворі, деякі за високими до стелі дротяними сітками. Тут Джуфко перебув кілька днів та пильно стежив за поведінкою схізофреніків.

Його бадали кілька разів. В часі одного бадання лікар ішов до нього з довгою шпилькою та легко вколов його. Він стояв спокійно наче стіна і не реагував на укол. Коли повернувся на зали, зробив собі зі защіпки від одягу шпильку і, коли ніхто не бачив, приступив до хворого за сіткою і уколом його. Той зверещав і мало сітки не вирвав. З тої і інших обсервацій хворих, Джуфко бачив, що при баданні поповнив багато промахів. Відіслано його до в'язниці з вислідом: "симулянт".

Та Джуфко належав до типу людей, що не легко здаються. По короткому часі забрано його зв'язаного до Кульпаркова і засаджено за дротяною сіткою. З розмов доглядачів довідався він, що був найбільш небезпечним на цілому відділі.

Почалося нове життя для людини — вільного карпатського орла — життя небезпечної схізофреніка за дротяною сіткою. Почалося життя без надії виходу на свободу на довгі, довгі роки, а може й до кінця життя.

Добігало двадцять років від часу гуцульського повстання. Джуфко все ще був на Кульпаркові. Після опінії лікарів йому дещо покращало. Останньо навіть возив візок з ліками при щоденній візиті та виповняв деякі праці, але про звільнення навіть не було мови.

Прийшов вересень 1939 року. На Львів упали німецькі бомби. Поляки були сумні й похнюглені. Від українця доглядача довідався про війну, про німців під Львовом, а вкінці про те, що Советський Союз "визволяє" Галичину.

Багато працівників закладу повтікало, запанував недад, і Джуфко рішив, що надійшла пора звільнення. Переодягнувшись в одяг, що його дістав від доглядача українця, і користаючи з того, що на брамі стояв новий сторож, який його не знав, незамітно в часі зміни вийшов разом зі знайомим українцем. Розпрощався та пішов в сторону Станиславова. Яким інакшим видався йому світ тепер, від того, коли його, 20-літнього легіня з-під Чорногори забирала польська поліція! Міг бути знову нормальнюю людиною. Не чув божевільних криків, не мусів дивитися на тих нещасних людей, що каралися в домі умово хворих.

Вступав до хат, розмовляв з людьми, які його гостили. Про себе не говорив нікому. Найрадше відпочивав на самоті в лісі. Спокій, тиша та шум дерев успокоювали його нерви. Думка його верталася до тих часів, коли хлопцем сокотив маржину та вівці на Стайках та грав у денцівку.

Джуфко вернувся до Зеленого. Молоді — нове ужс покоління — Джуфка не знали. Старші не пізнавали, а то й не думали, що він ще живе. Інші повстанці гуцульського повстання, користаючи з амністії, повернули з Чехії перед десяти роками. На місце поляків — большевики завели свою адміністрацію.

Джуфко почав жити життям нормальної людини. З часом вступив до лісової служби, а по відступі большевиків став побережником жаб'ївського надлісництва. Оженився й дочекався двох дітей.

Та в часі большевицької займанщини 1939-1941 років заледве уникнув в'язниці, або заслання на Сибір. Джуфко розчарувався та почав говорити отверто, що советська "свобода" не ліпша від польської неволі. Покликано його до НКВД на допит, закинено націоналізм, але відпущене додому з увагою, щоби нічого не говорив нікому.

Одного дня Джуфко побачив, як від Жаб'я іде підвoda, фірманить гуцул зі Жаб'я, знайомий. На фірі іде двох мужчин в шкіряних куртках.

Передчуття сказало йому, що ідуть за ним. І прийшла йому думка вдавати божевільного. Оповідав Джуфко: — Війшовсми к дорозі, став коло вориня і почавсми шгркати раз по оден то по другий бік вориня. Вони ідуть та дивяться на міне, а я узбиравсми повну жминю камінців та спузи, підбігсми за фіров та верг за ними, а потому пустивсми утікати та зареготавсми снісько так, ск робивсми на Кульпаркові, аж до Скупови відозвалося. Вони стали, шос спіталиси фірмаця, а потому поїхали к сільраді.

Вечером довідався від голови сільради, що то приїздило по нього. Голова сільради сказав їм, що він божевільний. — То певно той, що ми його стрічали на дорозі, — сказав енкаведист. — Так нам і візник казав, — додав другий. — Шкода, щоби ви, товариші, собі голову дурним морочили, — сказав голова сільради,

виймаючи пляшку з водкою. По годині пішли енкаведисти закарлючками до фіри. Відпровадив їх очима голова сільради, легко підсміхаючись. Була це добра людина, і не одному поміг у білі. Добре відіграна роля схізофреніка черговий раз урятувала Джуфку.

— Як виглядає схізофренік? — раз запитав я Джуфку. — Я вам покажу, — відповів він. Відвернувся від мене і, коли назад обернувся, то це не був уже Джуфко, але якась божевільна людина, з яркими зіницями, кров'ю набіглими білками, з викривленим обличчям, що повільно до мене зближалася, наче хижак.

Зніяковів я на думку, що може цим разом ця людина справді збожеволіла.

З наближенням весни з кожним днем меншала кількість робітників у лісі. З початком березня праця цілком задержалася. Бутинарі пішли д'хаті. Занесли сарсану у комори, з укриття повиймали кріси. Завмер бутин. Погасли ватри в колибах. Не грали більше ризи на зорях. Зтихло на рагашах. Цугарі з корчугами від'їхали в село. В'язальники та керманичі покинули готовити плоти та талби. Мов гори стерчали мигли деревини вздовж берегів рік Шибенки та Черемошу. Тріщали під напором води клявзи озер. Озера: Шибене, Лостун, Балтагул готові були дати подостатком води на підтримання повені Черемошу на сплав цінних колод до далеких фірасів.

Горени однак знали, що це не час на бутин, не час везти плоти на хвилях розбурханого, сердитого Черемошу.

Зближався день кривавої пімsti на тих, яких ще недавно вітали хлібом та сіллю, на тих, що під кличами нового порядку Європи принесли неволю, грабунок і морд.

Не час на бутин, коли від сходу натягали чорні хмари.

Легіні брали кріси, щоби черговий раз засвідчити кров'ю, що гуцули є вірними синами України.

Надсподівано скоро лінія фронту докотилася до піdnіжжя Карпат. Майже без перерви гармати двох "визволителів" від світанку до сумерку орали українські землі гарматними стрільбами.

Гуцульщина до речі не належала нікому. Тут УПА вишколювала та поповнювала свої частини в боротьбі проти самозванчих "визволителів", так німців як і москалів. Тут часом проникали мадярські стежі, окуповуючись від УПА збросю та стріливом. Тут переходили в цілі інфільтрації та саботажу численні, сильно узброєні, в цивільному одязі, советські партизани Ковпака.

Була сонячна неділя. Інж. Ж. вибирався з вудкою на пструги. Я пішов для товариства. Коли ми поверталися вполуднє, люди нам казали, що від Скупови на Скорушний перейшла советська стежа. — 10 людей, забрала зі собою Н. Ш. — Зеленського газду на провідника, та ходить вістка, що мене також забрали. Вдома очікувала мене нетерпеливо Мама. Сказала мені, що перед хвилиною був Джуфко та сказав, що мене забрали ковпаківці і, що він збирає хлопців, перетне большеви-

кам дорогу та відіб'є мене. Я побіг по селі, шукати його. Та його в селі вже не було і ніхто не зінав, куди пішов.

Тимчасом зі сторони Скорушного доходив відголос стрілянини. То кількох хлопців на власну руку намагалися обезбройти стежу. В часі замішання втік Н. Ш. і прийшов до мене та залишився наніч. Хлопці натрапили на переважаючу силу і відступили. Жодна сторона не мала жертв.

Донесено, що на Скуповій є більша сила ковпаківців і, що, мабуть, ніччю будуть намагатися перейти через село. Місцева УПА рішила однак їх не зачіпати, тільки в разі нападу на село приступити до акції. Два гнізда скорострілів уstawлено на краю села під лісом. Багато чоловіків повтікало до лісу.

Вночі кінна ковпаківська стежа оточила дім, де я мешкав і забрала мене з собою, кажучи, що на провідника. Н. Ш. зголосився добровільно йти разом зі мною. Стежа завела мене до головної групи, біля 200 людей. Були вони добре пінформовані про мене і, як виявилося, забрали мене властиво за закладника, бо дорогу знали самі. Питалися, чи не знаємо, що трапилося їх передній стежі. До цієї пори мали повернутись, а їх нема. Ми промовчали про перестрілку на Скорушнім, а про стрічу з групою Джукфа ми не знали. На мою просьбу нас коло села Дземброні звільнили і ми повернулись до села.

Під вечір оббігла селом сумна вістка. Повернулися хлоці Джукової групи і принесли тяжко пораненого хлопця та тіла двох вбитих, в тім Джукфа.

Джукфо по переході ковпаківської стежі поспішно залишив село, зібрав групу 8 хлопців, пішов з ними на край лісу і полонину на Скорушнім і зробив засідку. Смеркало, та совєтська стежка не надходила. Як цілком стемніло пішли на розшук. Шукали по стаях, полонинах та в лісі межі Дзембронею та Зеленим. Залишилася одна полонинська хата до обшуку. Хата лежала в незалісненій кітловині. Джукфо залишив кількох хлопців на краю лісу, а з кількома розстрільною сходив у долину. Від хати понісся постріл з кріса, а за хвилину мов горохом посыпався машинний вогонь з "фінок". — Хлоці, до лісу! — крикнув Джукфо, — я крию.

Хлоці відступили скоками, тягнучи за собою раненого. Під самим верхом один повалився. Забрали його друзі, що були на верху. Не жив.

Стрілянина втихла. Советські партизани залишили хату. — Джукфо, ходіть! — кликали хлоці. Не було відповіді. Підбігло двох до Джукфа, схопили його під рамена. — Джукфо, вам що? — Піднесли. Безвладно повисла голова була відповідлю. Джукфо не жив.

Provідник гуцульського повстання в Зеленім, упівець, побережник жаб'ївського надлісництва, Джукфо, не жив.

Джукфо, не прізвище, але порекло. Під тим пореклом він був на Гуцульщині знаним.

ЛОВИ НА ГОТУРА

Весна боролася із зимою.

В долинах рік та на гірських узбіччях сніг уже стопився, але лежав ще в карпатських зворах і на пасмі Чорногори.

Минула зима була гостра та западна. На довгі місяці закула в ледові кайдани гордий Черемош. Грубою верствою снігу вкрила Карпати та засипала по покрівлі гуцульські гражди. Тічні зголоднілих вовків вдиралися до гуцульських загород. То і не диво, що зима не легко здавалася, але прогнана з долин сонцем, заховалася в високих горах та нетрях Чорногори.

По гарних теплих днях наступали наглі зміни. Зима посыпала чорногорські вітри та, лютуючи, засипала снігом долини. Та надії на успіх не мала.

Долини Черемошу зазеленіли, лози прикрасились бруньками, а птахи почали співати.

Весело шуміли потічки, вдаряли об скелі і каміння ледоватою водою. Спішили в долини та несли веселу вістку з Чорногори, Шибеного, Буркуту, Балтагулу, та з найдальших закутин Карпат, що остаточна побіда весни вже близька.

Чорний Черемош, як батько, збирав усі річки та потічки в своє корито і котив з повагою сіро-зелені маси води, несучи на хвилях п'ятиталбові дараби, керовані сильними руками молодих лєгінів-керманічів.

В Устеріках стрічалися обидва брати Черемоші, Чорний і Білий і пили шумно і буйно, щоби в зеленій Снятинщині зустрінутися з побратимом Прутом.

Шумом смерекового лісу, шумом рік і потоків, запахом ялиш і сирої землі вітали Карпати надходячу весну.

Будилася природа зі сну. Будилися звірята. Ведмідь вийшов з гаври та блукав марний та голодний по полонинах. Рись на конарах дерев грівся на сонці. Олень несміло виходив з лісу, а готур почав співати свою весільну пісню.

Мій зверхник з дирекції лісів повідомив мене, що посилає до мене пана К. на полювання на готура. Сказав мені також, що той пан є високопоставленою особою в міністерстві і йому залежить, щоби він уполював готура. Викрутитися я не міг, бо ті пани знали, що найкраще полювання на готура є в надлісництві Явірник.

Готур — TETRAO UROGALLUS — званий також гірським когутом, або глухарем, був рідкісною птицею на наших землях. Східні Карпати були одним з нечисленних місць, де він ще вдержався. Була це птиця завбільшки середнього індика, з чорним лискучим пір'ям та з червоною обвідкою кругом очей.

Лови на готура вже в давницу зачислювались до королівських ловів. Згідно з мисливським звичаєм стріляли до нього кулею, як до великого звіра. Лови на готура були трудні, бо птиця була надзвичайно чуйна, і найменша необережність, або

хрупіт зломаного сушу полохали її. Стріляти готура можна було на западі, або на току. Побачити його було трудно, бо нормально перебував він у вищих полосах гір, вище засягу лісу, ховаючися в непроходимих жерепах. В часною весною відбувалося парування і тоді гогури злітали під вечір на полянки серед лісу, або на сумежні полонини. З великом шумом осідали на високі дерева. Звідти назва "з а п а д". На заході вечером мисливець обсервував, на яких деревах ночують гогури, щоби досвіта, як пісне токувати на дереві, або злетіть і токує на землі, стріляти.

Курки (готки) ночують на землі, в кущах і виходять на поляни до когутів в часі токування. Звичайно більші токовиська ловецькі побережники охороняли відстрілом лисів.

Мисливець-джентельмен ніколи не стріляв готура на западі, тільки на токах (тирвах). Підхід був тяжкий і можливий тільки в тому часі, як когут токував — тобто виводив свої трелі. Тоді когут був глухий (від того назва "глухар") і можна було зробити скорі три кроки та задержатися. Треба було чекати, аж когут знову засне свій весільний спів (гутити) і знову підходити малими скоками на віддалі стрілу. Стріл був тяжкий, бо кулєю, а ціль слабо видно на досвітку.

Ранок, коли мав прибути мій гость на лови, не заповідав гарної погоди. На небі повисли сірі хмари, а з вікон надлісництва, через мряку, не було видно гір. Це мене не заскочило. Бо ж попереднього дня, при красній погоді, не надаремно, кругом нацлісництва, коси обсіли всі модереви, та свистали, аж у вухах ляшало. Це заповідало сніг, про що я вже давню переконався.

Гость приїхав автом вполудні. Ми привіталися, вже були знайомі з ловів на олені. Стрілець був з нього добрий, строго придержувався стрілецьких звичаїв і був слухняний до ловецьких припоручень господаря ловів.

З'їли обід і готувалися в дорогу. Треба було поспішати, бо ми хотіли потрапити на запади і прослідити, де на ніч осіли гогури. Зі звіту ловецьких побережників, що проводили вислухи готурів, я зінав певних чотири місяця, де почалися токи. Найближче місце були Стайки, під Чорногорою, де токували чотири когути. В інших місцях токувало їх більше, — в Попадиші токувало окото тринацятъ когутів.

Я вибрав Стайки, бо ніколи не показував ані гостям, ані своїм зверхникам місць, які були царством звірини, і не позволяв там нікому полювати. Ті віддалені місця Карпат яуважав заповідником. Я взяв зі собою двох ловецьких побережників. В останній хвилині до товариства долучився ще альянкт інж. О.

Властиво, на таке полювання йдеться вдвійку. Ловецький побережник підпроваджує до місця токів, а підхід робить сам стрілець. Та спокуса блукати по Карпатах була така велика, що годі було їй опертися.

Ми забрали наплечники, коци, харчі. Гость узяв свій мисливський вінчестер, а ми військові карабінки. Заїхав візок запряжений в пару добрих коней. За пів години приїхали ми до явірницької лісництвівки. Звідти треба було йти пішком, під гору, пла-ем до пасма Чорногори. Перед нами було чотири години ходу.

Та заки перейші половину дороги, потемніло, а на горах, куди ми вспіли зайдти, дощ пересмінився в сніг. Зашумів густий ліс, заскрипіли дерева, закрутило снігом. Щораз тяжче нам іти, бо сніг уже по кістки. "Хіба ж у таку погоду може токувати когут?" — завдаю собі питання. З дороги однак не завертаємось. Спробуємо. На запад очевидно вже нема пощо йти. Заки ми дійшли до колиби, уже смеркло. Колиба-луб'енка (зроблена зі смерекової кори), з дірою в даху замість димаря. Двері на стопу не приставали до землі. Ми нарубали і постелили до спання смерекове галузя кругом, запалили ватру посередині. Задимило цілу колибу. Треба було прилягти, щоб дим не вигризав очей. Дивлюся на гостя. Сидить похнюплений. "Добре, — думаю. — Будеш знати щіну стрілу до готура". Та по часі нагоріло грані, колиба огрілася так тепло, що треба було роздягнутися до сорочки. З наплечника витягаємо ковбасу, краємо на куски, настромлюємо на патики і печемо на грані. Імо печену ковбасу, попиваємо гарячим чаєм і чаркою горілки. Настрої поправилися, а гість навіть уже сміється. Оповідаємо собі мисливські пригоди, мисливські дотепи, про відьми, лісні, про духи та всякі нечисті сили.

А надворі вітер уже не шумів, а ревів, свистав димарем і сипав снігом попід лівері. Здавалося, що чорти весілля справляють, а ми їм влізли в середину, і вони хочуть нас звідси вигнати.

Ми полягали спати та по черзі пильнували ватру.

Встали ми рано в третій годині. Подивилися падвір, та не вірили своїм очам. Тихо, небо ясне, ні хмарки, зорі приблідли. Помиліся снігом, щоби сон зігнати з новік. Треба було спішитися, щоби перед світанком стати на становицях.

На сході небо легко прояснилося. Ми дійшли тихцем до місця посеред лісу, де росли дуже рідко старі ялиці і смереки.

Тут, звичайно, на провесні при гарній погоді любили токувати готури. Тепер на землі лежав по кістки сніг. Галуззя дерев угиналося під тягарем мокрого снігу. Нас трьох залишилося тут. Ми немов прилипли кожний до стовбура грубого дерева. Провідник з гостем пройшли побіч нас і, як духи, зникли в темряві.

Глуха тишина. Стоїмо непорушно, час довжиться. Небо, сніг і дерева міняють краски. Починає сіріти. Можемо так простояти до сходу сонця і не побачити токів. Хто ж то бачив, аби готури токували на снігу?

Дивлюся по коронах дерев, але нічого не видно.

Починало вже світати, як з одного дерева посыпався сніг. Я підніс очі і побачив щось чорне в короні ялиці. Промінуло якої пів години, як з ялиці виали тяжкі шмати мокрого снігу, а чорний предмет порушився. Вже добре розвиднілося. Проміння сонця гладило верхи небосяжних дерев. Когут обтрясав зі себе сніг. Спочатку тихенько, а потім щораз голосніше почав токувати.

Через злу погоду заспав, прикритий снігом як покривалом.

Втім щось зашуміло і гопнуло на землю. Когут злетів з дерева і на яких десять кроків від мене осів. Токував. То віддалявся, то приближався. Напушував своє

ліскуче пір'я, співав свою любовну пісню. Виглядав у своїй красі як королівська птиця.

Я стояв задивлений в нього і, якщо б мав сьогодні стріляти, то почуття любителя природи напевно побідило б мисливську жилку.

Непомітно з корчів повиходили курки.

Десь з віддалі повітря прошив стріл, повторений луною.

З лопотом збився в повітря і відлетів глухар. Курки зникли в корчах, так непомітно, як з'явилися.

Мов привид, зник образ з життя карпатського лісу. Знову було тихо, а проміння сонця проникало аж до землі поміж коронами дерев. По хвилині з'явився гість з радісним усміхом на лиці і з трофеєм — готуром у руці.

Ми верталися домів. Кругом мертві тишина, як у святині. Час до часу чути, як мокрий тяжкий сніг спадає з галуззя дерев. Ми вийшли на край полонини і лісу. Проміння сонця освітило вершки Карпат, зійшло вже в долини рік, лишень глибокі яруги темніли ще сумерком. Позаду нас був зимовий краєвид. Чудова панорама пасма Чорногори з Піп Іваном. Від чистого снігу і льоду, мов від дзеркала, відбивалися лучі сонця і сліпили очі. Перед нами, мов з лету птаха, видно було ріку. Сріблом блищав Черемош, вужем крутився поміж горами і скалами. Узбіччя гір та долини зеленіли свіжою зеленню. Пахло вологістю, живицею та сирою землею. Зима стрічалася з весною.

ДЕЩО ПРО ВЕДМЕДІВ

Коли я був малим та жив на Гуцульщині, то всі говорили: "медвідь". Пам'ятаю, раз прийшов до нас яворівський Шкрібляк, що його Когутом називали та казав: — Сего літа убив ми на полонині ялівку медвідь. — Так говорили всі гуцули. Так писав у своїй "Гуцульщині" проф. Володимир Шухевич.

Поїхав я до Коломиї до школи, та у шкільній задачі вжив слово "медвідь". Професор перечеркнув це слово червоним чорнилом та написав "ведмідь", ще і доганив: — Як ти не знаєш, як таке просте слово писати?

— Нехай і так буде, — подумав я у своїй хлоп'ячій філософії, на те створив Господь учителів, аби вчили учеників та розмальовували шкільні задачі на червоно.

Не перестав я говорити медвідь до сьогодні, але як писав то все вживав ведмідь.

Минув час, я стрінувся з одним професором зі східніх областей. Він мені каже: — Ось бачите, таж це зовсім неправильно. Який же там "ведмідь", та то "мед-їдь". Сама назва говорить, що це створіння єсть мед, то належить його "мед-їдом" звати.

Цілком мене професори збрали з пантелику. До словаря не буду дивитися, бо і до котрого, як за моого життя вже двічі змінювали правопис. Третій має бути вже цілком правильним (але він ще не вийшов).

Та не про термінологію мені ходить, а хочу поділитися з читачами зі змістом двох листів, які я одержав з Польщі.

Ведмідь — URSUS ARCTOS — це найбільша звірина, що заховалася у нас в Карпатах. На нього полювали ще наші князі. Колись ведмедів було багато. В Першу світову війну, з причини воєнних дій, багато ведмедів вигинуло.

Цілком слушно, що ведмідь був під охороною держави. На нього не вільно було полювати. Я був надлісничим у державних лісах Явірник — Шибене. На терені державних лісів гр. Баворовського та фундації Скарбка були і виводилися ведмеди. Я подавав у звітах, що є їх 30-35 штук, та скільки їх було, на ділі ніхто не зінав.

Ведмеди не респектували жодних заряджень лісового заряду, не признавали жодних границь, навіть державних. Надлісництво було окружено лісами надлісництв Гринева, Жаб'є, Ворохта та межувало з Мадяршиною (Карпатська Україна) і Румунією. Карпатські ліси тягнулися сотками кілометрів, то ведмеди ходили собі, де їм подобалося.

З природи ведмідь є вегетеріанцем. Ість ягоди, мед, деякі зела, корінці, червяки та, як спробує, то дуже йому смакує м'ясо, а передусім, падлина.

Від людини, не сказав би я, що втікає, але радше відходить "ради спокою". Небезпечною буває ведмедиця в обороні малят. Ведмідь є свідомим своєї сили і переваги. Він краде на полонинах ялівник, коней, а спеціяльно жеребців, овець та безріг. Очевидно, заряд лісів мав обов'язок платити за заподіяні шкоди.

Перший раз я стрінувся з дуже великим ведмедем, віч-на-віч, на два кроки. Тут мушу похвалилися своєю відвалогою. Я цілком не настрашився, ані волосся не стало мсні "дубом" (так звичайно пішуть). Я був тоді в гімназії у Коломії.

На риці один циган держав ведмедя на дрючку на кільці — перетягненім через ніс. Другий циган грав на скрипці. Я приступив на два крока до ведмедя і навіть поглянув йому у вічі. Також бачив ведмедів у цирку. Раз навіть, коли я ночував на полонині у стаї, ведмідь прийшов брати ялівку. Вакарі зі собаками відігнали його, а я навіть стріляв, очевидно, не до ведмедя, але у повітря. В карпатському лісі я мав приємність не стрічатися з ведмедем.

Безперечно, ведмідь є князем карпатського бору. Як відомо, ніколи не можна збагнути настрою високопоставлених особистостей. Так само ніколи не можна знати, в якому настрої стрінеться ведмедя.

Про перебування ведмедів у Явірнику я переконався сам. Одного осіннього ранку, по доці, я побачив сліди старого ведмедя. Зійшов він з хребта Піп Івана на Бендзорівку. Тут зайнів у мій горodeць, потолочив квіти, зійшов у діл і приполяжив у бараболях. Перескочив піт, перебрив Черемош та пішов у Ватонарку. По кількох дніях повернув тою самою дорогою.

Не знаю, може ведмідь довідався, як його високо цінять, бо коротко перед тим я дістав письмо з Уряду Надзору Лісів у Львові, що в жодних обставинах не можна стріляти до ведмедя (навіть у власній обороні). То було в часі німецької займанії. Можна було сказати стрічному ведмедеві: — Пане ведмедю, як уважаєш, що буду тобі смакувати, то можеш мене схрупати.

Інша подія сталася ще за Австрії. Оповів мені її старий Іван Кумлик — ловецький побережник, а передтим знаний на цілу околицю чигун. Він призвався, що вбив трьох ведмедів. Кумлик твердив, що найсмачніше м'ясо є ведмеже (фармери в Кетскіл також такої самої думки).

Оповідав він, як однієї неділі з полуночі, жінки і дівчата пішли на малини у зруб над селом. Євдоха — вже пе молода — відійшла на край зрубу. Розхилила корчі малин, а тут напроти її лиця — роззявлена паща ведмедя який на другому боці корчів — ласував малини. Євдоха зверещала з переляку та зомліла. Утікаюча челядь побачила, як над Євдоховою стоїть величезний ведмідь. То було поблизу села. Пічули мужчини страшник крик, то, що хто мав поблизу, підняв: один сокиру, другий вили чи то кіл, — побігли на поміч.

Прийшли, а то там, де лежала Євдоха, лежить хвост. Витягли Євдоху — відтелівали: ожила. Розпитують, та Євдоха нічого не пам'ятас, але встала, та виглядає, що їй нічого не бракус. — Богу десувати, що не вбив нашу Євдоху, — кажуть люди, — але скажіть, на що він так єї прикрив хвостом? — На це дав відповідь полонинський ватаг Федьо: — То, ек видите, не на дурно його стервяком називають. Він не любить свіжого м'єса, то він прикрив, би си трішки устояло.

Я переписувався з деякими своїми бувшими службовиками, що жили у Польщі. Недавно я дістав листа від бувшого лісничого В. Пухали, що був лісничим у Шибені, державне лісництво Явірник, подаю уривок цього листа.

"Доперва тепер признаюся, що 1943 року у листопаді, сходячи з Піп Івана і Шурина, мав я таку пригоду. Там уже лежав глибокий сніг. Над клявзою Шибене ще не було снігу. Маючи на рамені карабін довший від мене, ішов я старим ялинним лісом із жердковим підшиттям. Уже смеркалося, коли почув я грізний помruk. Я думав, що це стадо вовків. Я приклякнув на коліно, бо заслоняли дерева, та побачив якусь темну купу. Інтуїцію я вичув небезпеку і моментально з зимною кров'ю вистрілив. Дим по вистрілі заслонив мені вид. Я зарепетував до дальшої оборони і був готовим до другого стрілу. Зарах по вистрілі перебігли поруч мене дві чорні маси. Це не були вовки, ні дики, а як пізніше показалося два тулуки. Я перепустив їх без стрілу. Так, але я до чогось стріляв, подумав я собі. Осторожно я підійшов до місця, де була купа. Я побачив лежачого дика, мало що над'їженого. Зійшов я трохи нижче і побачив, що тут лежить величезна бронзова ведмедиця. Доперва тоді кров мені застигла в жилах. Страх мене огорнув такий, що волосся стало дубом. Якби я був схібив, то вона справилася б з мною скорше як з тим диком.

На другий день я завів на те місце старого Кумлика. Він аж підскочив і видав зі себе три рази подібний помruk, як та ведмедиця. Ми здерли шкіру, а м'ясо залишили. На слідуючий день по ведмедиці не було сліду. Видно Кумлик все запрятав. З часом признався, що з ведмедиці витопив кільканадцять кілограмів сала".

Я відписав лісничому, що до тижня я про це довідався. Мені вигідніше було вдавати, що я нічого не знаю. То заощадило так мені, як і лісничому багато клопотів та писання "беріхтів", а навіть звільнення лісничого зі служби. Я також мовчав довгі роки і не признавався, що про те знаю.

На мою думку, забиття ведмедиці напотемки одним стрілом звичайної, карабінової кулі (не дум-дум), було рідким випадком і більше ризиковним, ніж шукання рятунку в утечі. Іншими словами: мав щастя.

Писав до мене Вінцент Фридрих, бувший надлісничий князя Габсбурга в Живиці. Я часто з ним переписувався і називав його "шпарглярем", бо він зінав багато цікавих речей про Гуцульщину. Маю його один лист, зміст якого передаю в перекладі.

Гринева, 23 серпня 1884 року

До

Ц. к. Дирекції Лісів у Львові.

Вночі з дня 13 на 14 серпня 1884 року вбив Іван Гелюк з Білоберезки в товаристві інших селян під Яворовом ведмедиця.

Від довшого часу підходив ведмідь до худоби Івана Гелюка і забив їйому корову, коня, 11 овець та кількою безріг. Гелюк запросив сусідів-газдів, аби засісти на того стервяка.

Вночі з 13 на 14 серпня вдалася їм засідка. Ведмідь вийшов на добичу. Почули квік безроги, на яке то гасло рушили за ним у погоню. Іван Гелюк зі сімома товаришами.

Ведмідь пожираючи добичу, не звертав уваги на крик прибулих і позволив їм наблизитися на майже 20 кроків. Іван Гелюк мав поєдинку набиту кулею. Стрілив і поцілив у сам лоб понад оком. Ведмідь по стрілі побіг до близького потока. Гуцули побігли за ним. Не маючи другої кулі, набили поєдинку сарнячим шротом. Іван Гелюк стрілив другий раз і трафив ведмедя у шаравари.

Волохач кинувся на гонителів, а тут показався тільки один Дронек.

Дронек не втратив притомності і впакував ведмедеві в пащу гостру сокирку. Мимо цього він повалив Дронєка на землю, придушив своїм тягарем і дер немилосердно пазурами.

— Рятуйте, братчики, бо гину, — закликав нещасливий. Прискачали товарищи зі сокирами, а Іван Гелюк зарубав його в карк. В тій хвилі стервяк ухопив руку Дронєка і прогряз до кости. Другий руб сокири Гелюка був смертельним для ведмедя. Освободжено Дронєка. Здерто шкіру з ведмедя і віддано до заряду лісів.

Дронек змивав руку водою зі солею. Дня 21 серпня віддано його під опіку д-ра Куммера в Яблониці, але вже 22 Дронек закінчив життя. Помер на закаження крові і залишив жінку та дітей — сиротами.

В заступстві Ц. к. лісничого
Ян Ясеніцкі

ЧИГУН

Може не всі, передусім нелісники, розуміють, як слід, значення слова "чигун", тому хочу на вступі його пояснити. Чигун — це людина, що полює потайки на звірину, без дозволу. У нас називали таку людину "равбшіцером". Як тяжко є боротися з чигунством, знає кожний лісник, що працював в терені. Тим та боротьба є тяжчою, що чигунством займаються люди всіх прошарків населення, а у деяких — чигунство стає налогом.

Оповідав мені один баварський лісмайстер таку подію: В його ревірі викорінено майже вповні чигунство, завдяки одній людині, а нею був суддя Шмидт, по-німецьки der Richter Schmidt. Він сам був добрым мисливим, дуже не любив чигунів та карав їх дуже строго. По році чигунство майже припинилося, бо всі знані чигуни сиділи у в'язниці під ключем. Та все таки хтось полював потайки і по слідах було пізнати, що це все та сама людина. Цей чигун придержувався мисливських приписів щодо вживання роду зброї і перестерігав охоронного часу. Зате стріляв найкращу звірину, а по забранні мисливського трофею, залишав на місці вбиту звірину та повідомляв лісовий уряд, щоб собі її забрав.

В кінці лісова служба зловила того чигуна, як він застрілив глухаря в часі токування. Він був у масці та каптурі. Один з лісничих сказав: — Маємо тебе пташку, ріхтер Шмидт буде тішитися, як приведемо йому останнього чигуна! — Так... останнього, — відповів замаскований. Чигун зняв маску — це був сам... ріхтер ШМИДТ!

* * *

Разом зі мною, молодим тоді лісо-технічним практикантом, працював в Яблоневі контрактовий урядовець Львівської Дирекції Державних Лісів, Жак. Він був тут разом з дружиною, тому мешкав приватно. Зайшов я до нього. Мав він гарну зброю, що мене цікавило. Між іншим мав він мисливського кріса, який мені подобався.

— Я вам продам цей карабінок, — каже Жак, — недорого, лише 20 золотих.

Я купив, однак, не мав набоїв. Це був перероблений на мисливську зброю військовий мавзер. Його переробив добрий фахівець, не було пізнати, що це військова зброя.

Наступного дня, зараз по скінченні праці, я пішов до газди на Лазах, до Юри Михасевого. Показав йому кріс. Подобався кріс Юрі, зложився як до стрілу.

— Приціл має добрий, — каже, — та вже стріляти не бізую, мушки не виджу, а ціль як у мряці. Та ви, паничу, можете його випробувати, чи добре стріляє. Я вам ціль, до якої можете стріляти, покажу, а набоїв до мавзера маю подостатком. — Глянув на сонце, прижмурив очі і показуючи пальцем сказав, — за цею царинкою є

лісок, а за тим ліском друга царинка. Ідіть до того ліску і там укрийтесь та чекайте, як будуть виходити серни з камерального лісу пастися. Я вам дам скла, аби ви вибрали цапка, що має добре ріжки. — Приніс далековид і, видно, відгадуючи мої думки, вже гнівним голосом говорив дальше: — Лази є мосю дідівчиною, а маржина — чи то домашна чи лісова, що пасеться на моїм ґрунті, є мосю. — А згодом додав: — Ще досить вчасно. Будете мусіти там зачекати.

Я пішов некошеною травою, усіяною квітами. Пільні коники підстрибували, утікаючи з-під ніг. Подув вітру ніс від лісу запах весни. Буки на узбіччях гір пишалися яркою зеленню, мережаною темними ялицями. Чути було воркування лісових голубів. Я прийшов на місце, що вказав мені Юрі, і положився на краю ліску у високій траві. Сонце, як добрій газда, що обійшов кругом і заглянув у кожний куток свого газдівства та збирався вже йти на вілпочинок — хилилося до заходу.

З протилежної сторони вже надходив місяць, щоб як вірний ватаг, коли газди нема вдома, сокотити газдівство. Засвітив від останнього соняшного промінчика свою округлу ліхтарню, виглянув несміло з-поза ґруні і чскав терпеливо, щоб ліхтарня добре розгорілася, бо світила ще дуже блідо.

Тягнуло вже вечірнім холодом, а роса стелилася по траві. Втім з ліса вийшла серна, постояла хвилину і почала пастися. Вийшла друга і, пасучися, підходила в мою сторону. В корчах побачив я козла. Порозглядався він довкруги та почав скубати траву. Мені здавалося, що дивиться в мою сторону, хоч я лежав непорушно, проти вітру. Я глянув на нього через даликовид. Мою увагу прикували його роги, таких я це не бачив. Розгалужені, а при голові осаджені як у вінку. Темні, а кінчики майже білі.

Я мав вдома добру рушницю, дубельтівку, дарунок від вуйка. Ходив часом на полювання з нагінкою, на зайців, як мене на таке полювання запросив місцевий власник терсну. Рушниця висіла в ідалльні, на ріжках цапка. То були маленькі ріжки шпіцака, ще в додатку спалені кіпці. Я тоді подумав, як би то гарно було — повісити зброю на гарних ріжках, а то ще й похвалитися, що то власна мисливська здобич.

Повернув я до гражди й кажу Юрі: — Я прийду завтра. Хочу вполювати того цапка, має гарні роги. — Приходіть, але вчасно, аби ви вже були на місці заки серни вийдуть пастися.

Наступного дня я мав відвідини в терені моого шефа. Повернувся додому пізніше, як звичайно і зараз пішов на Лази зі своїм довіреним фігурантом Степаном. Юрі Михасевич чекав, курив запікану файку. Мовчав, тільки щось потихо через зуби, радше до себе як до мене, шептав. З того я більше додумався, чим почув, що в житті він ще не бачив пана, який би не спізнився. Дав набої, зі словами: — Ідіть, уже пізно. Будете мусіти підходити, бо серни вже вийшли на царинку. — Вслід за мною ще сказав, — підходить проти вітру, щоб вас не зачули...

Як я йшов у сторону ліску, внутрішній голос говорив до мене: — Повернися, не будь чигуном, як тобі не встидно, ти ж лісник. — Мовчу, вдаю, що не чую, що звичайно роблю тоді, коли не хочу послухати "голосу". А він продовжує: Як зловлять, то пропадуть твої студії, а навіть можеш піти до в'язниці. — Підходжу так близько, що через прогалину виджу серни, що пасуться. Дві кози і один цапок. Мов хижак підкрадається на віддалі стрілу, замінений в зір і слух. Жодний голос не має вже в мене послуху. Став поза деревом і підношу кріса до стрілу. Зачіпив гілячку. Вітер, що легко віє в плечі, доніс голос зломаного сушу — цапкові. Цапок підірвав голову і скоком понісся поза лісок, а за ним обі серни. Побіг я навпростець, коли серни бігли луком. Став у прогалині тримаючи кріса при рамені. З'являється перша штука. Беру на мушку і стріляю. Ще один скок і звірина падає. Пробігає ще одна серна, а потім... очам своїм не вірю... цапок з тими гарними ріжками. — Ти застрілив козу, — підповідає мені мій внутрішній голос. — Цапок лишився позаду, а перша бігла серна. — Підходжу ближче. Лежить мертвa серна і ливиться на мене своїми, наче скляними, гарними очима.

Бере мене досада, а мій внутрішній голос каже: — Шкода, що сарна не має рогів. — Ти кпіш собі з мене, — відповідаю, а внутрішній голос на це: — Ти хотів би може, щоб тебе ще й за це похвалити? — Огортає мене така лють, що якби міг, то стиснув би і задушив би цей "голос". Я вернув до гражди цілком розсварений з моїм внутрішнім голосом. Ми дорікали один одному.

Я оповів пригоду Юрі. — Не бануйте за серною, серен є досить, а цапа може другим разом застрілити, — потішав мене Юра, — таки може притрапитися і мисловому, а не... Не знаю, що він мав на думці, бо не докінчив речення.

Степан забрав серну додому. Наступного вечора прийшов до мене яблонівський лісничий, а голос мені шепче: — а може він знає про вчорашиє? — Стас мені мото-рошно якось. Та він тільки так по дорозі зайшов до мене. Подобався йому мій кріс. Несміливо питаеться, чи я не продав би його. Мій внутрішній голос радить мені продати, щоб не мати спокуси вдруге піти стріляти цапка, а то могло б гірше закінчитися, ніж вчорашиєного дня. Дайте 20 золотих, а кріс буде ваш, — кажу йому. З недовір'ям поглянув лісничий на мене, така добра зброя, а так дешево. — Скільки заплатив — за стільки продаю, — кажу, відгадуючи його думку.

Забрав лісничий кріса і пішов. Двоє з них були вдоволені того вечора: лісничий, що купив кріса і мій внутрішній голос, що я вже не буду більше чигуном.

А Юрі Михасевому я таки не призвався, що кріса продав.

ГОСТИНА НА ЧИВЧИНСЬКІЙ ПОЛОНИНІ

Було це в Карпатах 1942 року у стіп пасма Черногори. Я перебував тоді в надлісництві Явріник. Забудування надлісництва були в Шибеному. Мене запросив у гостину на полонину депутат Мицканюк, зеленський газда. Разом зі мною ішли, інший зеленський газда Николай Ш. — керон-цугар і один побережник. Вони були гуцули, то ж і розмовляли гуцульською говіркою.

Раненько — було це вже при кінці літа — ми, на гуцульських посідланих конях, вибралися в дорогу. Промінули Буркут, та перейшли у Чивчинські гори. Перебрили ми Чорну ріку (Черемош) і тут злізли з коней та повільною ходою пішли плаєм, що вужем вився по стрімкім узбіччі гори. Коней ми провадили за собою. Вже й помучилися. Ми минали смугу лісу, і ліс почав проріджуватися. Ми доходили до полонини. Увійшли в густий жереп. Почули журкотіння води. Зійшли у бік і побачили дерев'яні корита до водопою худоби.

Вода вигливалася з джерела й спливала чуркалом до корит. Побіч стояв кавуш. Зачерпнули ладної води, напились та й відпочили.

— Тепер озміт добрі кайлаки, щоби було чим перед жервами боронитиси, — каже Николай, — аби нам двійниць не пошырнали.

Стежкою, утоптаною вівцями ми пройшли попри кілька смерек без кумбуків та жирепинів і вийшли на полонину.

Почули нас вівчарські собаки, обскочили і коли одні з гарчанням та гавканням старалися відвернути нашу увагу, тоді інші критко підкрадалися до наших літок.

Надбігли вакарі, прогнали собак, а нас провадили до стаї.

Навстріч вийшов депутат Мицканюк.

— Славайсу! — привітали депутата.

— Навіки слава! — відповів.

— Єк дужі?

— Гаразд, миром, єк ви?

Привіталися.

— Просимо, заходіть у стаю. Уже визираємо вас. Утрудилистиси дорожов, пропочівайте, бо днина спечна. Просимо! — впроваджував нас Мицканюк.

Мицканюк — зеленський газда, пахтував у цьому році велику і гарну березівську полонину Чивчин. На полонині була велика стая з просторою клітою, були кошари, були застайки. Була також чистенька, з кругляків, полонинська хата, з ганку якої був вид на долину Чиреношу та на Гриневські гори. На західний південь був вид на хребет Чивчинських гір. Поза хребтом простяглась Карпатська Україна.

Було це недалеко до закінчення пологинського сезону і розлучення. Вакарі забрали наших коней, завели у холод та дали запашного сіна. Ми зайдли до стаї.

Мицканюк попросив сідати. Стіл був збитий з тертиць. Замість крісел — ковбани. Запах живиці, диму і сиру розходився кругом. У куті стояв доземний стовп. Від стовпа йшов верклюг. Від верклюга звисав берфел. На берфелі висів великий мосяжний котел. Під кітлом горів вогонь. Котел був повній молока. Молоко підігрівали до глядження. У триніжнім кітлі на вогні молодий хлопець колотив кулешу в сметані, — бануш. Кругом стаї, мов місяці вповні, висіли на гредях, в чистому згрібному полотні, будзи. Білі, мов сніг, — свіжі, а прижовклі — достиглі, висохлі. У другому кінці стаї стояли уставлені рядом нові подовгасті дерев'яні бербениці, мов калачами обвинені дерев'яними обручами. Ватаг з кальманом зубчатим брайом кришили будзи, солили та утовкали туго в бербениці. Заденчували бербениці та ховали до кліті. В читулах та дійницях стояло молоко свіжого удою. Всюди панував порядок, а кожний на своєму місці виконував працю. Це було недалеко від закінчення полоніського випасу худоби і треба було приготувати бриндзю і масло для роздачі людям.

Николай пішов до свого коня, здіймив із тарници багаж, приніс до стаї та поклав у куток аби при нагоді депутатові пригісті передати. Николай розумівся на ділі, що кому належиться, та держався старих звичаїв.

Мицканюк не сідав за стіл — притрошуває та вгощав.

— Беріть і харчуйте та вібачайте, бо то на полонині. Вдома то жінка і пиріжків, голубчиків та студінчику зварила б, а на полонині навіть хліба нема, тільки бурішинник.

На столі, застеленому скатертю, лежав бурішинник, зарум'янений як гарна дівчина, паучий свіжою бульбою, кукурудзою, та припаленим капустяним листком. Коло нього, мов колесо, лежала на дошці кулеша, покраяна на грубі золоті скиби, а далі — вужена баранина, біле сало, білий солодкий будз, покраяний в кружала, миска бриндзі, раква масла, гарчик гусянки, глечик жентиці, гергев паруючої, вареної в луштині бараболі. Флекев поставив на стіл баняк з лискучим банушем. Не бракувало і пугарів, пляшки румунської горілки та пляшки мадярського вина. Мицканюк вправдувався скромним прийняттям, притрошуває та вгощав.

Оповідав, як літували на полонині.

— Декувати Отцеві Небесному та св. Юрієві, ми мали урідливе літо. Дощик теплюсінеський попадував та травичка єк шовк була метенька та свіжа. Маржинка потовстіла, овечки заокруглилися, убралися у вовну аж любо дивитиси. Та ще і оденьчик сіна на рік приг'аздували. Політок файнний, є що людем дати, є що д'хаті повезти та ще і продати стане. Є з чого дати симбрілю, страти від звіра та талгара не малисми. Кілька разів приходив ведмідь, а раз то навіть штрик у кошьиру елівку брати. Та єк кутюги забрехали, вакарі ухватили всеску посудину, єк закалатали, заревли, завівкали, затримбітали, то не лиш бурішинник, а й цизник злек би си. Унайдився був той тулук, та почав що ночі навідуватиси, аж раз ймili го кутюги та надерли з него клочьї та крові пустили. Покалічив він був і кутюгу, але вже більше

не показувався. Підходили і вовки, а раз навіть вовк ухватив був єрку, але кутюги і вакарі, як зач'яли гнати то відбіг її. Покалічив її сараку — зломив їй ніжку. Ми хотіли дорізати, але Михайлик не дав. Зложив її ніжку у луб'є, та так нев опікувався, що подужіла, та й моцна вівца си зробила. Подарувавши йому ту вівцу, бо то сирота. Його дедю позатогід у бутині убило.

Та єксми прийшли тут на весну, то настав такий тугий чес, що думавши, що всі дробета вігинут. По мішенні на Зеленім пішлисмо полонинським тегом через Єврінк та Буркут. Коровки рують, овечки блеють за егнетами, а шкапета фіру з набором тегнут. Кутюги коло воза плентаються. Прийшлисмо під Чивчин, затерхалисми статок на тарници, перебрилисми ріку та плаєм подалисмиси в полонину. Полонина лиш місцема зазеленіла, та ми міркуємо, що то вже по св. Юрію, земличка вже парувала, то і травичка скоро рости пічше. Обхаїли ми стаю, повісили оцес триптих, би було си де помолити. Побулисми дві днини, сонечко пригріло, а полонинка, май, дуже позеленіла.

Третої днини під вечір зірваласи дуєвища, надула хмар, почиль падати дощ та перемінився у сніг. Як ми загнали маржинку у коштиру, а бутей у загороду при стаї, то ішов уже такий пластовець, що світа не було видко. Ще дужче постуденіло, та зчиниласи поледице, на чисок перестало падати, та не на довго, бо знову почильласи віхола, ек на Відорші. До півночи то впало снігу по кістки. Овечки, сараки, тількищо стрижені, померзли, збилися в куток у загороді, сніг їх прикрив. У ліс їх перегнати не можемо, бо ніч темна та погубили би си. Запалилисми смолеків, би пантувати худібку, бо за готовем лая вовків почила свою музику. Скавучуть напуджені кутюги. Єкос перебулисми ніч, а снігу впало вже у коліно. Давінь загнали ми худібку у ліс та розпалилисми ватри довкруги, би троха огріти. Сніг іде та йде, а вітер надував такі гори снігу, як обороги. Так постуденіло, що вода у коригах замерзла. Декотрі овечки носимо у стаю і відігріваємо, бо гинут. Сіна не було ні стебелини, а минулорічну зісохлу траву прикрив сніг.

Прийшло вже полуздie, а сніг фурт іде. Старий бовгар Юрія, що вже 25 років літував на полонинах, засмутився та кажет: "Ми всю вже вчінили, щосми могли. Ніц більше вдісти не бізуємо, ск таке вереме потягне до ранку, то всі овечки з морозу вишпакают, ек нам Матінка Божа та світий Юрій не поможуть". Вакарі в один голос крикнули: "Молімся до Матінки Божої", а Лесько Євдошин, що все має свою гадку, кажет: "Розпалім ватру, та таку велику, би нас лекше угледів світий Юрій. Напевно світий Юрій там у небі набуваєтися зі світими. З неба так далеко, та така негура землю прикрила, що й увидіти глєба. Ек запалимо велику ватру, то всі світі заздре та зуміються, а світий Юрій урадусси, щосми го так перед всіми світими погонорили".

Пішли хлопчіща у ліс та нанесли сушнику, сучис, та вівортів, та уклали такий великий ватран, ек непричком оденок сіна. Розгнічували вогонь від обіду до вечора, тай не побізували. Що огонь імеси, то подус вітер, закрутит ек у дідчий данець, роз-

дус дим по полонині, розмече головні, а сніг загасит. Снігу то вже у пояс нападало. Тусок уже налег на нас такий, що не дай Господи! Над самим вечором духнуло так, щосьмиси злекли, та вибігли, бо гадали, що стаю завалит. Щось прудко перебігло впоперек полонини, але не виділисмо добре, що то було, бо снігом закурило. Але Іесько казав і бігмавси, що видів довідно, єк світій Юрій гнав на білому коні зі списом за яковс маров, що мала на голові єкіс такі роги, єк у цапа. Світій Юрій був снісько такий, єк намальований у церкві, тілько живий та сріблом лискучий. Легіні пішли знов пробувати вогонь розгніти. Підложили грани та почвило поволи горіти, а вогонь єк по драбині дерси д'горі, вийшов уверх та свічков спалахнув до неба. Вітер мов сказивси, почвив дути, а вовки вити, але вже не вдалоси щизникови світого вогню загасити. Темна піч залегла, та ватра освітила полонину. Стало єсно, єк у днину. Ми всі си урадували, а легіні затрембітали, щоби світій Юрій почув, що его помочі худібка та полонинці потребують. Був такий вогонь, щосьми зроду такого не виділи. Десь коло півночи стало так тихо, єк у церкві, ліс перестав шуміти. лиш було чути, єк вогонь тріскотит. Вітер устав дути, а сніг перестав іти. На зорєх знов звієвси, та то вже не був тот вітер, що сночи. Цес вітер віев із-за горару, від Руської Полені. Цес вітер був добрий, теплюсіненський. Почвиласи відволовда, а єк сонце загріло, то сніг зачвив на очах цизати, а до двох днів зник, єкби го не було. Поплили води кождою задолиною, потоками та Черемошем.

На полонині моруг зазеленівси, заспівали потета, затокував готур, затсвкали готки, зацвili всекі бриндуші, бендски зачели гучіти. Полонинка так закосичиласи, єк кнегтиня до шлюбу. Худібка та овечки зачвили доїтиси, щосьми не завткали молока попретати.

Оце я си забалакав, а ви перестали харчувати. Просимо, обідайте, бо банушец застигає. Єк зійду у село, то скручу витиці зі широго воску та засвічу перед образом Матінки Божої. В середу піду до Косова на ермарок та куплю найбільшу свічку у Народній Торговли, та засвічу у церкві перед образом світого Юрія, бо він вартий цего. Він нечисту силу з полонини прогнав і нам помагав. Маржинка на прилицю не боліла, ні овечки не помотилчиласи.

Час проходив скоро. Сонце хилилося до заходу. Ми встали від стола, перехрестилися, подякували і розпрощалися з полонинськими людьми.

— Декувать вам файно, — промовив Николай, — щосте нас так по газдівськи погостили. Дай вам, Боже, бисте щасливо худібку в село зігнали, та бисте у гаразді зимували. Оставайтє здорові!

— Декувать вам, щосте навідали та побували та гостіть злорові, — побажав Мицканюк.

Зійшли ми з полонини над ріку. Перебрили Черемош кіньми та задержалися на поляні. По протилежній стороні ріки смерековий ліс на стрімкім узбіччі доходив аж до ріки. Чиста прозора вода прибирала зелень лісу. Рвучко плів Чорний Черемош. На закрутах вода вдаряла об скелі, підносилася вгору, бризкала тисячами водяних

перлині, пінилася як з гніву, що щонебудь сміє стояти їй на дорозі, кружляла у скельних загибах, знову випливала в головне русло, бурунами перевалювалася через скельні пороги та спішно котилася вузькою долиною. Сонце зайшо поза гірський хребет, червоную загравою красило полонини. Проваллями поточин спливали сутінь та мряка. Часом птаха шукаючи нічлігу, затріпотала крильми, запищала сойка, а пугачі передавали собі кличку.

Черемоши шумів, плюскотів, шепотів. Похилені смереки над водою, здавалося, слухають того шепоту так, як часом молодь слухає дідусявого оповідання. Може він і оповідав їм про давні поселення, про те, як король Данило та його бояри своїх коней напували, про опришків та Довбуша, про страшну війну, про гуцульське повстання, про знущання поляків, про закарпатських борців, що гинули з польських і макарських рук, та ще багато іншого. Шкода, що ми тієї мови не розуміли.

— Чес іти д'хаті, — перервав мовчанку Николай, — а то заки зійдемо у Буркут, то і ніч си зробити. Цес от Черемоши, то так єк мольфар, христінина заворожити вміє. Єк седеш пропочити, напевши цеї води, єк зашумит, то і чессу не стемиш.

Підтягнули попруги у сідел, всіли на коней та рушили в дорогу, а Николай розбалакався.

— Світ Божий уздрівсми на Зеленім, тут виріс, та вже й, нівроку, досить життя провівсми. Був у Станіславі і у Львові. Побувавсми кілька літ на Чехах, ще як бувсми хлопціщем. Покійні дедьо, єк утікали перед тов польськов пацифікаційов, по повстанню на Зеленім, то мене з собов забрали. Бідлисмо у Празі, але потому дедьо знайшли роботу і нам було добре. У німія кольоніста в Судетах дедьо у лісі шухи складали, а я помагавсми маржину сокотити. Люди там, на Чехах, живут добре. Багато є хліба, а більх колачів то є тілько, що хоч іж щоднє. Кольоністи були добрі люди. Дедьо уміли по-німецки, бо служили у воську у Відни. Мене післали у ческу школу, я навчивсی говорити по-чески та по-німецки. Та прийшов чес, що мож було вертати д'хаті, то дедьо почалиси рихтувати в дорогу. Я вже підріс, а кольоніст кажет до дедя: "Лишіт мені Ніка, я его озму за свого, бо то угідний та путерний хлопец. Передам увес маєток на него". Було у них того майнна, статків, та слуг, єк у дворі, та дітей своїх не було. Єк те почувсми, та погадавсми, що вже більше не увиджу свої мами, не увиджу оцеї ріки, та цих гір, не почую шуму цего лісу, та що більше вже не піду в полонинку, та не почую свої мови, та не увиджу своїх людей, то ми зчипилися так банию, що розрүвси так, що не дай Господи. Не схотівсмиси липити, хоч і банию було за кольоністами, бо були добрі, а німкеня була єк ненька. Вони обдаровували нас та просили, щоб до них навідатиси, бо мене полюбили, єк свого сина. Та й ніколи не банувавсми того, щомси вернув д'хаті. Нігде у цілому світі нема такої краси, єк у наших горах, та й нема на цілім Божім світі кращого краю, єк рідний.

Застукали кіньські копита на помості Чорного мосту. Ми в'їздили до Буркута. Коні ішли жвано, бо спішили до своєї стайні.

Була темна ніч. Час до часу блискали іскри, викресані кіньськими підковами на крем'яній дорозі, а Черемош шумів, плюскотів, шепотів.

Дорогі красни, чесні газдове і чесні газдині! Вібачте, єк щос не вгодивсми, та я написав то, щосми закемив та єксми бізував.

СЛОВНИЧОК ГУЦУЛЬСЬКИХ ТА ЙІНШИХ НЕЗРОЗУМИЛИХ СЛІВ

адъютант - помічник, заступник
атака - наступ

байно - тужно
банувати - тужити

бануш - кулеша на сметані
бербеніця - дерев'яна бочівка на сир

бервене - колода дерева

берда - пропасть

берфел - гак на котел

бефердерунок - військове підвищення

бізувати - могти

биндека - комаха

бовгар - вівчар

брай - макогон

бриндза - перерібка овечого сира

брипіши - квітка

будз - овечий сир (звичайно збитий у
"голови"), з нього роблять бриндузу

бурінник - ведмідь

бурішинник - кукурудзяник з бараболею

бутей - вівші

бутин - зруб лісу

вакар - пастух

варівний - страшний

варко - небезпечно

варташ - вартовий при спусканні дерева

верем'є - погода

верклюг - зворотник

винукати - згинути

витиця - тонка воскова свічка

відволодода - відлига

Відорша - Водохреща

віхола - завірюха
волок - вовняний шнур до постолів
вориння - огорожа з колених бервен
вужевка - полотняний шнурок

глєба - важко

годованець - сирота-приймак

горені - гуцули з гір

голосити - плакати з приговорюванням

готар - граніця

грань - жар

гредь - жердка

гринджоли - легкі санчата

гужва - кільце сплетене з галуззя

гусари - малярська кіннота

галиця - гадина

гарчик - дзбанок, горщик

гвер - кріс

гергев - спіжавий баняк

гледження - заквашення

двійниці - штани

давідь - досвіта

двійниці - штани

денцівка - сопілка, флюяра

депутат - людина,

що бере у винайм полонину

деревище - домовина

дефензива - оборона

джерга - накривало на коня

довідно - докладно

дроб'єта - вівші

дуєвища - сильний вітер

дучка - прогалина

срка - однорічна вівця	мольфар - чарівник
забухтувати - записати	моруг - порослий травою ґрунт
зватекати - успівати	набуватися - веселитися
заздрє - побачать	навкимити - навкучити
застайка - приміщення для вівчаря	негура - мряка
зрувлося - сплакалось	обзвічений - скалічений
зумістси - здивуватися	обхайти - попрятати
жереп - косодеревина	оденьчик - копіця
жерва - собака	пантрутвати - пильнувати
жерстина - ялівці	пахтутвати - винаймати
жевко - скоро	плай - стежка
жовнір - вояк	пластовець - густий сніг
кавуш - черпак на воду	пласт - сніг
кальман - чоловік, що пильнує ватру	пліт - дараба, сплав
кайлак - жердка	погреб - пивниця
катчурі - плетені шкарпетки	поєдинка - рушиця на одну кулю
керон-цугар - підприсмець вивозу дерева	позатогід - минулого року
кілттар - нагортка-кожушок	поледиц - ожеледа
клапаня - капелюх, шапка	політок - літній прихід
кліта - комора	понова - новий сніг
клявза - загата на ріці	порташ - склад дерева вдолині
ковбан - пеньок	потета - малі птахи
кольба - дерев'яна, долішня частина крісу	пригістнє - дарунок
КОП - польська прикордонна сторожа	путерний - сильний
косиці - квіти	рагаш - склад дерева нагорі
критко - потайки	раква - дерев'яна посуда на масло
кумбук - смерска без вершка	рамат - шматка
кутюга - собака	ризи - корита з кругляків для спускання деревини згори
куферок - дерев'яна скринька	риза грає - спускають деревину
ладна вода - джерельна вода	розгнітити - розпалити
лудинє - вбрання	розвлучиння - віддача
ляндвера - військові відділи	розруватиси - плакати
для оборони країни	розщінкати - розіпиняти
ляндштурма - старші віком відділи	сарака - бідолаха
австрійської армії	сарсан - знаряддя лісоруба
маржина - рогатий скот	склиманіваний - звинений
мігла - склад деревини	

скорнєти - підпорятковуватись
симбриля - прихід газди з полонини
смолек - сире дерево
снісько - так само
сокотиги - доглядати
спеччий - гарячий
спуза - попіл
статок - добро
стая - полонинська хата для вівчарів
суфіт - стеля
талба - складова частина дараби
талгар - злодій
тарниця - сідло
тертиця - дошка
тиралієра - розстрільна
тирба - кров
тропак - стежка, уточтана вівцями
тугий - важкий
тулок - молодий ведмідь
тусок - смуток
фантє - убрання
фелега - старий сардак
ферлядунок - виклик
фірас - тартак
флекев - хлопець
форвертс - вперед

форшпаїви - селянські підводи, покликані на обмежений час, разом з селянами, для виконання військового чи громадського діла
фурт - все
царина - поляна
цапіна - прилад до тягнення дерева
цісарська дорога - головна дорога
цугар - візник для вивозу дерева
чако - військова шапка
челедъ - жінки
черес - пояс
черленій - червоний
чигун - стрілець, що стріляє без дозволу
Чорна ріка - Чорний Черемош
чуркало - сплив води з джерела
шакап'єта - коні
шкабря - тріска
штик - багнет
штрикати - скакати
шизник - чорт
ялівка - молода корова
ятка - жидівська крамниця з м'ясом

ЗМІСТ

Про інж. Романа Яримовича, його "Гуцульськими пляами" та й про Українське Світове Об'єднання Гуцулів (Ігор Чмола)	5
По могилах сліду не остало	9
Сміхун	21
Останні Могікани	27
Юра Михасевий	35
Полонинська смерічка	42
Розповіль цугаря	48
Джуфко	53
Лови на готура	59
Деншо про ведмедів	63
Чигун	67
Гостина на Чивчинській полонині	70
Словничок гуцульських та й інших незрозумілих слів	76
□	

"ГУЦУЛЬЩИНА"

Ілюстрований журнал всегуцульської єдності
Видає Українське Світове Об'єднання Гуцулів

Редакційна колегія:

Лідія Бурачинська, д-р Михайло Лоза,

Гали Трутяк і Ігор Чмола - головний редактор.

"HUTSULSHCHYNA" - Illustrated Magazine

Редакція: c/o Ihor Czmola

60 Chateau Ct., - Depew, N.Y., U.S.A., 14043

Адміністрація: c/o Mykola Bilchak,

43 Parkway Ave. - Toronto, Ontario, Canada, M6R 1T6

ПРЕДСТАВНИКИ ЖУРНАЛУ "ГУЦУЛЬЩИНА"

Чікаго:	Боффало:	Філадельфія:	Англія:
Jurij Bojeczko 242 Talcott Rd. Park Ridge, Ill. 60068 Tel.: (708) 823-0440	Mychajlo Sawulak 170 Thorndale Ave. West Seneca, N.Y. 14224 Tel.: (716) 822-2138	Dmytro Tkachuk 7517 Alma St. Philadelphia, Pa. 19111 Tel.: (215) 722-8262	Wasyl Potiak 19 Burlington Rd. Sherwood, Nottingham NG5 2GR England, Tel.: 0602-621285
Німеччина:	Торонто:	Гамільтон:	Ст. Кетерінс:
Dr. Ivan Zeguc Josef Bruckl Str. 94 8000 München 82 Germany - Deutschland	Anna Stachiw 22 Terryellen Cr. Etobicoke, Ontario M9C 1H7 Tel.: (416) 621-7752	Hrys Kononchuk 566 Tate Ave. Hamilton, Ontario L8H 6L2 Tel.: (416) 549-8237	Jaroslaw Halchuk 10 Dwyer St. St. Catharines, Ontario L2M 7G1 Tel.: (416) 935-0983

"ГУЦУЛЬЩИНА"

Квартальник: появляється у січні, квітні, липні та жовтні.

Редакція застерігає собі право виправлюти й скороочувати надіслані матеріали й не відповідає за зміст платних оголошень. ● Незамовлених матеріалів редакція не повертає. ● Статті з поданими іменами авторів не конче висловлюють погляди редакції. ● Передруки й переклади дозволені за поданням назви журналу.

Річна передплата в Канаді є ЗСА - 10.00 дол. Окремий випуск - 3.50 дол.

В усіх інших країнах - рівновартість 10.00 ам. дол.

